

TÖRTÉNETI MUZEOLÓGIAI SZEMLE 15.

TÖRTÉNETI
MUZEOLÓGIAI
SZEMLE

15.

MAGYAR MÚZEUMI TÖRTÉNÉSZ TÁRSULAT

2 0 1 7

TÖRTÉNETI MUZEOLÓGIAI SZEMLE
A Magyar Múzeumi Történész Társulat Évkönyve 15.

TÖRTÉNETI
MUZEOLÓGIAI
SZEMLE

15.

MAGYAR MÚZEUMI TÖRTÉNÉSZ TÁRSULAT

BUDAPEST, 2017

A Magyar Múzeumi Történész Társulat Évkönyve 15.

Szerkesztők

Ihász István

Pintér János

A szerkesztők munkatársa

Szvitek Róbert József

Szerkesztőbizottság

Béres Katalin

Bircher Erzsébet

G. Merva Mária

Gyarmati Zsolt

Horváth László

Huszár Zoltán

Ihász István

Kaján Imre

Pintér János

Szoleczky Emese

Tamás Edit

Tóth István

Vígh Annamária

Zombori István

Tördelés

Hajós Bálint

I.
TANULMÁNYOK

JELKÉPPÉ VÁLT JELKÉP EMLÉKMŰ VERECKE HÍRES ÚTJÁN

Ravasz István

A Vereckei-hágón 1896-ban emelt honfoglalási emlékoszlop sorsa leképezi Kárpátalja, sőt Magyarország, illetve a kárpátaljai magyarság, de a magyar nemzet sorsát is. Ameddig helyén állt, több állam „polgára” volt, közben újjáavattatott, majd részekre szakítottan több helyre vándorolt, s alkotórészei egyikéről ugyanazt írhatjuk le, mint sok ezer magyar katonáról: „eltűnt...”

Ezen sorok szerzője, aki a rendszerváltást követően elsőként kutatta e jelkép történetét, korábbi publikációiban honfoglalási emlékoszlopról, obeliszkről írt. **Kovács Sándor** kárpátaljai helytörténész, honismereti szakíró, aki később a legtöbbet foglalkozott a kérdéssel, következetesen vereckei határkő-emlékműnek nevezi az obeliszket. Fogadjuk el ez utóbbit. Annál is inkább, mivel a művészeti felfogás szerint az obeliszket egy oszlop-emlékmű felső része.

Az emlékművek létrejötte

120 évvel ezelőtt, a millenniumi ünnepekbe illeszkedően több helyszínen állítottak emléket a magyarok bejövetelének. Közülük „Verecke híres útján” 1896. július 20-án avattak fel kettőt is.¹

A Latorca völgyének Alsóverecke alatti legszűkebb pontján, Vezérszállásnál, a Napóleon-szikla Vereckei-szoros felőli frontjára erősítettek fel egy emléktáblát „Az ezer év emlékére / 896. / 1896. / Árpád / I. Ferencz József / Isten áldd meg a hazát” felirattal. A szövegbe illesztetten a két évszám, illetve a honfoglaló vezér és az akkori magyar király neve között a Magyar Királyság középcímere állt.²

Az emléktáblát **Erdély Sándor** igazságügyi miniszter avatta fel, **Fankovics Antal** volóci görög katolikus plébános magyar, majd ruszin nyelven elmondott beszédét követően. A népes és reprezentatív vendégseregben jelen volt **Lónyai Sándor**, Bereg vármegye főispánja, **Jobszty Gyula** beregi alispán, **dr. Münnich Aurél**, az iglói országgyűlési kerület képviselője, a véderőbizottság jegyzője és a delegáció tagja, **gróf Schönborn Ervin**, a terület földbirtokosa, **Cronenbold Nándor** altábornagy, a miskolci cs. és kir. közös 15. gyaloghadosztály, karstenfelsi és hegyaljai **Pacor Vilmos** vezérőrnagy, a szatmárnémeti m. kir. 78. honvéd gyalogdandár és **Bohutinszky Emil** alezredes (a sajtóban helytelenül Bohutinsky és ezredes), a munkácsi m. kir. 11. honvéd gyalogezred parancsnoka, valamint az osztrák-galiciai Skole közigazgatási vezetője (starosta, **Marceli Manasterski**). Megjegyzendő, hogy a Pesti Napló az ünnepség résztvevőjeként sorolja fel Aurel Münnich Cronenbold tábornagyot, ám ilyen személy Magyarország 1896-ra érvényes tiszti cím- és névtárában nem szerepel.

1 Pesti Napló, 1896. VII. 21., 4. p.; Pester Lloyd, 1896. VII. 21., 2. p.; Vasárnapi Újság, 1896. VIII. 2., 513–514. pp.; Századok, 1896. évfolyam, 667. p.; Révai Nagy Lexikona XIX. kötet 156. p.; Pallas Lexikon XVI. kötet 779. p. Megjegyzendő, hogy minden forrás július 20-át jelöli meg az ünnepség dátumául, a Révai Lexikon 21-i adatával szemben. Mivel több napilap 21-i számában előző napi eseményként számol be a történetekről, a 20-a elfogadható.

2 Az 1. jegyzetben felsorolt első négy forrás, valamint Benda Györgyné egykori kárpátaljai lakos kézzel írott feljegyzései (a szerző birtokában).

Van viszont dr. Münnich Aurél országgyűlési képviselő és Cronenbold Nándor altábornagy. Mindkettőjük részvétele az ünnepségen a szerző következtetése.³

Fenn a Vereckei-hágón, a Galíciába átvezető út legmagasabb pontján (az akkori térképeken 841, a legújabb mérések és térképek szerint 839 m) **Halaktovics Bertalan** alsóvereckei görög katolikus esperes kétnyelvű beszéde után, ugyancsak Erdély Sándor avatott fel egy piroxén-andezitből készült, 4 m magas jelképes határkövet (ebben az időben még nem állítottak határköveket, főleg nem a Monarchián belül). Szavai utaltak a hagyományos magyar–lengyel barátságra. Osztrák-Galícia lakosságának többsége akkor lengyel volt, a határkö- emlékmű pedig a magyar–lengyel határon állt. „*Egy lépés és bár idegennek nevezett, mégis barátságos országban vagyunk. Ezentúl e gránit-oszlop lesz a határkö a két ország között*” – mondta beszédében a miniszter. A népes vendégsereget parádés kocsik vitték át a második helyszínre, vármegyei lovas hajdúk kíséretében.⁴

A hágón, azon a helyen, ahol **Dvorák Ede** szobrász alkotását felavatták, már állt egy szintén 4 m magas obelisz, amelyet 1881. szeptember 4-én állítottak, s amelyet **Pum József**, Bereg vármegye királyi főmérnöke alkotott.⁵ Az 1896-ban lecserélt oszlop köré a még 1881-ben épített gerendakerítést 1896-ra felújították.⁶ Az új, az eredetinél díszesebb kivitelű határkö- emlékmű négy oldalán egy-egy emléktáblát helyeztek el. Az útról nézve szemben, egy timpanon alatti bronztáblán **Kóródy Sándor** publicista és költő, 1881-ben Beregszász tiszti ügyésze, 1896-ban a Beregmegyei Irodalmi és Műpártoló Egyesület elnökének⁷ időmértékes verse állt, amelyet még az 1881-es avatásra alkotott, s kéziratán az 1880-as évszámot utólag – láthatóan – 1896-ra javította. Szövegén kissé módosítottak. Az 1881-es határkö- emlékműn is már ott állt a Kóródy-tábla, ám még öntöttvasból, s az eredeti szövegezéssel. Az 1896-os változathoz képest a szövegben zárójelben szedve állnak az 1881-es eredetin még másként szereplő szavak.⁸ „*Honfi e bérczormon / szíved hevesebb dobogása / Jelzi, hogy ősi honod (hazád) / drága határa ez itt. / Itt hangzott egykor / riadó csatakürtje Lehelnek / Nagy Rákócziink itt / hullata búcsu könyűt (búcsúkönyűt). / Szentkegyelet (Szent Kegyelet) tüze gyúl (gyul) / itt minden csipkebokorban; / Oldozd meg saruid: / szent hely (szenthely) ez itt a hol állsz. / 1896. / Kóródy Sándor*”. (1. kép) Az 1881-ben felerősített másik öntöttvas táblát, amelyen a csergallyakkal ékített középcímer szerepelt, felette és alatta félkörben a „*Magyarország*” és a „*Bereg megye*” felirattal, szintén lecserélték. Az új emlékműre kör alakú címertábla került, „*Magyarország*” felső és „*Beregvármegye*” (kiegészített) alsó ívelt felirattal.

A további három emléktábla közül az elsőn, az emlékmű körül balra indulva olvashatta a vándor a millenniumra utaló szöveget: „*A HONFOGLALÁS EMLÉKÉRE / Magyarország ezeréves fennállásának / Országos ünneplése alkalmából / 1896. évben.*”⁹ A hátsó oldalra erősítették a felállítóknak és a készítőknak emléket állító táblát: „*Lónyai Sándor főispán, Jobszty Gyula alispán közre- / hatása, Káldy Gyula királyi főmérnök művezetése / mellett / emelte a vármegye közönsége.*”¹⁰ Az úttól jobbra indulva helyezték el az uralkodó és a magyar királyi miniszterelnök nevét megörökítő táblát:

3 Lásd 1. jegyzet; Magyarország tiszti cím- és névtára. 1896., 620. p. (Bohutinsky), 686. p. (Cronenbold), 67., 71. pp. (Münnich), 617. p. (Pacor). Manasterski neve nem, csak beosztása szerepel a sajtóban, nevének forrása: <http://dlibra.biblioteka.tarnow.pl/dlibra/plain-content?id=207>

4 Lásd 1. jegyzet; Kovács S. 2015. 239. p.

5 Kovács S. 2015. 236. p. (Pum) és 240. p. (Dvorák)

6 Kovács S. 2015. 242. p.

7 Kóródy Sándor funkcióira vonatkozóan az Országos Széchényi Könyvtár adata. In: <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/k/k12072.htm>

8 Lásd 1. jegyzet; Kovács S. 2015. 242. p.

9 Lásd 1. jegyzet, valamint Benda Györgyné egykori kárpátaljai lakos kézzel írott feljegyzései.

10 Uo.

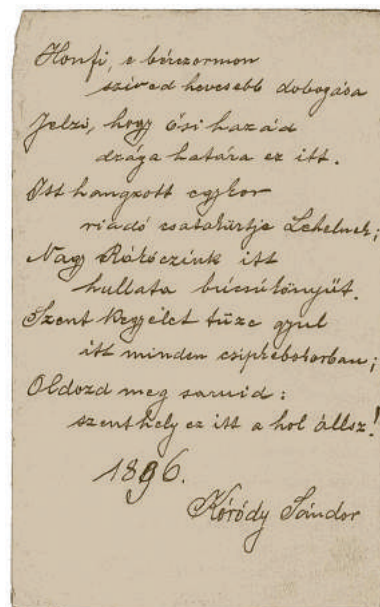
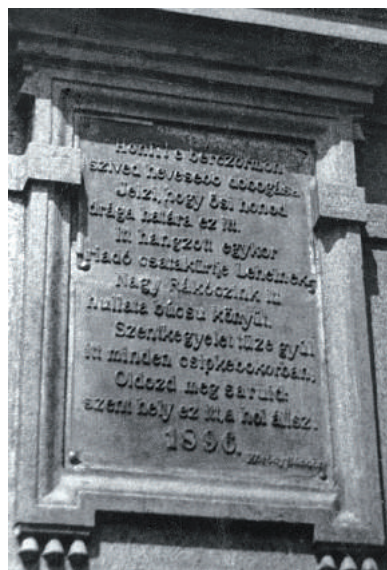
„I. Ferencz József királyunk dicsőséges uralkodása és / Báro Bánffy Dezső miniszterelnöksége alatt.”¹¹

Az agg császár-király országlásának kevésbé dicsőséges szakaszában aztán a vereckei határkő-emlékmű mint „csendes őrtálló” láthatott visszavonuló k. u. k. bakát, hősi-esen védekező magyar népfelkelőt, kevélyen bevonuló cári tisztet és menekülő muszkát. Az első uzsoki betörés során tanúja volt, hogy 1914. szeptember 28-án az oroszok elfoglalták a Vereckei-hágót (s éppen Vezérszállásig jutottak), majd október 6-án feladták azt; aztán a második uzsoki betörést követően, karácsony előtt újra birtokba vették a hágót; s hónap múltán a kárpáti téli csatában, 1915. január 26-án a Szurmay-hadtest visszafoglalta azt; végül 1915 áprilisában, a kárpáti húsvéti csatában a honvédek és a népfelkelők végleg kiverték a cár seregeit a térségből.¹² (2. kép)

Az emlékmű hányattatásának kezdetei

A Nagy Háború után Kárpátalja Csehszlovákiához került, Galícia Lengyelország részévé vált. A határkő-emlékmű hamarosan csupaszon őrizte az immár csehszlovák–lengyel határt. A táblák legnagyobbikát, amelyen Kóródy Sándor verse volt, Alsóverecke mintagazdaságának korábbi vezetője, **Rátz János** – darabokra töröten – elrejtette, s 1919-ben az anyaországba menekítette. Helyrehozva a család Szatmár vármegyei Császlón lévő kúriájában állították ki. A Napóleon-szikláról (ifjabb Rátz János elmondása szerint) 500 koronáért egy – nem helybéli – szlovák katona verte le az emléktáblát.¹³ A Vereckei-hágón határsorompót állítottak, továbbá mindkét oldalon felépítettek egy-egy határőr- és vámörházat. A csehszlovák faépület közel esett a határkő-emlékműhöz, a lényegesen nagyobb lengyel, messzebb állt.

Amidőn 1939. március 14-én Szlovákia kikiáltotta függetlenségét, a korabeli magyar értelmezés szerint a csehszlovák állam megszűnt létezni. Másnap a m. kir. Honvédség „kéznél lévő” alakulatai (zömmel a VIII. kassai hadtest, hathetes újoncokkal, illetve a Rongyos Gárda) megindultak Kárpátalja visszafoglalására. A honvédek 17-én értek ki a Vereckei-hágóra, ahol a lengyel katonákkal összeütközve ünnepelték meg a közös határ helyreállítását.

1. kép – Kóródy Sándor kézirata és az 1939-es millenniumi emléktábla (Benda Györgyné és Selymessy Sándorné tulajdona)

11 Uo.

12 SZABÓ J. J. 2000. 333. p., 700–701. pp.

13 Magyar Nemzet, 1990. VIII. 14.

2. kép – A határkő- emlékmű a 20. század elején

A határsorompó fölé fa díszkaput ácsoltak, amelyet egyenlő szárú háromszög alakú, félkörökkel csipkézett deszkatetővel fedtek le. A tető alsó élére mindkét ország felé egy-egy, sugarakat kibocsátó, szintén fából készült felkelő napot ültettek. A Magyarországról Lengyelországba átke-
lő utas a nap félkorongjában a festett pléh lengyel címet láthatta, alatta a tető alsó hosszanti gerendáján az „Isten hozott!” felirattal, a Galícia felől Kárpátaljára érkező pedig az ugyancsak festett, két angyal által tartott pléh magyar középcímert, alatta a „Witamy!” üdvözléssel. A kapu két oldalán egy-egy zászlórudat állítottak, olyan távolságra, hogy az emlékmű a kapu és a piros-fehér-zölddel ferdén csíkozott rúd közé essen. A másik rudat piros-fehérré (a lengyel színekre) festették.¹⁴ (3. kép)

Az emlékmű újraavatása

1939. június 25-én dr. vitéz **József Ferenc** királyi herceg, dr. vitéz **József Ágost** királyi herceg – a legendás Nagy Háborús tábornok – fia újjáavatta a lengyel-magyar

3. kép – A határkő- emlékmű és a díszkapu a helyreállított történelmi magyar-lengyel határon Magyarország felől 1939-ben (Kovács Sándor tulajdona)

¹⁴ Kovács S. 2015. 244. p.

határon álló emlékművet. Az eredeti, Rátz János által felajánlott, összeragasztott Kóródy-féle kőtábla alapján öntött bronztábla anyagának maradványából néhány makett is készült, amelyeket a sajnós ismeretlen alkotó az ott lévő előkelőségeknek ajándékozott. Napjainkban már csak egynek ismerjük a hollétét.¹⁵ (4. kép) Az ünnepélyes eseményen jelen volt **Magdolna királyi hercegnő** (József Ferenc húga), Bereg-Ugocsa „közigazgatásilag egyelőre egyesített” vármegye főispánjának képviselőjében **dr. Hubay Kálmán**, a megye székvárosa, Beregszász polgármestere, Rátz János és családja, valamint Lengyelország képviselőjében **Ljubovski herceg, Lukowsky gróf** és **Potoczki gróf**.¹⁶ Az 1896-os obeliszk felső részét korábban díszítő, kör alakú címertábla helyére két, egymást belülről érintő kört mélyítettek, amelybe pentagramot (ötágú betlehemi csillagot) véstek.¹⁷ Arra vonatkozóan nincs adatunk, hogy a vezérszállási emléktáblát is visszaállították volna, ám az nem is zárható ki. (5. kép) Az esemény apropóját az 1919. június 24-i budapesti ludovikák ellenforradalomra (ez utóbbi fogalmat a Horthy-rendszer maga használta így) emlékező országos ünnepségek adták. Az újjáavatás ezen túlmenően Kárpátalja Magyarországba történő visszatagolásának eseménysorozatába illeszkedett,¹⁸ vélhetően ezért nem vártak vele egy hónapot, nem időzítve azt az 1896-os avatás napjához:

- június 20-án Beregszászot tartották meg a vármegyei törvényhatóságok alakuló közgyűlését;
- június 20-ától kezdődően az Országgyűlés sorra alkotta a Kárpátaljára (és a Felvidékre) vonatkozó törvényeket;
- június 28-án kinevezték a Kárpátaljai Terület kormányzói biztosává báró **Perényi Zsigmond** koronaórt;
- június 30-án a Kárpátaljáról (és a Felvidékről) behívott képviselők ünnepélyesen bevonultak az Országgyűlésbe;
- július 6-án Kárpátalján megszűnt a visszacsatoláskor átmenetileg bevezetett katonai közigazgatás.

4. kép – Az 1939-es bronz emléktábla anyagából készített emléktárgy (Selymessy Sándorné tulajdona)

5. kép – A Vezérszállás feletti emléktábla helye az 1930-as években (Benda Györgyné tulajdona)

15 A képen látható makettet dr. Hubay Kálmán beregszászi polgármester leánya, Selymessy Sándorné (cím a szerzőnél) bocsátotta rendelkezésre fényképezés céljából.

16 Pesti Napló, 1939. VI. 27., 12. p.; Tolnai Világlapja, 1939. VII. 05., 5. p.; Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) 1939–K-148. csomó 4199., 6923., 6924. számú irat, 1939–K-763. csomó d/ dosszié; Magyar Nemzet, 1990. VIII. 14.; A rendelkezésre álló magyar és lengyel források alapján a három lengyel előkelőség keresztnévét nem sikerült megállapítani.

17 Kovács S. 2015. 244. p.

18 Bereg-Ugocsa k.e.e. Vármegyei Hivatalos Lapja, 1939. VI. 09. rendkívüli szám; Pesti Napló, 1939. VI. 27., 6., 12. pp.; 1939. VII. 01., 2., 9. pp.; 1939. VII. 07., 5. p.

6. kép – Drótkadály a határkő-emlékmű mellett, amikor már zajlott a Szovjetunió elleni háború (Benda Györgyné tulajdona)

1944 őszén a magyar 1. hadsereg visszavonult Kárpátaljáról. Az V. hadtest 13. gyaloghadosztályának arcvonalszakaszán a Vereckei-hágó térségéből a Latorca-völgy irányába a szovjet 95. lövészhadtest október 17-én, a visszavonulás megkezdése után indult meg. Az emlékmű sorsa ismét bizonytalanná vált. Az 1939-es Kóródy-féle emléktáblát **Bálint Mihály** honvéd százados leszerelte, egy szekéren, szénába ágyazottan az anyaország belsejébe hozta, s hátrahagyta egy plébánián. Hárman is állították ezt, a levéltári dokumentumokban utolérhetetlen táblamentést,¹⁹ s ennek írásunkban még jelentősége lesz.

Az újabb hatalom (1945. június 29-én Csehszlovákia átadta Kárpátalját a Szovjetunióknak) be-
rendezkedését a milleniumi emlékmű egy időre túlélte. Ebben vélhetően szerepet játszott, hogy

azon továbbra is ott díszelgett az ötágú csil-
lag (pentagram), ráadásul a szovjet rendszer
preferálta az obelisz formájú emlékműve-
ket. Egy beregszászi lakos szerint azt a ma-
gyarországi forradalom és szabadságharc el-
típrására induló szovjet csapatok rombolták
le.²⁰ Ezt más forrás nem erősítette meg, s
mint látni fogjuk, meg is dőlt. (7. kép)

1997-től Kovács Sándor tanár, kárpát-
aljai helytörténész, honismereti szakíró ku-
tatta tovább – a szerző ekkor más területre
került – a vereckei határkő-emlékmű sorsá-
nak alakulását. Bebizonyította, hogy az em-
lékmű darabjai végül négy helyre szóródtak
szét. (Kutatásai rendelkezésünkre bocsátását
ezúton is köszönjük.)

1975-ben a Vereckei-hágón egy újabb
emlékművet állítottak. **Leonyid Brezsnyev,**

7. kép – A határkő-emlékmű az 1950-es években
(Pobránszki Józsefné tulajdona)

19 Várady-Sternberg János professzor kutatásai (Ungvári Állami Egyetem); Benda Györgyné helybeli lakos és özvegy Bálint Mihályné (címük a szerzőnél) szóbeli visszaemlékezése.

20 Pobránszki Józsefné (Beregszász, cím a szerzőnél) visszaemlékezése szerint.

a szovjet állampárt akkori főtitkára 1944-ben a térségben harcoló szovjet 18. hadsereg politikai tisztje volt – az ún. Felszabadítók Emlékművének létesítése minden bizonnyal ennek köszönhető. A korra jellemző monumentális alkotásra a Lenin Rend felnagyított változatát is felerősítették, miután 1958-ban Szovjet-Ukrajna Kárpátontúli Területét e címmel tüntették ki. Kovács Sándor – több forrásból kiindulva – bebizonyította, hogy az emlékművet 1966 nyarán tüntették el. Az 1964-ben hatalomra jutott Brezsnyev előtt tisztelegve, s a világháborús győzelem tiszteletére mindenütt nagy ünnepségeket rendeztek. Ráadásul már az 1950-es évektől kezdve évente szovjet–csehszlovák barátság-stafétát is szerveztek, amelynek résztvevői a két fővárosból futva, autón, motorkerékpáron indultak, és az Ungvár melletti közös határon találkoztak. A résztvevőket nagy csinnadrattával fogadták. A hasonló ünnepségeknek a Vereckei-hágón is teret kellett biztosítani. A hágó oldalából jól kivehető, hogy a munkálatok során az egykori határsorompó térségét kiszélesítették, és mintegy méterrel megemelték. A kárpátaljai oldal felől kőtámfal, később az egykori lengyel vámház helyén étterem épült. Eltüntették a millenniumi emlékművet, és a kicsinosított terepen a szovjet rendszert dicsőítő jelképek jelentek meg. Ekkor került az egykori határvadász-ösvény mellé egy pásztor-szobor is.²¹ Egy helytörténész az 1990-es évek elején még úgy vélte, hogy a millenniumi emlékmű talapzatára építették rá a pásztor-szobrot.²² Ma már tudjuk, hogy ez nem így van: Kovács Sándor sikerrel határozta meg a vereckei határkő-emlékmű valós helyét. Kovács a 2000-es évek elején, a terepen átfogó kutatásokat végzett. Elképzelhetőnek tűnt, hogy a szovjet emlékhely építésekor a millenniumi határkő-emlékművet ledöntötték a völgybe. A környező völgyek átkutatása során fény derült a kétlépcsős talapzat hollétére: a hágó galíciai oldalában, az erdő szélén fejjel lefelé, részben betemetve, gazzal benöve hever. A völgyek bejárása után bizonyossá vált, hogy az emlékkő alsó és felső része nincs a hágó közelében.

8. kép – A határkő-emlékmű felső része Tuholkán 2008-ban (Kovács Sándor felvétele)

21 Kovács S. 2015. 247–251. pp.

22 Baráth József, a beregszászi Kárpátaljai Területi Állami Levéltár tudományos munkatársa közlése 1996. június 2-án.

Felmerült, hogy az emlékmű részeit esetleg beépítették a szovjet emlékműbe, azonban a külső vizsgálat alapján megállapítható volt, hogy az 1970-es években emelt kőfal és a szovjet emlékhely föld feletti részébe az emlékkövet nem építették be. A földalatti fundamentumok átvizsgálására akkor nem nyílt mód, ám a mai Szics-emlékmű alapjainak építésekor sem bukkantak a honfoglalási emlékmű darabjaira. 2003-ban Galíciában, a Lemberg megyei Tuholka községben, amely a Vereckei-hágóból lefelé északkeletnek a második település, Kovács Sándor megtalálta a felső, obeliszk alakú részt. (8. kép) A kutatások azt is tisztázták, hogy a kommunista pártvezetés utasítására a millenniumi emlékművet 1966 nyarán bontották le. Darabjait Tuholkára szállították, és a hágó területrendezését végző útkarbantartó vállalat telepén rakták le. 1966. november 7-re, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom évfordulójára, az állami gazdaság irodaháza előtti parkban a felső, gúla alakú részből szovjet háborús hősi emlékművet állítottak, emlékeztetve a községből bevonultatott és elesett 7 vöröskatonára. Az emlékművet 1975-ben hivatalosan bejegyezték, majd 1993 márciusában, immár az ukrán állami szervek, miután alatta nem feküdtek hősi halottak, törölték az emlékművek nyilvántartásából.²³

Az emléktábla keresése

Nem sokkal a Szovjetunió megszűnését követően hozták nyilvánosságra, hogy a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ) és a Magyarok Világszövetsége, az Ukrán Köztársaság kormányának hozzájárulásával, az 1100. évfordulóra szeretné helyreállítani a honfoglalást a Vereckei-hágón megörökítő emlékeket. Ekkor a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatója azzal bízta meg e tanulmány szerzőjét, hogy állítsa össze az emlékmű történetét és kutassa fel az ún. főtáblát.

A Kóródy-féle emléktábla sorsát egészen odáig sikerült nyomon követni, hogy Bálint Mihály százados Dunakiliti római katolikus plébánosának adta át azt 1945. március végén, hadifogságba esése előtt.²⁴ A községben és a környező falvakban e sorok szerzője járt, a tábláról azonban senki nem tudott, ami az 1945 utáni politikai viszonyok ismeretében érthető. **Deés Ferenc** dunakiliti esperes tudomása szerint az esperesi kerületben az 1990-es évek elején nem volt már az élők sorában olyan plébános, aki 1945-ben aktív szolgálatot teljesített. Maradt azonban egy lehetőség, egy nyom. Dunakiliti 1945 tavaszán szolgáló esperes-plébánosa később Huguag községbe, a Palócföldre került, s onnan ment nyugdíjba. Miután a dunakiliti templomot és parókiát 1945 óta már tatarozták, s a táblát ennek során sem találták meg, elképzelhető, hogy az átkerült Huguagra. Az idős plébános azonban nem érte meg a rendszerváltást, amikor elővehette volna az addig titokban őrzött bronz-táblát.²⁵ A környékbeli településeket az 1990-es évek elején e sorok szerzője, az évezredforduló után Kovács Sándor kutatta végig – sajnos eredménytelenül. E változatnak némileg ellentmondó lehetőséget jelent az egykori katonatárs, **Hidvégi Lajos** tartalékos hadnagy elbeszélése. Emlékezete szerint ugyanis Bálint Mihály százados Esztergomtól északra esett szovjet fogságba, tehát nem vihette el a bronz-táblát Dunakilitiig. Levelében azt írja, hogy „...Esztergomnál a Duna tulsó oldalán is vannak falusi plébániák ... a folyam menti dél-szlovákiai falukban keresni kéne, úgy lehet, eredménnyel.”²⁶

A Kóródy-féle tábla keresésére a szerző ebben a térségben is kísérletet tett. Az Ipoly és a Garam között, a Garam nyugati és a Duna északi partsávján közel 30 községet felölelő kutatás azonban nem járt sikerrel. Az 1896-os bronz-tábla holléte továbbra is ismeretlen.

23 Uo.

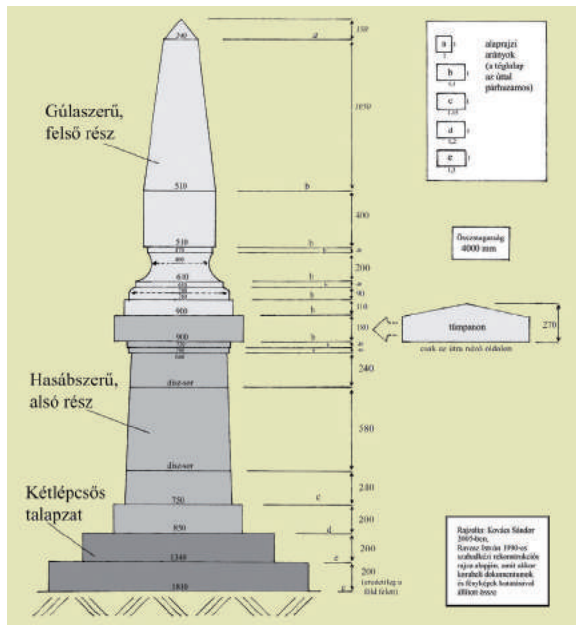
24 Özvegy Bálint Mihályné (címe a szerzőnél) szóbeli visszaemlékezése.

25 A szerző saját kutatásai.

26 Hidvégi Lajos levele a szerzőhöz 1992. április 12-én (a szerző birtokában).

Nyugvópont a hányattatott sors után

A honfoglalás 1100. évfordulóján tehát sor került volna a vereckei hátrákő-emlékmű újjáépítésére. Hol léte ugyan az 1990-es években még nem volt ismert, ám az elképzelés a rendelkezésre álló adatok (szövegek, fényképek, tervek) alapján technikailag megvalósíthatónak tűnt: azt papíron sikerült rekonstruálni.²⁷ (9. kép) A szervezők az emlékművön, a vezérszállásával együtt négy tábla újrakészítésével számoltak. Sokan reménykedtek, hogy a Kóródy-féle tábla immáron véglegesen visszakerül az öt megillető helyre.²⁸ A KMKSZ egy évvel a tervezett újjáavatás előtt úgy döntött, hogy egy másik emlékművet épít, az eredeti helyszíntől mintegy fél kilométerre. Az eredetitől teljesen

9. kép – Az emlékoszlop rekonstrukciós rajza 2005-ből

elűtő millicentenáriumi emlékművet 1996. augusztus 15-én avatták volna fel. Az ukrán nemzeti érzelmek így is közbeszóltak. Az ukrán nyelvű, Munkácson megjelenő Panoráma c. újság 1996. május 28-i száma (s még több lap) szélsőséges hangnemben bírálta az emlékmű-állítást tervét. Az egyre érezhetőbb feszültség nyomán Kárpátalja megye tanácselnök-helyettese az utolsó pillanatban, hivatalos engedély hiányában az építést leállította.²⁹ **Matl Péter** munkácsi szobrász alkotása torzóban maradt.

Amikor még mindenki úgy készült, hogy az emlékműavatásra sor kerül, 1996. június 1-2-án *Verecke híres útján...* címmel tudományos konferenciát tartottak Ungvárott. Az ülést a KMKSZ rendezte, kárpátaljai és anyaországi szakemberek részvételével, s az a honfoglalás 1100. évfordulójára a Magyarok Világszövetsége által patronált eseménysorozatba illeszkedett. A szimpóziumon a két ország szakemberei speciális nézőpontból, a régészet oldaláról közelítettek a honfoglalás témaköréhez.³⁰ A negyedik félnapon a konferencia a Vereckei-hágón folytatta munkáját. A résztvevők – többek között – e tanulmány szerzőjének tolmácsolásában előadást hallhattak a hágón és környezetében 1896-ban felállított, s 1939-ben újjáavatott emlékekről, majd a munkácsi művész tájékoztatott az új, 5,6 m magas, nonfiguratív, fehér márványból készülő alkotásról.

27 MNL OL 1896–141., 1896–361-365. csomó 3645., 4142., 4286., 5185., 5349., 8472., 8589., 9033, 9387. számú irat.

28 Magyar Nemzet, 1990. XI. 27.

29 Paulina András (cím a szerzőnél) levele a szerzőhöz 1996. június 29-én; Panoráma (Munkács), 1996. V. 28.

30 A konferencián az MTA Régészeti Intézete, az Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia Ukránisztikai Intézete, az Eötvös Loránd Tudományegyetem, az Ungvári Állami Egyetem, a Magyar Nemzeti Múzeum, az ungvári Vármúzeum, a nyíregyházi Jósza András Múzeum, a Kárpátaljai Magyar Honismereti Társaság, a debreceni Déri Múzeum, a Kárpátaljai Honismereti Múzeum, a visegrádi Mátyás Király Múzeum, a ceglédi Kossuth Múzeum, a szegedi Móra Ferenc Múzeum, a Természettudományi Múzeum és a HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum vett részt. A teljes program a Hadtörténelmi Múzeum Adattárában elhelyezett meghívóban megtalálható.

12 év múltán, többek között a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum – a hadisírgondozás kapcsán kialakult – igen jó ukrajnai kapcsolatrendszerének is köszönhetően, 2008. július 21-én sor kerülhetett az új Vereckei Magyar Honfoglalási Emlékmű ünnepélyes felavatására. 2009. március 15-én azonban megrongálták. Az ismétlődő támadások okán akkor senki sem hihette, hogy pozitív fordulat történhet. Pedig így lett!

A kijevei forrongás, majd a kelet-ukrajnai polgárháború az ország nyugati térségeire elsősorban gazdasági kihatással volt. 2014 óta nem történt különösebb atrocitás az új emlékmű ellen. Mintha a környék népének, a vereckeealji ruszin és a galíciai ukrán lakosságnak is elege lenne a politika effajta vadhajtásából: az emlékmű elleni támadásokat nem az egyszerű emberek követték el, azok a politikai villongásokban váltak eszközzé. A Vereckei-hágó környéki falvak lakossága tisztelettel viseltetik az emlékmű és az odalátogató zarándokok iránt, s elítéli az emlékmű és a magyarság ellen irányuló támadásokat. Ennek ékes bizonyítéka, hogy ezek az egyszerű ruszin emberek szívesen látogatnak fel az emlékműhöz, sőt, sok ifjú pár a házasságkötés napján is megtiszteli azt. 2014-ben Verebes falu lakosai az emlékmű mellett pihenőhelyet alakítottak ki, esőbeállókat, asztalokat, padokat, WC-t építettek. A magyarországi Fényeslitke község 2013-ban barátsági megállapodást kötött a Vereckei-hágó keleti oldalán fekvő Zsupani községgel. Ezt követően a Kisvárdai járás és a Szkolei járás között is baráti együttműködés kezdődött. Fényeslitke polgármestere, **Mártha Mihály Tibor** jó kapcsolatait Tuholka községre is kiterjesztette. A Szkolei járás és Tuholka község vezetői 2014 tavaszán a járási tanácselnök tanácsadója, **Olekszij Trencsin** javaslatára úgy döntöttek, hogy „a történelmi igazság helyreállítása céljából” átadják Magyarországnak a vereckei határkő-émlékmű náluk lévő részeit. Tettük példaértékű lehet a környező országokban a Trianon után meggyalázott, lerombolt magyar emlékművek sorstragédiája terén. Az emlékmű összegyűjtött elemeit Munkácsra szállították, ahol Matl Péter szobrászművész és fia, Árpád megtisztították és a restaurálták azokat. A hiányzó kétlépcsős talapzat pótlására új, az eredetihez hasonló készült. A táblák bronzmásolatát Matl Péter és fia, Szilárd készítették el, a bronzba öntés pedig lembergi mesterek munkáját dicséri. A restaurált emlékművet Fényeslitkére szállították. A község önkormányzata az emlékmű méltó elhelyezése végett a Miniszterelnökséghez fordult. A magas szerv által létrehozott emlékműbizottság döntése alapján a vereckei határkő-émlékművet az Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékparkban állították fel. Ünnepélyes újraavatására 2015. október 3-án került sor. A vereckei millenniumi határkő-émlékmű vesszőfutása véget ért.

IRODALOM

KOVÁCS Sándor 2015. Verecke a honfoglalás kapuja. Bp.

Magyarország tiszti cím- és névtára. 1896. Bp.

SZABÓ József János 2000. Kárpáti húsvéti csata, Kárpáti téli csata, Uzsoi betörés (első), Uzsoi betörés (második). In: Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–Zs. Szerk. Ravasz István–Sziij Jolán. Bp.

EMLEKKIÁLLÍTÁSOK BUDA 1686. ÉVI VISSZAFoglalásáról

Hámori Katalin

A török uralom alatt lévő Budavár európai összefogással történt visszavételének 330. évfordulóját ünnepeljük 2016-ban. A szerteágazó téma néhány alkotóelemét prezentáló tanulmányom célja – természetesen a teljesség igénye nélkül – a kiemelkedően jelentős eseményre emlékező, államilag finanszírozott évfordulós ünnepségek, az úgynevezett *központi megemlékezések* részét képező, budapesti kiállítások bemutatása. Három nagyszabású történeti kiállítás és katalógus kapcsolódott az emlékünnepekhez 1886-ban, 1936-ban és 1986-ban. A jubileumokkal összefüggésben létrejött monográfiák, tanulmányok és művészeti alkotások sorozata mellett az emlékkiállítások katalógusai alapján ismerhetjük meg egyrészt Buda 1686. évi visszafoglalását, másrészt pedig a történelmi eseményre vonatkozó véleményeket. A múzeumtörténetileg szinte feldolgozatlan témát érdemes az emlékkiállításokat megelőző előkészületek, a rendezési szempontok, a műtárgyak kiválasztása, a megjelent katalógusok és egyéb kiadványok, valamint a kapcsolódó ünnepségek és más rendezvények alapján bemutatni. Tanulmányomban elsődlegesen a múzeumtörténeti vonatkozások elemzésére törekedtem, azonban megítélésem szerint további eredmények várhatók a témával kapcsolatos művelődés- és politikatörténeti kutatásoktól.¹

Buda visszafoglalását 1686-ban, illetve az 1683–1699 között folytatott törökellenes felszabadító háborúkat kiemelt figyelemmel követte Európa. A Magyar Királyság nemzetközi megítélése fokozatosan javult a törökök elleni győztes csaták és a megkezdődő újjáépítés hírére. Budavár 1686. évi visszafoglalását a kereszténység győzelmeként ünnepelte Európa és a katolikus egyház számos röplap, metszet és egyéb tudósítás szerint. A visszafoglalás 200. évfordulóján jelentek meg az eseményt és az ünnepségeket bemutató történelmi művek. A budai ünnepségeket **Némethy Lajos** (1840–1917) történész *Budavár 1686-ban történt visszafoglalásának évfordulói az első ötven évben* című tanulmánya dolgozta fel 1886-ban a Jézus-társaságiak budavári rezidenciájának évkönyvei alapján, amelyekben az évfordulós ünnepségek eseményeit évenként jegyezték le.² Az 1687-ben megtartott budai ünnepségről az alábbiakat írták:

„Szeptember másodikán, a keresztény névnek e diadalmas napján, a melyen a mult évben Buda a császári és bajor fegyverek által, a mi kezünkbe visszakerült, ezen eseménynek évfordulóját ünnepélyesen megtartottuk. A szentséggel mennyezet alatt, melyet a csapatok kiválóbb tisztei vittek, a többi tisztek, nemesek és polgároknak czéhei részvétele mellett körmenet tartatott. A császári résznél, tudniillik azon helyen, melyet a császáriak a roham alkalmával legelőször elfoglaltak, az Ambrus-féle hymnus ágyúk dörgése mellett elmondatott. Két nyelven, németül és magyarul dicsbeszédék tartattak, melyeket a körmenetileg érkezett pesti nép is meghallgatott. Ezeknek végével ugyanazon rendben történt a visszatérés templomunkba, a hol Istennek ünnepélyesebb misében, ágyúdörgés mellett hála adatott.”³

1 Köszönettel tartozom a Budapesti Történeti Múzeum, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum, valamint a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársainak, amiért tanulmányom összeállításakor a témával kapcsolatos, személyes vonatkozású emlékeiket, megítélő és tartalmas véleményüket megosztották velem.

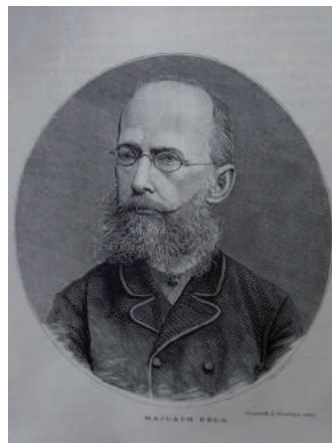
2 NÉMETHY L. 1886.

3 NÉMETHY L. 1886. 59. p.

A következő években kisebb változtatásokkal, egyre nagyobb közönséggel és fokozott pompával rendeztek hasonló jellegű, egyházi ünnepségeket az évforduló alkalmából, amelyeken a katolikus egyházat, a Habsburg Birodalmat és a visszafoglalást irányító hadvezéreket dicsőítették, prédikációt és körmenetet tartottak. **Zoltán József** (1904–1963) várostörténész *Buda visszavívása évfordulójának megünneplése (1686–1786)* című tanulmányában idézte **Schmall Lajos** (1842–1920) történész *Pest-budai krónika 1686–1873* című kéziratát, amely szerint 1686. szeptember 3-án, a visszafoglalás másnapján *Te Deummal* ünnepelték Buda visszavívását **Miksa Emánuel** (1662–1726) bajor választófejedelem sátrában, a Gellérthegy alatt.⁴ Ettől kezdve minden év szeptember 2-án szokássá vált *Te Deumot* tartani, a mise alatt háromszor dördültek el az ágyúk, a budai várfal áttörésének helyén pedig szentbeszédet tartottak. 1736-ban még nagy pompával ünnepelték az 50. évfordulót, majd 1786-ban a 100. jubileumot hivatalosan rendezték meg, a hálaünnepségek és a gyászmisék hagyománya azonban lassan feledésbe merült a 18. század végén.⁵

Történeti és muzeológiai kutatásokra épülő megemlékezés Buda visszafoglalásának 200. évfordulója alkalmából jött létre 1886-ban. Az első történeti (akkoriban történelminek nevezett – a szerk.) emlékkiállítás megvalósításában jelentős szerepet vállalt **Majláth Béla** (1931–1900) történész, régész, bibliográfus, a Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Történelmi Társulat tagja, valamint 1879–1893 között az Országos Széchényi Könyvtár igazgató-őre, mai kifejezéssel főigazgatója.⁶ A *Vasárnapi Ujság* 1886. augusztus 15-én Majláth Béla munkásságát méltatta és közölte portrémetszetét, amelyet **Goszleth István** (1850–1913) fényképe után **Pollák Zsigmond** (1837–1912) illusztrátor készített 1886-ban.⁷ (1. kép) A bicentenáriumra összeállított történeti kiállítást a budapesti Múcsarnokban mutatták be 1886. augusztus 15. és október 31. között. A nagyszabású rendezvényhez Budapest Főváros Törvényhatósága adta ki, Majláth Béla igazgató-rendező szerkesztésében, *A történelmi kiállítás kalauza* című kiállítási katalógust.⁸ (2. kép) A bevezetés szövegéből, a tárlaton bemutatott művek adatain kívül, megismerhetjük a reprezentatív ünnepségsorozat három évig folytatott, gondos előkészítését.

A Magyar Történelmi Társulat 1883. április 5-én tartott választmányi ülésén **Thaly Kálmán** (1939–1909) történész indítványozta, hogy Budapest a nemzethez és a fővárosához méltóan ünnepelje meg Budavár 1686. szeptember 2-án történt visszafoglalásának 200. évfordulóját, az ünnepséggel kapcsolatban pedig elsőként javasolta az eseményt bemutató történeti kiállítás megrendezését, az 1686. évi visszafoglalás történetének monografikus feldolgozását és a *fegyvertényt* megőrkítő emléktábla felállítását.

1. kép – Majláth Béla történész portréja 1886-ban. Goszleth István fényképe után Pollák Zsigmond metszete 1886-ban. *Vasárnapi Ujság* 33. (1886) 33. sz. augusztus 15. 525. p. (Reprodukció)

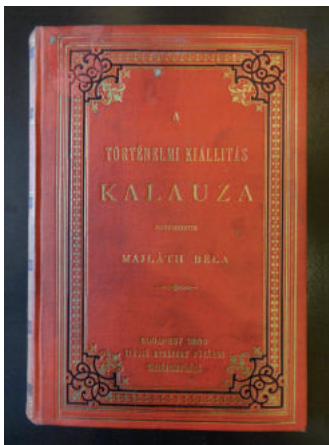
4 ZOLTÁN J. 1955. 92. p.

5 ZOLTÁN J. 1955. 93. p.

6 Majláth Béla (1831–1900). In: *Magyar Könyvszemle* 8. (1900) 2. füzet, április-június 220. p.

7 Majláth Béla történész portréja 1886-ban. Goszleth István fényképe után Pollák Zsigmond metszete 1886-ban, jobbra „POLLAK ZS.” jelzéssel. In: *Vasárnapi Ujság* 33. (1886) 33. sz. augusztus 15. 525. p. képpel. – Pollák Zsigmond 1860-tól 1895-ig mutatható ki a *Vasárnapi Ujság* illusztrátorai között, művein többnyire „Pollak Zs.” vagy „Pollák Zs.” illetve „S. Pollak” jelzés látható.

8 MAJLÁTH B. 1886.

2. kép – A történelmi kiállítás katalauza.
1886. augusztus 15–október 31.
Szerk. Majláth Béla. Bp., 1886.
A katalógus borítólapja.

Az ünnepségre vonatkozó indítványt egyöntetűen fogadták el, majd a választmány határozata alapján az elnökség 1883. április 24-én előterjesztést nyújtott be a fővároshoz. A Főváros Közgylése 1883. május 2-án végzéssel adta át a társulati beadványt véleményezésre a Fővárosi Képzőművészeti Állandó Bizottságnak. Ezután vegyes bizottságot alakítottak ki, amelyben a Fővárosi Képzőművészeti Állandó Bizottság tagjai a Magyar Történelmi Társulat küldötteivel, többek között **Ipolyi Arnold** (1823–1886) társulati elnökkel, Thaly Kálmán és Majláth Béla választmányi tagokkal együtt 1883. december 3-án javaslatot nyújtottak be a Főváros Közgylésének, amelyből megismerhetjük az ünnepségsorozatra vonatkozó szándékaikat és célkitűzéseiket:

„Budavárának 1686-ik évében a törököktől lett visszavivása nemcsak a hazának adta vissza fővárosát, de az, a kereszténység szempontjából, európai érdekű történelmi fontossággal is bír, tekintve, hogy azon fegyvertény megünneplése annak semmiféle politikai célzatosságot, semmiféle demonstratív jelleget nem kölcsönöz, csak magát a katonai

fegyvertényt érinti, az ott vérzett az ott elhullott ösök s a harcban résztvett idegen nemzetek iránt megújult pietásnak, a hálás megemlékezésnek leszen kifejezése: a bizottság az indítvány elfogadását ajánlja s keresztül vitelére nézve javasolja, egy történelmi kiállítást rendezni, Budavárának 1686. évében történt visszafoglalását monographice megírtni és kinyomtatni, a tény megörökítéseül emlékermet veretni; javasolja továbbá azon helyet, hol az ostromló hadak hősei a bástya falakon legelőször a várba rohantak, egy emléktáblával megörökíteni; azon eseményről, egy nagyobb történelmi festmény készíttetni s végre, Budavára visszavivásának tényével foglalkozó díszülést tartani s ugyanakkor népünnepélyt rendezni.”⁹⁾

Ekkor többek között javaslatot tettek arra is, hogy az ünnepségsorozatot a Fővárosi Képzőművészeti Állandó Bizottság, valamint a Fővárosi Tanács és a Magyar Történelmi Társulat kijelölt tagjai rendezzék meg.

A program valamennyi pontját elfogadta a Fővárosi Tanács 1883. december 23-án tartott ülése. Ezután megalakult az ünnepélyt Rendező Bizottság, amelynek elnöke **Gerlóczy Károly** (1835–1900) fővárosi első alpolgármester lett. A Fővárosi Közgylés határozata alapján megbízást kapott többek között **Károlyi Árpád** (1853–1940) történész az 1686. évi visszavívás történetének monografikus megírására, **Vasadi Ferenc** (1848–1916) szobrász az emléktábla megtervezésére, **Anton Scharff** (1845–1903) bécsi éremvésnök az emlékérem elkészítésére és **Benczúr Gyula** (1844–1920)

9 MAJLÁTH B. 1886. IV–V. pp.

festőművész a *Budavár visszavétele* témájú festmény megalkotására.¹⁰ Az ünnepségekkel egybekötött történeti kiállítás előkészítésére állandó irodát rendeztek be, az iroda vezetőjének Gerlóczy Károlyt, igazgatójának Majláth Bélát kérték fel. Az ünnepség kivitelezésére 22.200 forintot szavaztak meg, de a Rendező Bizottság újabb javaslata alapján az összeget 30.000 forintra emelték fel a Magyar Királyi Belügyminisztérium jóváhagyásával. A történeti kiállítás rendezésével és a katalógus szerkesztésével Majláth Bélát bízták meg. A kiállítás megnyitását és a katalógus megjelenését 1886. augusztus 15-ére, a díszünnepséget a *hősies fegyvertény forduló napjára*, szeptember 2-ára, a záróünnepséget és a kiállítás bezárást pedig október 31-ére tűzték ki. A terveknek megfelelően és rendkívül igényesen valósították meg az alaposan kidolgozott programot.

A történeti kiállításra vonatkozóan az 1885. szeptember 27-én tartott ülésen határozták meg a rendezés irányadó elveit. A kiállítás anyagát kilenc csoportra osztották fel:

„I. Buda és Pest és környékének azon tér- és látóképei, melyek az 1686. évi hadjárat előtt és után való állapotát tüntetik fel; II. Buda és Pest környékének, a táborozás és az ostrom alatti állapotára vonatkozó, az erődítési és táborozási műveleteket feltüntető térképek és rajzok s Budapestnek egy legújabb térképén az 1686-ik évi állapotot feltüntető térképe; III. Budavárának 1686-ik évi visszafoglalási mozzanatát, az egyes csatározásokat, kirohanásokat, a bevételt feltüntető s 1700-ig metszetben, rajzban és festményekben megjelent s közé tett képek és gobelinek; IV. a hadjáratban s az ostrom körül szerepelt kiváló katonai egyének, az eseményre befolyt egyházi és polgári egyének egykorú, vagy közel egykorú s 1700-ig közé tett arczképei; V. a védelem, ostrom és bevételnél részt vett különböző nemzetiségű katonák akkori egyenruházata, fegyverzete, hadi felszerelése, polgári használatu, vadász- s más löfegyverek, díszfegyverek; VI. zsákmányul ejtett tábori felszerelési tárgyak, hadi jelvények, sátrak, zászlók ékszerek stb.; VII. azon korból fennmaradt s kivált a török hódoltság korszakát megvilágító tárgyak, emlék-érmek, folyó pénzek s török eredetű házi eszközök, használati tárgyak stb.; VIII. a bevételt megelőző s a bevételre vonatkozó okiratok, levelezések, kéziratok, leírások stb. végre IX. Budavára visszafoglalásának eseményét tárgyaló festmények, képek s nyomtatványok stb.”¹¹

Az elvi megállapodások után a történeti kiállítás irodája 1885. november 1-jétől kezdte meg működését, a kiállítás és a katalógus teljes előkészítését. A szervezési munkák során 1591 levelet küldtek szét kölcsönzési ügyben. 119 intézménytől és magánszemélytől 2459 kiállítási tárgy érkezett be az iroda részére. A beküldött tárgyakból 1846 szám alatt állítottak ki összesen 2208 darabot, a katalógus fejezetei és tartalma szerint 360 nyomtatványt; 225 kéziratot, okiratot, levelet; 75 olajfestményt, domborművet; 461 metszetet, rajzot; 27 textíliát, azaz gobelint, szőnyeget és egyéb textilt; 705 fegyvert, hadfelszerelési tárgyat; 147 ékszert, használati eszközt; 208 emlékérmét és egyéb numizmatikai anyagot. Az elvi megállapodások nem szabályozták a tárgyak elrendezési módját, ezért a termekben és a tárolókban már nem követték szigorúan a csoportokba történő felosztást, hanem a helyszíni adottságokat és az esztétikai szempontokat vették figyelembe.

10 A festmény kivételével valamennyi megbízás megvalósult 1886-ban. Budapest főváros megrendelésére végül az 1896-os millenniumi ünnepségekre készült el Benczúr Gyula *Budavár visszavétele 1686-ban* című alkotása: Olaj, vászon, magassága 356 cm, szélessége 705 cm, Budapest, Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria ltsz. FK2867. Jelzés a festményen balra lent „Benczúr Gyula Budapest 1896.” Középen Lotharingiai V. Károly herceg, a Buda visszafoglalását irányító fővezér látható lóháton, előtte a legyőzött Abdurrahman Abdi Arnaut budai pasa holtteste fekszik a földön, körülöttük a győztes európai és magyar hősök ünnepelnek. Benczúr Gyula az 1886. évi történeti kiállításon bemutatott portrék és fegyverek tanulmányozása alapján festette meg a kompozíciót. – BEL-LÁK G. 2000.

11 MAJLÁTH B. 1886. IX–X. pp.

Az 1886. augusztus 15-én megnyílt történeti kiállítás, valamint a megnyitás napján megjelent *Kalauz* elsődlegesen Budavár 1686. évi visszafoglalásának közvetlen és közvetett vonatkozásait, másodlagosan pedig a 17. századi török hódoltság alatti magyar és török kulturális életet mutatta be, különös tekintettel a hadviselésre, a katonai felszerelésre és a korszak kiemelkedő egyéniségeire irányítva a figyelmet. Népszerű kiállítási darabok voltak a frankói (ma Forchtenstein, Ausztria) Esterházy-gyűjteményből kölcsönzött fegyverek, köztük egy gerezdes buzogány (csumak), amellyel a hagyomány szerint **gróf Esterházy László** (1626–1652) halálos fejsérülését okozták a vezekényi (ma Vel'ké Vozokany, Szlovákia) csatában.¹² (3. kép) A katalógusban ismertetett, később elkallódott műtárgyak közül egyre többet be lehet azonosítani. Ilyen például a törökök elleni Szent Liga szervezőjét és protektorát, **XI. Ince pápát (Benedetto Odeschalchi** 1611–1689) ábrázoló, nyolcszögletű keretbe foglalt, fehér márványból faragott mellkép dombormű a Zichy-gyűjteményből kiállítva.¹³ A budapesti Bizományi Áruház Vállalat 10. művészeti aukcióján, a 182. tételként bukkant fel 1987-ben egy azonos méretű, XI. Ince pápát ábrázoló márványdombormű, a közölt fénykép alapján nyolcszögletű keretbe foglalva.¹⁴ Az aukció után magyarországi magángyűjteménybe került műtárgy feltehetően azonos a Zichy-gyűjteményből 1886-ban kiállított relieffel. A fakeretben lévő, nyolcszögletű domborművet, XI. Ince pápa profilban ábrázolt, kissé bal vállá felé forduló, portré mellképét bizonyára érem, vagy metszet előkép alapján itáliai szobrász faragta carrarai fehér márványból az 1800 körüli években. (4. kép)

A történeti kiállítás egyik legfontosabb részét képezték a Buda visszafoglalására vonatkozó kéziratok, okiratok és levelek, amelyekben számos, addig ismeretlen történelmi adat is felszínre került. A Budavár körüli harcokat szemléltető, egykorú könyvtári és levéltári anyag mellett *metszvényeket* (metszeteket), valamint *látóképeket* (látképeket), csataképeket, terv- és alaprajzokat mutattak be. A Buda 1686. évi visszafoglalása emlékére vert érmek és a korabeli pénzek sorozatait vonultatták fel. Kiemelkedően gazdag anyagot képeztek a *szövőművészet* (textilművészet) emlékei, köztük az erdélyi nemeseknek többnyire törökök által ajándékozott keleti szőnyegek, valamint a császári és királyi gyűjteményből származó gobelinek. A 18. század első negyedében készültek a **Lotharingiai V. Károly** (1643–1690) herceg törökellenes győzelmeit bemutató francia gobelinsorozatok, az ún.

3. kép – Gerezdes buzogány (csumak) a frankói Esterházy-gyűjteményből. MAJLÁTH B. 1886. 1016. sz., 2. ábra. (Reprodukció)

12 MAJLÁTH B. 1886. 1016. szám, 2. ábra „Buzogány, gerezdes (Csumak). Körtealakú fejét tizenkét áttört, vésett gerezd képezi. Szára sima s ugyanily díszítésű pántokkal van ékítve. Fanyelét csaknem teljesen sima rézlemez fedí, mely alul s felül vésett díszítésű rézpántokkal van szegélyezve. Hossza 53 cm. E buzogánnyal zuzatott be állítólag a nagy-vezekényi csatában elesett Esterházy László sisakja. Esterházy Miklós hc. Frankói kincstára.”

13 MAJLÁTH B. 1886. 1795. szám „XI. Ince pápa bas-relief mellképe fehér márványból, nyolcszögletű keretben. M. 610 – Sz. 510 mm. Zichy Jenő gr.” – Gróf Zichy Jenő (1837–1906) író, politikus, az Országos Ipartestület elnöke (1881–1906) egyrészt apjától, gróf Zichy Edmundtól (1811–1894) örökölte, másrészt pedig saját maga gyarapította gyűjteményét, amelyet halála után Budapest székesfővárosra hagyott.

14 Bizományi Áruház Vállalat 10. művészeti aukció. Budapest, 1987. március, 182. tétel képpel. XI. Ince pápa mellképe, márványdombormű a fénykép alapján nyolcszögletű keretben, tévesen a 19. század második felére datálva.

Lotharingiai falkárpitok. Az uralkodó ezek közül kölcsönzött a kiállításra négy darabot, amelyekből a budapesti Múcsarnokban két falkárpitot a jobb oldali, két másikat pedig a bal oldali középső teremben állítottak ki. A *Vasárnapi Ujság* 1886. augusztus 22-én megjelent számában ismertették a történeti kiállítást, és ekkor fényképen mutatták be a bal oldali középső termet, ahol az uralkodótól kölcsönzött *Buda fosztogatása 1686-ban* témájú gobelin is látható volt.¹⁵ (5. kép) A történeti kiállítás jellegét meghatározta az ünnepélyesség. A csarnokokban bemutatott címerek és zászlók a Buda visszafoglalásáért harcoló, különböző nemzetiségű hősökre emlékeztették a látogatókat. Mindezzel a történelmi eseménynek és a kiállításnak egyaránt nemzetközi horderőt szándékoztak adni.

A közel 500 oldalas, illusztrációkkal ellátott kiállítási *Kalauz* szerkesztője, Majláth Béla törekedett a tudományos eredmények maradandóvá tételére, a kiállított tárgyak áttekinthető rendszerezésére, szakemberi és érdekes leírására. Munkatársaival együtt a kutatóknak és az érdeklődő közönségnek egyaránt megfelelő tájékoztatást kívántak nyújtani. A műtárgyakat számsorrendben katalogizálták, így a kiállításon látható, azonos számozással ellátott műveket könnyen lehetett azonosítani. A katalógusban nem közölték a számozás nélküli, csupán díszítésként elhelyezett alkotásokat. A közönség számára rövid terjedelmű, nyomtatott *Urmutató* készült, amelyben a nevezetesebb műtárgyakról, a számokkal és betűkkel ellátott kiállítási termekről, folyosókról, vitrinekről adtak tájékoztatást. **Kauszer József** (1848–1919) budapesti építész tervei szerint végezték a historizmus követelményeinek megfelelő díszítési és rendezési munkákat. A kiállításra kölcsönzők között az európai és a magyarországi intézmények mellett jelentős számban vettek részt egyházi gyűjtemények, valamint főnemesi származású magángyűjtők. A kiállítók névsora alapján összesen 119 intézmény és magángyűjtő kölcsönzött kiváló minőségű és ritkán tanulmányozható műveket.

4. kép – Itáliai szobrász, 1800 körül: XI. Ince pápa portré mellképe, márványdombormű. Magángyűjtemény, Magyarország. Bizományi Áruház Vállalat 10. művészeti aukció. Bp., 1987. március, 182. tétel képpel. (Reprodukció)

5. kép – A történelmi kiállítás. Budapest, Múcsarnok, 1886. *Vasárnapi Ujság* 33. (1886) 34. sz. augusztus 22. 541. p. (Reprodukció)

15 A történelmi kiállítás. Budapest, Múcsarnok, 1886. In: *Vasárnapi Ujság* 33. (1886) 34. sz. augusztus 22. 541. p. képpel; MAJLÁTH B. 1886. 981–984. szám; HÁMORI K. 1986.

1886. augusztus 15-én, ünnepélyes keretek között nyitotta meg a történeti kiállítást **Tisza Kálmán** (1830–1902) miniszterelnök, beszédében hangsúlyozva, hogy a nemzeti lelkesedéssel támogatott hadsereg vitézsége a leghatalmasabb ellenséget is képes legyőzni. Ezután reprezentatív ünnepségsorozat kezdődött a példaértékű történelmi esemény tiszteletére. A Buda 1686. évi visszafoglalásához kapcsolódó rendezvények alkalmat adtak az Osztrák-Magyar Monarchia számára a katolikus egyház dicsőítésére, valamint a sikeres európai összefogás, különösen az eredményes osztrák-magyar szövetség hangoztatására és nem utolsósorban a követésre méltó, történelmi példa felidézésére. 1886. augusztus 31-én Majláth Béla vezetésével tekintette meg a történeti kiállítást **I. Ferenc József** (1830–1916) osztrák császár és magyar király. Ekkor adták át a kiállítás díszkötésű katalógusát a királynak, aki érdeklődve tekintette meg a tárlatot, és hosszasan tanulmányozta a gróf Esterházy László halálát okozó gerezdes buzogányt. Másnap, szeptember 1-jén, a budapesti Vigadó nagytermében emlékünnepséget rendezett Budapest főváros és a Magyar Történelmi Társulat. A király ezen a díszülésen is megjelent a magyar kormány tagjai, a főpapság, a katonai és polgári vezetők, a diplomáciai testület tagjai, a tudományos testületek, az ostromban harcoló hősök utódai, valamint az ostromot csapatokkal támogató országok képviselői között. Az ünnepségen szintén jelen volt az **I. Vilmos** (1797–1888) német császár által delegált porosz katonai küldöttség. A Vigadóban mutatták be Károlyi Árpád Buda visszavételéről írt monográfiáját,¹⁶ a 200. évforduló alkalmából Anton Scharff bécsi udvari és kamarai éremvésszel veretett emlékérmét¹⁷ és a *Monumenta Vaticana* legújabb kötetét, amely **Francesco Buonvisi** (1626–1700) bíboros, bécsi nuntius jelentéseit tartalmazza.¹⁸ Ugyanekkor jelent meg **Fraknói Vilmos** (1843–1924) *XI. Incze pápa és Magyarország felszabadítása a török uralom alól* című monográfiája a Vatikánban folytatott levéltári kutatások alapján összeállítva.¹⁹ Az ünnepségek folytatódtak szeptember 2-án, amikor a budavári Helyőrségi templomban misét celebrált **Simor János** (1813–1891) hercegprímás. Ezután a Helyőrségi templom külső falán leplezték le a Budavár visszafoglalásának 200. évfordulójára készült márvány emléktáblát. A *Vasárnapi Ujság* 1886. szeptember 12-ei számában közölték **Weinwurm Antal** (1845–?) budapesti fényképész *pillanati* fényképét, amely az emléktábla leleplezését örökítette meg.²⁰ (6. kép) Az ünnepség katonai sorfal előtt zajlott, a templom falát lombfüzérek díszítették, a drapériával keretezett emléktábla mellett két, vörös kárpittal bevont sátrat emeltek a szónokok és a király számára, aki azonban a katonai parádéval egybekötött emléktábla avatáson már nem jelent meg. Az emléktábla megsemmisült, vagy elkallódott a II. világháborúban. Eredeti állapotát fényképek alapján ismerjük, amelyek közül

16 KÁROLYI Á. 1886.

17 Anton Scharff: Buda visszavívásának 200 éves emlékére, 1886. Emlékérem, átmérője 72 mm, bronz, ezüst és arany kivitelezésben. Budapest főváros megrendelése. Előlap: Hungaria, Magyarországot megszemélyesítő női alak, körfelirat „BUDA VISSZAVÍVÁSÁNAK CC ÉVES EMLÉKÉRE BUDAPEST FŐVÁROS.” Hátlap: Buda 19. századi látkepe délkeletről, felirat lent „MDCCCLXXXVI / SEPT. II. / A. SCHAFF F” – GOHL Ö. 1900. 77. szám képpel.

18 Monumenta Vaticana. Ser. 2. tom. 2. 1886.

19 FRAKNÓI V. 1886.

20 A Budavár visszafoglalásának 200. évfordulójára készült emléktábla leleplezése a budai Helyőrségi templom külső falán, 1886. szeptember 2. Weinwurm Antal fényképe, 1886. szeptember 2. In: Vasárnapi Ujság 33. (1886) 37. sz. szeptember 12. 592. p. alsó kép.

6. kép – A Budavár visszafoglalásának 200. évfordulójára készült emléktábla leleplezése a budai Helyőrségi templom külső falán, 1886. szeptember 2. Weinwurm Antal fényképe, Vasárnapi Ujság 33. (1886) 37. sz. szeptember 12. 592. p. alsó kép. (Reprodukció)

az egyik legkorábbi felvételt szintén a *Vasárnapi Ujság* közölte 1886. szeptember 12-én.²¹ (7. kép) Az ünnepségek zárásaként, szeptember 5-én, vasárnap a Városmajorban rendeztek népiünnepélyt. A korabeli történészek, újságírók és látogatók elismeréssel nyilatkoztak a rendezvényekről.²²

A történeti kiállítás eredményeiről és tapasztalatairól Majláth Béla a *Századok* 1887. évi számában *Tanulmányok a történelmi kiállitásból* címmel írt értékelést.²³ Véleménye szerint a hasonló témájú, 1883. évi bécsi kiállítás színvonalát Budapesten nem sikerült elérni, de a főváros anyagi áldozata és a szakemberek fáradozása eredményes volt, az érdekes és bőséges tárlat anyaga fokozta a történelem iránti érdeklődést. Kiemelte a történeti kutatások hasznosságát, többek között Thaly Kálmán, Némethy Lajos, Fraknoi Vilmos teljesítményét. Fontosnak tartotta az európai összefogás mellett a jelentős számú, magyar csapatokra és magyar hősökre vonatkozó, felszínre hozott adatok, továbbá a viszonylag kevésbé ismert 17. századi emlékek, írott források és művészettörténetileg kvalitatív műtárgyak bemutatását. Mindezzel a 17. századi magyarországi művészettel kapcsolatban is gyakran említett *Inter arma silent Musae* (Fegyverek közt – háborúban – hallgatnak a Múzsák) latin közmondást igyekezett megcáfolni. A kiállítás hiányosságai közül említette meg a sajnálatosan elmaradt műtárgykolcsonzéseket. Osztrák, főleg bécsi múzeumokból és főúri gyűjteményekből kérték

21 A Budavár visszafoglalásának 200. évfordulójára készült emléktábla, 1886. In: Vasárnapi Ujság 33. (1886) 37. sz. szeptember 12. 599. p. képpel. – A budai Helyőrségi templom külső falán elhelyezett, Budapest főváros megrendelésére készített, fekvő téglalap formájú, márvány emléktábla felirata „BUDAPEST FŐVÁROS / A HŐSÖK EMLÉKÉNEK / KIK I. LIPÓT KIRÁLY IDEJÉBEN / LOTH. KÁROLY ÉS BAJOR MIKSA EM. VEZÉREK ALATT / CC ÉV ELŐTT / BUDAVÁRAT A TÖRÖKÖKTŐL VISSZAVÉRTÁK / MDCCCLXXXVI. SZEPT. II.” Az emléktábla felső részén kapott helyet a pálmaágakkal közrefogott nemzeti címer, amely felett a győztes hadak zászlói között az apostoli kettős kereszt látható. A tábla alsó részén, török fegyverek között helyezték el Budapest főváros címerét. Az emléktáblát Vasadi Ferenc (1848–1916) szobrász tervezte, majd Kauszer Jakab (1832–1893) kőfaragó a márvány és Blahó Pál a bronz elemeket kivitelezte 1886-ban. A Helyőrségi templom (Mária Magdolna-templom, Budapest, I. Kapisztrán tér) a II. világháborúban bombatalálat miatt súlyosan megsérült. Az 1950-es években a gótikus tornyot (Mária Magdolna-torony) helyreállították, a romos templomot azonban lebontották, műtárgyai részben budapesti múzeumokba kerültek, részben pedig elkallódtak. Az emléktábla megsemmisült, vagy ismeretlen helyen lappang.

22 Az 1886. évi rendezvényekről: *Századok* 20. (1886) 638–639. pp. (a Magyar Történelmi Társulat ülése, 1886. július 1.), 643–648. pp. (az 1886. évi történelmi kiállításról), 659–688. pp. (az 1886. szeptember 1-jén tartott díszüléssel elmondott beszédek), 688–691. pp. (az 1886. évi ünnepségekről).

23 MAJLÁTH B. 1887.

kölcson a külföldi anyag legnagyobb részét. A németországi múzeumoktól többnyire elutasításban részesültek, mivel a német múzeumi igazgatók saját gyűjteményeiket, külföldi tárlatok kedvéért nem akarták megbontani. Majláth Béla határozottan elmarasztalta a kölcsönzéseket megtagadó múzeumokat és az elutasító magatartású magyarországi arisztokratákat, különösen az erdélyi nemeseket, mert „...*bátran merjük állítani, hogy mind az, a mi a történeti kiállítás keretében felvehető volt, a tulajdonosok által öt tized részben be nem küldetett.*”²⁴ Ezzel szemben kiemelte az Esterházy család, a Dessewffy család és a Magyar Nemzeti Múzeum nagyvonalú kölcsönzéseit. A közönség szervezéssel kapcsolatban csalódottan vette tudomásul, hogy a tanuló ifjúság érdeklődését nem tudták a téma iránt felkelteni.

„*Tapasztalatunk kénytelen reá mutatni a hiú törekvésre, mely teljesen meddő maradt, midőn a szaktudósok, kutatók, történetírók nagy számban keresték fel, tanulmányozták a kiállítás termeit: a fővárosi tanintézetek, a tanuló ifjúság, a nyilvános és magán-iskolák – egy-kettő kivételével – nem találtak vonzerőt a kiállítás meglátogatására, sem az okulás, sem a tudás megszerzése szempontjából, sem a kíváncsiság kielégítése céljából, mely mint első kísérlet, az újdonság vonzerejével is birhatott volna.*”²⁵

Majláth Béla szigorú kritikája ellenére is az 1886. évi történeti kiállítás hatalmas sikert aratott, közel 50.000 látogató tekintette meg a látványos rendezést, a katalógus pedig a Buda 1686. évi visszafoglalásával foglalkozó kutatás máig nélkülözhetetlen alpműve lett.

A 250. évforduló emlékkiállítását a budapesti Iparművészeti Múzeum rendezte 1936-ban, amelyhez **Layer Károly** (1878–1937) művészettörténész előszavával adták ki a *Buda visszafoglalása 250-ik évfordulójának emlékkiállítása* című leíró-lajstromot.²⁶ (8. kép) A **Hóman Bálint** (1885–1951) történész, kultuszminiszter által, ünnepélyes keretek között megnyitott kiállításról az *Uj Magyarország képesmelléklete* fényképsorozatot közölt 1936. szeptember 2-án, a címlapon.²⁷ (9. kép) Az évfordulóhoz kapcsolódó programokról Budapest székesfőváros tanácsnokának, **Péczely Bélának** (1898–1971) kéziratban fennmaradt, 1936-ban írt *Buda visszafoglalásának 250. éves évfordulóján rendezett ünnepségek* című tanulmánya ad tájékoztatást.²⁸ Az ünnepségsorozat kezdetét jelentette az Iparművészeti Múzeumban rendezett történeti emlékkiállítás megnyitása 1936. szeptember 1-jén.²⁹ Az intézmény Budapest székesfővárostól kapott felkérést az ostrom egykorú emlékeinek és ábrázolásainak bemutatására. A katalógushoz írt előszóban Layer Károly, az Iparművészeti Múzeum igazgatója ismertette a kiállítás célkitűzéseit.

7. kép – A Budavár visszafoglalásának 200. évfordulójára készült emléktábla a budai Helyőrségi templom külső falán, 1886. Vasárnapi Ujság 33. (1886) 37. sz. szeptember 12. 599. p. (Reprodukció)

24 MAJLÁTH B. 1887. 438. p.

25 MAJLÁTH B. 1887. 444. p.

26 LAYER K. 1936.

27 A Buda visszafoglalása emlékkiállítás megnyitása a budapesti Iparművészeti Múzeumban, 1936. szeptember 2-án. In: Uj Magyarország képesmelléklete, 1936. szeptember 2. Címlap.

28 PÉCZELY B. 1936.

29 PÉCZELY B. 1936. 7. p.

„Mikor az Iparművészeti Múzeum ennek a kiállításnak rendezésére vállalkozott, rendelkezésére állott több fővárosi intézménynek (múzeum, levéltár és könyvtár) Buda visszafoglalására vonatkozólag évek hosszú során át rendszeresen és gondosan összegyűjtött anyaga, mely tehát kiállításunk alapját képezi. Az Iparművészeti Múzeum azután hivatásának szemmel tartásával arra törekedett, hogy ehhez az anyaghoz lehetőleg számos, művészi szempontból jelentékeny emléket gyűjtsön.”³⁰

Az 1936. évi kiállítás és katalógus elsődlegesen maradandó emléket szándékozott állítani a visszafoglalás hőseinek. A tárlat muzeológiai kivitelezése és a bemutatott anyag válogatása az 1886. évi történelmi kiállítás törekvéseit követte, hasonlóan tekintélyes állami támogatással. Az összegyűjtött művek nagy része már szerepelt az 1886-os Kalauz tételei között is. Főként a bécsi és a budapesti múzeumokból, valamint a magyar arisztokratáktól, összesen 38 külföldi, hazai intézménytől és magángyűjtőtől kölcsönöztek elsőrangú tárgyakat.³¹

A kiállítási katalógusban **Horváth Henrik** (1888–1941) művészettörténész, a székesfővárosi múzeumok központi igazgatója írt tanulmányt a bemutatott anyagról *Buda 1686. évi ostromának és visszafoglalásának történelmi emlékei* címmel.³² A rendezés és a katalogizálás alatt kivételes figyelmet fordítottak a Budát felszabadító hadseregben küzdő magyar hősök bemutatására és a magyar vonatkozású emlékek felidézésére.

„A történelmi erők és áramlatok közül, amelyek végül Budavár visszafoglalásához vezettek, legelső sorban ki kell emelni a magyarság szívós és rugalmas ellenálló erejét, mint olyan tényezőt, amely felett éppen magától értődése miatt nagyon könnyen át szoktak siklani.”³³

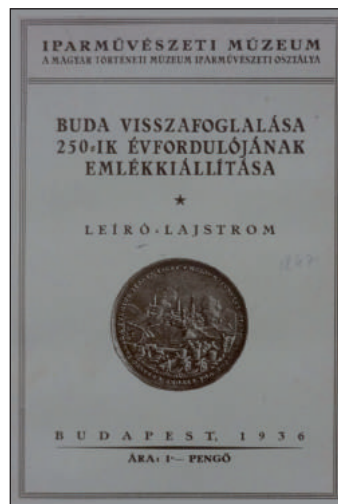
A korabeli források alapján megítélve a 75.000-80.000 főnyi nemzetközi hadseregben mintegy 15.000-20.000 magyar harcos vett részt a két és fél hónapig tartó ostromban. A kiállítás munkatársai az írásos adatokon kívül felhívták a figyelmet az egykorú ábrázolásokon, a különböző származású képzőművészeti alkotásokon és iparművészeti tárgyakon látható magyar jellegzetességekre is. A leíró-lajstromban hét fejezetre tagolva mutatták be a kiállított anyagot: I. Falkárpitok, festmények, rajzok és metszetek 162; II. Domborművek és érmek 116; III. Fegyverek, különböző hadfelszerelési tárgyak és lószerszámok 154; IV. Buda ostromára és visszafoglalására

30 LAYER K. 1936. 3. p.

31 LAYER K. 1936. 13. p.

32 HORVÁTH H. 1936.

33 HORVÁTH H. 1936. 8. p.

8. kép – Buda visszafoglalása 250-ik évfordulójának emlékkiállítása. Leíró-lajstrom. Előszó Layer Károly. Iparművészeti Múzeum, Bp., 1936. A katalógus borítólapja

9. kép – A Buda visszafoglalása emlékkiállítás megnyitása a budapesti Iparművészeti Múzeumban 1936. szeptember 2-án. Uj Magyarország képesmelléklete, Címlap. (Reprodukció)

vonatkozó levéltári anyag (oklevelek, levelek, kéziratok, helyrajzok) 71; V. Buda ostromára és visszafoglalására vonatkozó könyvek 146; VI. Török kerámia a Tabánból, 17. század (négy szekrényben több darab számozás nélkül); VII. Tábori egészségügyi berendezések Buda visszafoglalása korában 38 darab. Összesen több mint 700 tárgyat katalogizáltak és a legjelentősebb műveket fotókkal illusztráltak. A kiállítás legértékesebb műtárgyait **Jajczay János** (1892–1976) művészettörténész méltatta a *Magyar Művészetben*, 1936-ban megjelent tanulmányában.³⁴ A katalógus címlapján az egyik legszebb, ezüsből veretett *Buda visszafoglalása emlékérem* előlapja látható, amelyen az 1686. évi ostromot északról nézve mintázták meg. Az emlékérem közepén a budai várban bekövetkezett robbanásokat és a füstfelhőkben kavargó, a detonációtól felrepiült emberi testrészek megrendítő látványát ábrázolták. Az éremkép előtérében keresztény katonai tábor látható, balra a Dunával.³⁵ A katalógusban közölt új eredmények közül figyelmet érdemel az ekkor először bemutatott török konyhai cserépedények (tálak, csészék, korsók) csoportja, amely a Fővárosi Régészeti és Ásatási Intézet tabáni ásatásaiból származott. A négy kiállítási szekrényben elrendezett 17. századi kerámia leletanyag egykori török raktárakból került felszínre. A kiállítás másik, újszerű témacsoportját képezte a Honvédervosok Tudományos Egyesülete által kölcsönzött, Buda visszafoglalásának korából származó tábori egészségügyi berendezéseket, orvosi eszközöket és könyveket bemutató anyag, amelyet **Héjja Pál** (1897–1941) ezredorvos kutatásai és gyűjtése alapján állítottak össze. A katalógusban mindkét tárgyi csoportot külön fejezetben mutatták be.³⁶

10. kép – Horthy Miklós kormányzó megkoszorúzza Budavár visszavételének emlékművét a budai Bécsi kapu téren, 1936. szeptember 2-án. Uj Magyarság képesmelléklete, 1936. szeptember 4. 2. p. (Reprodukción)

A 250. évforduló alkalmából rendezett ünnepi programok, mulandó látványosságok mellett Budapest székesfőváros maradó emlékjeleket szándékozott létrehozni úgy, hogy „*Budapest arcultába belesző olyan alkotásokat, melyek a visszafoglalást, annak dicsőségét és jelentőségét fogják hirdetni, melyek a polgárok szeme előtt adandó alkalmakkor megjelenve megelevenítik a két és félszáz év előtti történeteket.*”³⁷ Emlékművekkel, emléktáblákkal és emlékhelyek kialakításával örökítették meg a budai ostrom eseményeit és helyszíneit. A Fővárosi Közmunkák Tanácsa az évfordulóval kapcsolatban határozta el a budai Bécsi kapu tér környékének újjáépítését. Budapest székesfőváros a felújított területre rendelte meg az 1686. évi visszafoglalás emlékművét. A téren kiemelkedő művészi kvalitást képvisel az **Ohmann Béla** (1890–1968) szobrászművész által 1936-ban megvalósított emlékcsoport, a *Budavár visszavételének emlékműve*, illetve az *Angyalos emlékmű* címen ismert bronzszobor,

34 JAJCZAY J. 1936.

35 Buda visszafoglalása emlékérem, 1686, ezüst, átmérője 58 mm. Előlap: Az ostromlott Buda északról látható, az előtérben keresztény katonai tábor, balra a Duna, körfelirat „HEROVM TVMVLVS CLARO ET BUDA VDA CRVORE CAESAREO TANDEM FVLMINE STRATA IACET” és felirat lent „A. 1686. 23. AUG. 2. SEPT.” Hátlap: Sárkánnyal viaskodó sas, körfelirat „MALO NODO MALO CVNEVS. — ET EIICITVR SERPENS ANTIQVUS.” – GOHL Ö. 1899. 27/a. szám képpel; LAYER K. 1936. 42. p. 52. szám, X. tábla.

36 LAYER K. 1936. 106–109. pp.

37 PÉCZELY B. 1936. 3. p.

valamint a mellette elhelyezett márvány emléktábla és örökmécses.³⁸ Az ünnepélyes leleplezéskor, 1936. szeptember 2-án **Horthy Miklós** (1868–1957), Magyarország kormányzója koszorúzta meg a monumentális emlékművet. A Budavár visszafoglalásának 250. évfordulója alkalmából rendezett ünnepségsorozat részét képező koszorúzásról fényképét közölte az *Uj Magyarország képesmelléklete* 1936. szeptember 4-én.³⁹ (10. kép) A helyi vonatkozású emlékművek közé tartozik a Budapest székesfőváros megrendelésére, **Grantner Jenő** (1907–1983) szobrászművész által mészkőből faragott *Magyar hajdúk emlékköve*, vagy *Magyar hajdúk emlékoszlopa* címen ismert alkotás, amelyet szintén 1936. szeptember 2-án avattak fel a budai Lovas úton, az északi várfal előtt, a legküzdelmesebb helyszínen harcoló magyar hajdúk tiszteletére.⁴⁰ Budapest székesfőváros jóváhagyásával és anyagi hozzájárulásával az Actio Catholica megrendelésére jött létre a budai Hess András téren felállított *XI. Ince pápa emlékmű*, amelynek bronzból öntött szobrát **Damkó József** (1872–1955) szobrászművész készítette. Az emlékmű korabeli fontosságát fejezte ki, hogy leleplezésén, 1936. október 5-én részt vett Horthy Miklós kormányzó és **Serédi Jusztinián** (1884–1945) hercegprímás.⁴¹ Említésre méltó még az 1686-ban elesett török ellenfél tiszteletére magán

- 38 Ohmann Béla: Budavár visszavételének emlékműve – Angyalos emlékmű, 1936. szeptember 2. Budapest székesfőváros megrendelése. Bronzszobor, magassága 350 cm. Kismarty-Lechner Jenő (1878–1962) építész és Rafael Vignali bronzöntő közreműködésével készült az emlékmű. Budapest I. kerület, Bécsi kapu tér. A jobb kezében apostoli kettős keresztet tartó, szárnyas alak a keresztény csapatok 1686. évi diadalmas győzelmét jelképezi. A haraszi mészkőből faragott talapzat felirata az előoldalon „*BUDA REGIA / EX SERVITUTE / IN LIBERTATEM / RESTITUTA / A D MDCLXXXVI.*” A talapzat hátoldali felirata „*BUDAVÁR / FELSZABADÍTÁSÁNAK / 250. ÉVFORDULÓJÁN / EMELTE / A SZÉKESFŐVÁROS.*” – A Bécsi kapu téren elhelyezett márvány emléktábla felirata „*IN MEMORIAM / HEROUM CHRISTIA / NORUM PRO URBE / BUDA MORTUORUM / ANNO MDCLXXXVI.*” A márvány örökmécses felirata „*VIRTUTI / TRIUMPHANTI / SACRUM.*” – PÉCZELY B. 1936. 3–4. pp.; PROHÁSZKA L. 1990. 48–49. pp. képpel.
- 39 Horthy Miklós kormányzó megkoszorúzza Budavár visszavételének emlékművét a budai Bécsi kapu téren, 1936. szeptember 2-án. In: *Uj Magyarország képesmelléklete*, 1936. szeptember 4. 2. p. képpel.
- 40 Grantner Jenő: Magyar hajdúk emlékköve – Magyar hajdúk emlékműve, 1936. szeptember 2. Budapest székesfőváros megrendelése. Mészkő, magassága 440 cm. Budapest I. kerület, Lovas út. A négyzet alaprajzú emlékmű két oldalát egy-egy magyar hajdú, teljes alakos domborműve díszíti. Felirat az előoldalon két hasábjában „*ITT BUDA ÉSZAKI / FALAI ELŐTT KÜZ / DÖTTEK VÉREZ / TEK ÉS ÁLDOZTÁK / ÉLETÜKET A MA / GYAR HAJDÚK A / VÁR 1686 ÉVI OST / ROMÁBAN A KE / RESZTÉNY SERE / GEK GYŐZELMÉ / ÉRT ÉS BUDA FEL / SZABADÍTÁSÁÉRT // AZ ELSŐK KÖZÖTT / JÁRTAK A HARC / BAN AZ ELSŐK KÖ / ZÖTT VOLTAK A HA / LÁLBAN NEVÜ / KET NEM JEGYEZ / TE FEL A TÖRTÉ / NELEM EMLÉKE / ZETÜKET ŐRZI AZ / ÚJJÁSZÜLETETT / BUDA ÉS PEST HÁ. / LÁS POLGÁRSÁGA.*” Felirat a hátoldalon „*BUDAVÁR / VISSZAFOGLA / LÁSÁNAK KÉT / SZÁZAZÖTVENÉ / VES ÉVFORDULÓ / JÁN ÁLLÍTOTTA / BUDAPEST SZÉ / KESFŐVÁROS KÖ / ZÖNSÉGE 1936 / SZEPTEMBER 2.*” – In: *Uj Magyarország képesmelléklete*, 1936. szeptember 4., 3. p. képpel.; PÉCZELY B. 1936. 4–6. pp.
- 41 Damkó József: XI. Ince pápa emlékműve, 1936. október 5. Bronzszobor, magassága 270 cm. Budapest székesfőváros jóváhagyásával és anyagi támogatásával állította az Actio Catholica. Budapest I. kerület, Hess András tér (korábban XI. Ince pápa tér). XI. Ince pápa teljes alakos, álló ábrázolása főpapi öltözetben, fején tiarával, jobb kezében hármás keresztrel. A mészkőtalapzat magassága 230 cm, tervezte Wälder Gyula (1884–1944) építész. A talapzat négy oldalán lévő feliratok és domborművek: 1. Az előoldalon XI. Ince pápa, azaz Benedetto Odescalchi hercegi címere, alatta felirat „*XI. INCE PÁPA / MAGYARORSZÁG MEGMENTŐJE / EMLÉKÉNEK / A HÁLÁS NEMZET / 1686-1936.*” 2. A jobb oldalon Francesco Buonvisi bíboros és Marco d’Aviano átveszi a török elleni háború megindításáról szóló pápai bullát. 3. A hátoldalon a Szent Liga emlékére XI. Ince pápa, I. Lipót császár, Sobieski János lengyel király, Marcantonio Giustiniani velencei dózse portréjával és a nevükre utaló felirattal „*INNOC-XI-PONT-LEOP-IMP-JOA-III-REX-PO-M-A-IVS-VE-DVX.*” Az emlékérem alatti felirat „*BUDAM VIRGINIS / DABIT AUXILIUM / XI. INCE PÁPA.*” 4. A bal oldalon egy magyar hajdú elsőként tüzi ki a keresztény zászlót Budavár falára. – PROHÁSZKA L. 1990. 46–47. pp. képpel.

adományból, a budai Anjou-bástyán, 1932. szeptember 2-án emelt jelképes sírhely, *Abdurrahman Abdi Arnaut (1616–1686) budai pasa emlékműve*.⁴²

A 250. évfordulóhoz fűződő eredmények közül kiemelkedő jelentőségű volt, hogy a történelmi szakirodalom számára máig nélkülözhetetlen alpművet, Károlyi Árpád 1886-ban megjelent, *Buda és Pest visszavívása 1686-ban* című monográfiáját Budapest székesfőváros megbízásából 1936-ban ismét kiadták **Wellmann Imre** (1909–1994) történész, levéltáros és muzeológus átdolgozásában.⁴³ A monográfia nemzetközi viszonylatban is a legalaposabb, összefoglaló jellegű művek közé tartozik, gazdag illusztrációval ellátva. Budavár 1686. évi visszafoglalásával foglalkozott 1936-ban a *Tanulmányok Budapest Multjából* című sorozat 5. kötete, szintén Budapest székesfőváros kiadásában. A legújabb kutatási eredményeket összefoglaló tanulmányok között jelent meg **Szita Oszkár** (1905–1989) karnagy, zeneszerző, könyvtáros és zenetörténész *Missa Buda Expugnata 1686* című írása a Vatikáni Kézirattár zenei kódexében felfedezett zeneműről (Róma, Archivio Segreto Vaticano, Cap. Sist. cod. 87.), amelyet a római Sixtus-kápolna kórustagja, orgonistája és zeneszerzője, **Matteo Simonelli** (1618–1696) komponált az ostromban elesettek emlékére és a túlélők bátorítására. A Sixtus-kápolna kórusa valószínűleg 1687. december 14-én, a római Quirinale-palotában tartott vasárnapi pápai misén énekelte először az 1936-ban újra előkerült *Missa Buda Expugnatát*.⁴⁴ A kórusművet Budavár visszafoglalásának 250. évfordulóján, 1936. szeptember 2-án mutatták be ismét a Serédi Jusztinián hercegprímás által pontifikált ünnepi misén a budai Nagyboldogasszony-templomban (Mátyás-templom). A szertartás végén szintén itt hangzott el első alkalommal előadva a másik rangos zenei alkotás, **Kodály Zoltán** (1882–1967) *Budavári Te Deum* című, latin nyelvű, hangszerkíséretes kórusműve. A Budapest székesfőváros felkérésére, Buda visszafoglalásának 250. évfordulójára komponált alkotás Kodály Zoltán világsikert arató, monumentális főművei közé tartozik. Üzenete máig érvényes: *Non confundar in aeternum* (Nem rendülök meg sohasem).⁴⁵ A hálaadó istentisztelet után a résztvevők gyalog vonultak át a Bécsi kapu térre, ahol **Szendy Károly** (1885–1953) polgármester beszédét követően Magyarország kormányzója, az állami és egyházi vezetők, a diplomáciai testületek tagjai, valamint a visszafoglalásban harcolók leszármazottai vettek részt az emlékművek, emléktáblák és emlékhelyek felavatásán.⁴⁶ Az évfordulóhoz kapcsolódó rendezvényekről fényképsorozatot közölt az *Uj Magyarország képesmelléklete* 1936. szeptember 4-én.⁴⁷

A 300. évfordulót megünnepelő emlékkiállítás a Budapesti Történelmi Múzeumban (Vármúzeum – Budavári Palota) kapott helyet 1986. május 23. és október 5. között. A *Buda visszavívása 1686 – Emlékkiállítás a Budapesti Történelmi Múzeumban* című katalógust **Fenyvesi László** (1953–) történész

42 Abdurrahman Abdi Arnaut budai pasa emlékműve, Zsille Kálmán festőművész terve alapján, 1932. szeptember 2. Budapest I. kerület, Anjou-bástya. A mészkőből faragott, turbános síremlék magassága 185 cm. A jelképes sírhely mérete 170×250 cm. Felirat az előoldalon magyarul és régi török írással, úgynevezett Kurán díszbetűvel „A 145 ÉVES / TÖRÖK HÓDOLTSÁG / UTOLSÓ BUDAI HELYTARTÓJA / VEZÍR / ABDURRAHMÁN ABDI ARNAUT PASA / E HELY KÖZELÉBEN ESETT EL / 1686 NYÁRUTÓ HAVA 2 NAPJÁN DÉLUTÁN / ÉLETÉNEK 70-İK ÉVÉBEN. / HŐS ELLENFÉL VOLT, BÉKESSÉG VELE!” A felirat mai török nyelvű fordítása olvasható az emlékmű hátoldalán. Az 1686. szeptember 2-án szintén ezen a helyen elesett Veszprém vármegyei Szabó György leszármazottai állították az emlékművet. Az adományozókra vonatkozó adatokat közli az emlékmű előtti kőtábla felirata. – PROHÁSZKA L. 1990. 52–53. pp. képpel.

43 KÁROLYI Á. 1936.

44 SZITA O. 1936.; PÉCZELY B. 1936. 6. p.

45 KODÁLY Z. 1936.; PÉCZELY B. 1936. 6. p.

46 PÉCZELY B. 1936. 6–7. pp.

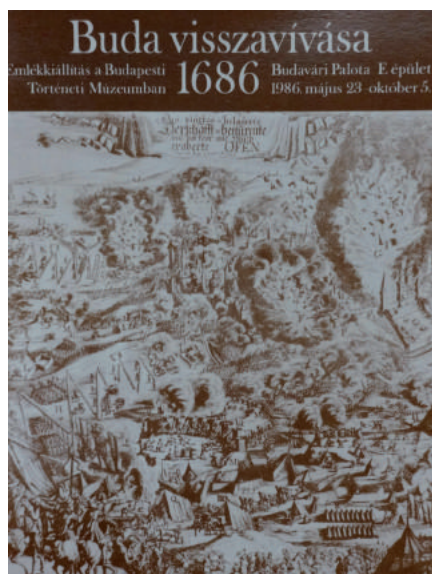
47 Budavár visszafoglalásának 250. évfordulójára rendezett emlékünnepe, fényképsorozat. In: Uj Magyarország képesmelléklete, 1936. szeptember 4. 2–3. pp. képpel.

szerkesztette, a kiállítás forgatókönyvét pedig **Bánkúti Imre** (1927–2009) történész, a Budapesti Történeti Múzeum főigazgató-helyettese állította össze.⁴⁸ (11. kép) A 200. és a 250. évfordulóhoz hasonlóan évekig tartó kutatási és szervezési munka előzte meg a 300. jubileum megünneplését. Bánkúti Imre *A magyar múzeumok és Buda visszafoglalásának 300. évfordulója* című előadásában, 1983. március 26-án ismertette az 1986-ra tervezett emlékkiállítás előkészítését *A török orientáció a XVII. századi magyar politikában* témájú, Vaján rendezett tudományos emlékülésen.⁴⁹ A magyar múzeumok feladataira nézve hangsúlyozta:

„Mindenekelőtt az eszmei tartalmat kell tisztáznunk. Ellentétben a két előző kiállítással és megemlékezéssel, szigorúan tudományos alapon állva Buda felszabadítását és a visszafoglaló háborút objektíve értékelve olyan eseménynek kell bemutatnunk, amely jelentős fordulatot hozott az ország történetében...”⁵⁰

Míndezzel kapcsolatban emelte ki Magyarország egészségének helyreállítását, amely megteremtette a gazdasági fejlődés alapját és megnyitotta a polgárosodás felé vezető utat. Az emlékkiállítás megrendezésének gyakorlati kivitelezésére vonatkozólag Thaly Kálmán 1883. április 5-én tett javaslatának és eljárásának követését tartotta célszerűnek. Bánkúti Imre véleménye szerint a 300. évforduló megszervezésére 1986-ban is Budapest főváros a legalkalmasabb. A korábbi kiállításokhoz hasonlóan elsődlegesen fontosnak tartotta a hazai múzeumok, levéltárak és könyvtárak összefogásával történő rendezési elvek kialakítását, mivel 1986-ban a főnemesi gyűjteményekre, a külföldi kölcsönzésekre és a költséges műtárgyszállításokra pénzügyi okok miatt nem lehetett számítani. A Budapesti Történeti Múzeum várostörténeti és képzőművészeti gyűjteménye, a Magyar Nemzeti Múzeum fegyver-, érem- és festménygyűjteménye, az Országos Széchényi Könyvtár könyv- és nyomtatványgyűjteménye mellett javasolta a vidéki és az egyházi gyűjtemények anyagából történő válogatást is. Az intézmények együttműködését, az 1886. évi szervezési munkákhoz hasonlóan, bizottság létrehozásával tartotta megvalósíthatónak. Az emlékkiállítás kivitelezésére javasolta, hogy 1983-ban rendező szakembert jelöljenek ki, 1984-ben vitassák meg a forgatókönyvet, majd 1985-ben az elfogadott forgatókönyv alapján állítsák össze a katalógus kéziratát.⁵¹ A Budapesti Történeti Múzeumban, a Fővárosi Tanács és a Művelődésügyi Minisztérium támogatásával kezdődött meg a kiállítás előkészítése 1984-től.

Az 1986-os év kiemelkedő muzeológiai eseménye volt a *Buda visszavívása 1686* című emlékkiállítás megrendezése, amelyet **Mezei Gyula** (1926–), a Fővárosi Tanács Művelődésügyi Főosztályának

11. kép – Buda visszavívása 1686 – Emlékkiállítás a Budapesti Történeti Múzeumban, 1986. május 23–október 5. Szerk. Fenyvesi László. Bp., 1986. A katalógus borítólapja

48 FENYVESI L. 1986.

49 BÁNKÚTI I. 1985.

50 BÁNKÚTI I. 1985. 75. p

51 BÁNKÚTI I. 1985. 75–76. pp.

vezetője, a Budavári Emlékbizottság tagja nyitott meg 1986. május 23-án.⁵² (12. kép) A várakozásnak megfelelően a Budapesti Történeti Múzeumból, a Magyar Nemzeti Múzeumból és az Országos Széchényi Könyvtárból válogatott művek mellett budapesti és vidéki múzeumok, levéltárak, könyvtárak anyagából, közel 800 darab tárgyból jött létre az emlékkiállítás. Az 1886-os és az 1936-os tárlattal összehasonlítva lényeges különbség mutatkozott meg abban, hogy külföldről nem történt műtárgykölcsonzés, azonban 39 magyarországi intézménytől kaptak nagy mennyiségű és kiváló minőségű tárgyakat.⁵³ A budapesti emlékkiállítás már hasznosítani tudta az osztrák kutatás legújabb publikációit, az 1982-ben megjelent *Die Türken vor Wien* című tanulmánykötet, és az 1983-ban megrendezett, azonos című bécsi kiállítási katalógus eredményeit.⁵⁴ Héjjas Pál (1945–2008) belső-építész tervei alapján valósították meg a budapesti kiállítást.⁵⁵ Szerény körülmények között, de igényes környezetben mutatták be a magyarországi gyűjtemények vonatkozó anyagát és a magyar kutatási eredményeket. A katalógus jellegét meghatározta, hogy az összegyűjtött anyagot nyolc kiállítási egységre és tanulmányra tagolták: *Buda visszafoglalása 1686-ban* (történelmi események, fegyverek, hadászati eszközök, könyvtári és levéltári források), *Török világ Magyarországon és Budán* (török kultúra emlékei, török használati tárgyak), *Budai ostromtérképek* (helyszínrajzok, térképek és csataképek), *Egykorú festmények Buda 1686-os visszafoglalásáról* (festmények és gobelinek), *Metszetek Buda visszafoglalásának korából* (rézkarcok és rézmetszetek), *Buda visszafoglalásának emlékérméi* (numizmatikai emlékek), *Buda és Pest újjászületése* (várostörténeti emlékek), *Az utókor emlékezetében* (történelmi összegezés a megemlékezésekről). A tanulmányok elemzése mellett a legjelentősebb kiállított művek katalógusadatait ismertették, fotókkal illusztrálva. A tanulmányok végén közölték a témára vonatkozó legfontosabb irodalmat, valamint az angol és a német nyelvű rezümét. A katalógus címlapján a kiállításon látható számos grafika közül a *Buda 1686. évi ostroma* témájú rézkarc-rézmetszet lapot (Hamburg, 1688) mutatták be, amely a törökök elleni győzelmet közvetlenül megelőző eseményeket, a budai várban bekövetkezett robbanásokat, valószínűleg a török löporraktárak felrobantását ábrázolja.⁵⁶ Jelentős eredménynek számított 1986-ban, hogy a budai ásatásokból származó leleteket, főleg török használati tárgyakat is bemutatnak. A kiállítás rendezői a történelmi esemény fontosságából kiemelték a középkor lezárását és az újkor kezdetét:

12. kép – A Buda visszavívása 1686 című emlékkiállítás a Budapesti Történeti Múzeumban, 1986. K. VÉGH K. 2003. 68. kép (Reprodukció)

52 A Buda visszavívása 1686 című emlékkiállítás a Budapesti Történeti Múzeumban, 1986. – K. VÉGH K. 2003. 151., 154., 208., 223. p., 68. kép.

53 FENYVESI L. 1986. 2. p.

54 *Die Türken vor Wien* 1982.; *Die Türken vor Wien* 1983.

55 A Héjjas Pálra vonatkozó adatok közlését a Budapesti Történeti Múzeum muzeológusának, Bechtold Eszternek szeretném megköszönni.

56 Buda 1686. évi ostroma, rézkarc-rézmetszet, 343×416 mm. Felirat fent, a szószalagon „*Das bluthig-belagerte / Hertzhauff-bestürmte / und mit feür und Bluth / eroberte OFEN / den 23 Aug. 2 Sept. Ao. 1686.*” Megjelentette Hamburgban, 1688-ban Everhardo Guenero Hapello, a *Thesaurus Exoticorum* című kötetben, a 100–101. oldal között. Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, Metszettár, Lanfranconi 85. szám. – RÓZSA GY. 1963. 83–84. pp. 29. szám, LX. tábla; FENYVESI L. 1986. borítólap és 64. p. képpel.

„Magyarország lényegében véve 1686-ban, Buda visszafoglalásával zárhatta le a török uralom miatt hosszúra nyúlt középkorát, s léphetett be az új perspektívát nyitó újkorba. Ez adja fővárosunk visszavívásának nagy történelmi jelentőségét.”

Mindezzel összefüggésben, a 300. évforduló alkalmából tiszteletüket fejezték ki „...a Vár falai alatt életüket, vérüket áldozó idegen és magyar hősök emléke előtt.”⁵⁷

A korábbi megemlékezésekkel összehasonlítva, az 1986. évi emlékkiállításához kapcsolódó programok között jelentősebb szerepet kaptak a közművelődési események és a tudományos rendezvények. A Budapesti Történeti Múzeum Közművelődési Osztályának kiemelt feladata volt a *Buda visszavívása 1686* emlékkiállításához kapcsolódó programok, vetélkedők, hangversenyek, előadások és múzeumi történelemórák megszervezése.⁵⁸ A kiállítás témájával összefüggő múzeumpedagógiai programok közül rendkívül sikeres volt a Budapesti Történeti Múzeum és a budapesti Hadtörténeti Múzeum által közösen szervezett, újszerű történelmi vetélkedő, amelyen több ezer tanuló vett részt. A diákok eredményes felkészülését alapozta meg, a tanárok oktatási munkáját pedig hatékonyan támogatta a Hadtörténeti Múzeum *Hadinapló 1686–1986* című, oktatási célú kiadványa. A közművelődési események közül nagy érdeklődés kísérte a Videoart Kulturális Szolgáltató Kiszövetkezet közreműködésével a budai várban szervezett *Fel Budára!* című programsorozatot 1986. augusztus 31-én, vasárnap, amikor korabeli jelmezes felvonulással, zenei és irodalmi összeállításokkal elevezték fel az 1686-os ostrom eseményeit.⁵⁹ Az évforduló alkalmából, 1986. szeptember 2-án a Fővárosi Tanács emlékülést tartott, majd a főváros képviselői, az állami és az egyházi vezetők, valamint a diplomáciai testület tagjai megkoszorúzták a Bécsi kapu téri *Angyalos emlékművet*, ezután felavatták a Kapisztrán téri Mária Magdolna-torony falán elhelyezett emléktáblát. Végül a budai Nagyboldogasszony-templomban (Mátyás-templom) hálaadó misét koncelebrált **Paskai László** (1927–2015), ekkor kalocsai koadjutor érsek és a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia elnöke (később esztergom-budapesti érsek, Magyarország prímás érseke). Az ekkor elhangzott beszédek hangsúlyozták, hogy Buda visszafoglalása olyan európai jelentőségű esemény volt, amely Magyarország és Budapest felemelkedésének kezdetét jelentette.⁶⁰

Az 1986-os megemlékezésekkel összefüggésben a tudományos rendezvények és kiadványok sorozatában figyelhető meg mindenekelőtt a téma iránti megélt érdeklődés. A Budapesti Történeti Múzeum *Buda visszavívása 1686* című, 1986. május 23. és október 5. között látogatható kiállítása mellett, 1986. szeptember 2-án nyílt meg a Hadtörténeti Múzeum *Budavár 1686* című önálló tárlata, amelyet **Makai Ágnes** (1943–) történész rendezett.⁶¹ A Hadtörténeti Múzeum saját gyűjteményi anyagán kívül magyarországi múzeumoktól (Magyar Nemzeti Múzeum, esztergomi Keresztény Múzeum) és külföldi intézményektől (bécsi Hadtörténeti Múzeum, grazi Fegyvertár, zágrábi Horvát Történeti Múzeum, krakkói Nemzeti Múzeum) kölcsönzött, javarészt hadászati vonatkozású tárgyakat és dokumentumokat, így összesen közel 400 művet tudtak felvonultatni, továbbá újszerű és

57 FENYVESI L. 1986. 11. p.

58 K. VÉGH K. 2003. 154. p.

59 *Fel Budára!* Szabó Barnabás képriportja. In: Népszabadság 1986. szeptember 1., hétfő, 7. p. képpel.

60 A Fővárosi Tanács emlékülése. Koszorúzási ünnepség Buda visszavívásának 300. évfordulója alkalmából. In: Népszabadság 1986. szeptember 3., szerda, 5. p.

61 I. m. 5. p. képpel. A budapesti Hadtörténeti Múzeum *Budavár 1686* című kiállítása 1986-ban. Fotó: Erdei Katalin, 1986.; MAKAI Á. 1986.

kedvelt multimédiás vetítéssel tették népszerűvé a kiállítást.⁶² Ugyanekkor az Iparművészeti Múzeumban mutatták be az intézmény oszmán-török szőnyeggyűjteményét **Batári Ferenc** (1934–2005) művészettörténész rendezésében.⁶³ A tudományos igényű rendezvények megszervezésében vezető szerepet vállalt a Budavári Emlékbizottság **Pach Zsigmond Pál** (1919–2001) történész elnöklétével. A magyarországi felszabadító háborúk és Európa kapcsolatát vizsgálta az Esztergomban rendezett tudományos konferencia, amelyet a Budavári Emlékbizottság és Esztergom Város Tanácsa rendezett 1986. április 1–2. között.⁶⁴ A történészek ekkor már törekedtek a felszabadító háborúk kutatása mellett a törökkor és a nemzetközi kapcsolatok bemutatására is.⁶⁵ Kimagaslóan sikeresek voltak a budapesti nemzetközi történész rendezvények.⁶⁶ A magyarországi és a külföldi magyar történészek első tudományos találkozásukat Budapesten, az Országos Széchényi könyvtárban tartották 1986. augusztus 28–29. között, Buda török alóli felszabadulásának 300. évfordulóján. A tudományos szimpózium előadásait **Szarka László** (1953–) történész szerkesztésében adták ki 1988-ban.⁶⁷ Szintén a 300. évforduló alkalmából rendezett a Budavári Emlékbizottság Budapesten, 1986. szeptember 1–4. között *Buda 1686* címmel nemzetközi tudományos ülészakot a Magyar Tudományos Akadémia kongresszusi termében, majd az előadásokat kiadták az *Acta Historica* 33–34. évfolyamának, 1987–1988. évi kötetében.⁶⁸

Buda visszafoglalásának 300. évfordulójával összefüggésben számos publikáció, hiánypótló forráskiadvány, monográfia és tanulmány jelent meg az 1980-as években. A forráskiadványok között kiemelkedően jelentős volt Budapest Főváros Levéltárának három kötetben közölt forrásgyűjteménye az 1686-os budai visszafoglalásáról, a török kiűzésének európai és hazai levéltári anyagáról.⁶⁹ Ugyanekkor adták ki Lotharingiai Károly herceg hadinaplóját, **Bél Mátyás** (1684–1749) Buda visszavívásáról írt művét további, korabeli forráskötetekkel együtt.⁷⁰ Az új monográfiák sorában jelent meg többek között **ifj. Barta János** (1940–), **Szakály Ferenc** (1942–1999), **R. Várkonyi Ágnes** (1928–2014)

62 A Hadtörténeti Múzeum, a törökök elleni harcok és a 17–18. századi történelem kutatásában mindig vezető szerepet vállaló intézményként, 1996–1998 között kiállítás-trilógiát hozott létre *Buda Eliberata – A felszabadított Buda 1686* (1996. szeptember 1–december 31. Rendezte Cs. Kottra Györgyi, Makai Ágnes és Szoleczky Emese), *Hungaria Eliberata – A megszállított Magyarország 1683–1718* (1997. szeptember 11–december 31. Rendezte Cs. Kottra Györgyi, Kreutzer Andrea és Szoleczky Emese), valamint *Theatrum Europaeum – A vesztfáliai béke Európája 1648–1748* (1998. október 26–december 15. Rendezte Cs. Kottra Györgyi, Kreutzer Andrea és Szoleczky Emese) címmel. A kiállításokra vonatkozó adatokat köszönettel fogadtam a Hadtörténeti Intézet és Múzeum munkatársaitól. – A kiállításokról: Krónika. *Theatrum Europaeum 1648–1748. A vesztfáliai béke Európája. A Hadtörténeti Múzeum új kiállítása.* In: *Hadtörténeti Közlemények* 111. (1998) 957–960. pp. (R. Várkonyi Ágnes történész professzor asszony beszéde a kiállítás megnyitóján.)

63 BATÁRI F. 1986.

64 ORTUTAY A. 1986.

65 PACH ZS. P. 1986.

66 Történészek tudományos tanácskozása (MTI). In: *Népszabadság* 1986. augusztus 29., péntek, 6. p.; Buda 1686. Történésztanácskozás az Akadémián. In: *Népszabadság* 1986. szeptember 2., kedd, 4. p.

67 SZARKA L. 1988.

68 J. ÚJVÁRY ZS. 1987.; K. VÉGH K. 2003. 154. p. – A Magyar Tudományos Akadémia által 1986. szeptember 1–4. között rendezett nemzetközi konferencia előadásai: Buda 1686. Conférence internationale tenue a l'occasion du 300e anniversaire de la reconquête de Buda Budapest du 1er au 4 septembre 1986. In: *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae* Tome 33. (1987) 129–403. pp. és Tome 34. (1988) 3–116. pp.

69 BARISKA I. – HARASZTI GY. – VARGA J. J. I–II. 1986.; FELHŐ I. – TRÓCSÁNYI ZS. 1987.

70 LOTHARINGIAI K. 1986.; BÉL M. 1986.; FARAGÓ T. – HARASZTI GY. – SZAKÁLY F. 1986.; PÉTER K. 1986.; SCHULHOF I. 1979., 1981.

történész és **Galavics Géza** (1940–) művészettörténész összefoglaló jellegű munkája.⁷¹ Figyelemre méltó volt a magyar emigrációban, **Békés Gellért** (1915–1999) OSB főszerkesztő vezetésével, Rómában megjelenő *Katolikus Szemle* 38. évfolyamának, 1986. évi, 2. száma, amelyben *Háromszáz évvel ezelőtt Budavár visszavívása* címmel több tanulmány emlékezett meg az évfordulóról. Az 1986. évi ünnepségek – kitűzött céljuknak megfelelően – főképpen tudományos munkákkal idézték fel az 1686-os budavári győzelmet. Mindez különösen fontos eredménynek számított, mert addig elsősorban a Habsburg-ellenes Rákóczi-szabadságharc (1703–1711), valamint az 1848–1849-es forradalommal és szabadságharcokkal foglalkozó kutatások részesültek kiemelt állami támogatásban. Az osztrák-magyar összefogásra utaló tények, a Habsburgok és a katolikus egyház által elért sikerek, így például az 1686. évi budavári győzelem kutatását államilag nem preferálták. Ezzel szemben az 1980-as években egyre jobban megjelent a háttérbe szorított témák újragondolása iránti igény. A folyamat egyik jellegzetes megnyilvánulását figyelhetjük meg az 1686. évi budavári győzelemre emlékező, kutatási eredményeket bemutató, tudományos rendezvények és kiadványok sorozatában.

A Buda 1686. évi visszafoglalásával kapcsolatos emlékkiállításokat áttekintve megállapítható, hogy mindig nagy tisztelettel és kiemelt figyelemmel ünnepelték meg a Magyarország történelmében fordulópontot jelentő, európai és magyar összefogással elért, törökellenes győzelmet. A bicentenáriumtól kezdődően, a kerek évfordulók alkalmával, gondosan felépített reprezentatív rendezvénysorozatok részét képezték az emlékkiállítások. Az első történeti kiállítás megrendezésekor, 1886-ban rendszerezték a sokrétű témával kapcsolatos ismereteket, katalogizálták és bemutatták a hatalmas mennyiségben fennmaradt írott forrásokat, műalkotásokat és egyéb tárgyakat. A tudományos eredmények összegzése mellett célul tűzték ki a példamutató hazaszeretet és a harcban elesett hősök iránti tisztelet kifejezését. Az 1936-ban létrehozott emlékkiállítás alkalmával rekonstruálták és kiegészítették a történelmi eseményre vonatkozó, 1886-ban elért eredményeket. Az ünnepségekkel összefüggésben jelentős zeneművészeti alkotásokat mutattak be, valamint művészi értékkel rendelkező, máig fennmaradt és gondozott emlékműveket emeltek. Az 1986-os emlékkiállítás alkalmával, a korlátozott kölcsönzési lehetőségek ellenére is igényes tárlatot tudtak készíteni. Fontos eredményeket értek el a témához kapcsolódó múzeumi köznevelődési programok kidolgozásában, valamint az évforduló alkalmából aktuálissá vált nemzetközi konferenciák és tudományos kiadványok megvalósításában. Az elmúlt 330 évben Buda visszafoglalását a világhírű történelmi tények közé sorolták, de a törökök elleni győzelem valójában mindig a magyarság küzdelmes és sikeres újrakezdésének állított emléket.

„Valóban örömmünnepet ültek akkor a világ nem egy nagy városában, érezvén jelentőségét a ténynek. ...Nemcsak erre az érdeklődésre lehetünk büszkéek, mely abból is foly, hogy annyi nemzet nyújtotta segédkezését a magyaroknak. Mi büszkéek vagyunk arra is, hogy midőn a győzelem elkövetkeztevel újból olyigen egyedül maradtunk, volt erőnk felépíteni az összeomlott várost, felépíteni a falakat, a lelkeket, a magyar városszellemet, felépíteni Budapestet.”⁷²

IRODALOM

BARISKA István – HARASZTI György – VARGA J. János I–II. 1986. Buda expugnata 1686. Europa et Hungaria 1683–1718. A török kiűzésének európai levéltári forrásai. I–II. Budapest Főváros Levéltárának kiadványa. Szerk. Bariska István – Haraszi György – Varga J. János. Bp.

71 BARTA J. ifj. 1985.; BARTA J. ifj. – MAROSI E. 1985.; SZAKÁLY F. 1986.a; SZAKÁLY F. 1986.b; BENDA K. – R. VÁRKONYI Á. 1988.; R. VÁRKONYI Á. 1984.; R. VÁRKONYI Á. 1987.; GALAVICS G. 1986.

72 PÉCZELI B. 1936. 7. p.

- BARTA János ifj. 1985. Budavár visszavétele. Bp.
- BARTA János ifj. – MAROSI Endre 1985. Budavár felszabadításának 300 évfordulója. Bp.
- BATÁRI Ferenc 1986. 500 év oszmán-török szőnyegművészete. Kiállítási katalógus, Iparművészeti Múzeum, Bp.
- BÁNKÚTI Imre 1985. A magyar múzeumok és Buda visszafoglalásának 300. évfordulója. In: A török orientáció a XVII. századi magyar politikában. Tudományos emlékülés 1983. március 25–26. Szerk. Németh Péter. Vaja, 71–76. pp.
- BELLÁK Gábor 2000. Budavár visszavétele a töröktől 1686-ban. In: Történelem – Kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon. Magyar Nemzeti Galéria. Szerk. Mikó Árpád és Sinkó Katalin. Bp., 644–646. pp., XIII-8. szám.
- BENDA Kálmán – R. VÁRKONYI Ágnes 1988. Bécs 1683. évi török ostroma és Magyarország. Szerk. Benda Kálmán és R. Várkonyi Ágnes. Bp.
- BÉL Mátyás 1986: Buda visszavívásáról. Megjelent Buda ostromának 300. évfordulójára (Notitia Hungariae novae historico geographica, 3. kötet, Viennae, 1736) Fordította, a bevezetőt írta, a jegyzeteket és a glosszáriumot készítette Déri Balázs. Bp.
- Die Türken vor Wien 1982. Die Türken vor Wien. Europa und die Entscheidung an der Donau 1683. Hrsg. Historisches Museum der Stadt Wien, unter der Leitung von Waissenberger, Robert. Salzburg – Wien.
- Die Türken vor Wien 1983. Die Türken vor Wien. Europa und die Entscheidung an der Donau 1683. Wissenschaftliche Konzept Waissenberger, Robert. Sonderausstellung des Historischen Museums der Stadt Wien, 82. Wien.
- FARAGÓ Tamás – HARASZTI György – SZAKÁLY Ferenc 1986. Budavár visszavétele 1686-ban. Egy ismeretlen angol kortárs beszámolója. Deák Farkas 1886-ban megjelent fordításának hasonmás kiadása. Szerkesztette Faragó Tamás, jegyzetekkel ellátta Haraszi György, az utószót írta Szakály Ferenc. Bp.
- FELHŐ Ibolya – TRÓCSÁNYI Zsolt. 1987. Buda expugnata 1686. Europa et Hungaria 1683–1718. A török kiűzésének hazai levéltári forrásai. Budapest Főváros Levéltárának kiadványa. Szerk. Felhő Ibolya – Trócsányi Zsolt. Bp.
- FENYVESI László 1986. Buda visszavívása 1686 – Emlékkiállítás a Budapesti Történeti Múzeumban, 1986. május 23–október 5. Szerk. Fenyvesi László. A kiállítás forgatókönyvét összeállította Bánkúti Imre. Bp.
- FRAKNÓI Vilmos 1886. XI. Incze pápa és Magyarország folszabadítása a török uralom alól. Bp.
- GALAVICS Géza 1986. Kössünk kardot az pogány ellen. Török háborúk és képzőművészet. Bp.
- GOHL Ödön 1899. Budapest emlékérméi. Budapest Régiségei 6. Bp.
- GOHL Ödön 1900. Budapest emlékérméi. Budapest Régiségei 7. Bp.
- HÁMORI Katalin 1986. Egykorú festmények Buda 1686-os visszafoglalásáról. In: FENYVESI L. 1986. 52–53. pp.
- HORVÁTH Henrik 1936. Buda 1686. évi ostromának és visszafoglalásának történeti emlékei. In: LAYER K. 1936. 7–12. pp.
- JAJ CZAY János 1936. Buda visszafoglalásának emlékei. In: Magyar Művészet 12. (1936) 336–340. pp.
- J. ÚJVÁRY Zsuzsanna 1987. „Buda, 1686” tudományos ülésszak, 1986. szeptember 1–4. In: Századok 121. (1987) 705–721. pp.
- KÁROLYI Árpád 1886. Buda és Pest visszavívása 1686-ban. Bp.
- KÁROLYI Árpád 1936. Buda és Pest visszavívása 1686-ban. Második kiadás. Átdolgozta Wellmann Imre. Bp.
- KODÁLY Zoltán 1936. Budavári Te Deum. Bp.

- K. VÉGH Katalin 2003. A Budapesti Történeti Múzeum az alapítástól az ezredfordulóig. Monumenta Historica Budapestinensia 11. kötet. Szerk. Bodó Sándor. Bp.
- LAYER Károly 1936. Buda visszafoglalása 250-ik évfordulójának emlékkiállítása. Leíró-lajstrom. Előszó Layer Károly. Iparművészeti Múzeum, Bp.
- LOTHARINGIAI Károly 1986. Lotharingiai Károly hadinaplója Buda visszafoglalásáról 1686. Megjelent Buda ostromának 300. évfordulójára. Sajtó alá rendezte, fordította, a szójegyzéket és a mutatókat készítette Mollay Károly. A bevezető tanulmányt írta Nagy László. Szerk. Kun József. Bp.
- MAJLÁTH Béla 1886. A történelmi kiállítás kalauza. 1886. augusztus 15–október 31. Szerk. Majláth Béla. Bp.
- MAJLÁTH Béla 1887. Tanulmányok a történelmi kiállitásból, I–II. In: Századok 21. (1887) 435–449., 529–545. pp.
- MAKAI Ágnes 1986. Budavár 1686. Emlékkiállítás a Hadtörténeti Múzeumban. In: Hadtörténelmi Közlemények 33. (1986) 816–818. pp.
- Monumenta Vaticana. Ser. 2. tom. 2. 1886. Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. Ser. 2. tom. 2. Relationes cardinalis Buonvisi in imperatoris et Hungariae regis curia nuntii apostolici: anno MDCLXXXVI exaratae. – Buonvisi bíbornok bécsi nuntius jelentései 1686-ban. Kiadta Fraknoi Vilmos. Bp.
- NÉMETHY Lajos 1886. Budavár 1686-ban történt visszafoglalásának évfordulója az első ötven évben. In: Századok 20. (1886) 58–65. pp.
- ORTUTAY András 1986. Tudományos konferencia Esztergomban. A magyarországi felszabadító háborúk és Európa. In: Levéltári szemle 36. (1986) 3. sz. 93–95. pp.
- PACH Zsigmond Pál 1986. Mohácstól Buda visszavívásáig, Magyarország történeti útjának nemzetközi háttere. In: Századok 120. (1986) 917–942. pp.
- PÉCZELY Béla 1936. Buda visszafoglalásának 250. éves évfordulóján rendezett ünnepek. Kézirat. Budapest (Budapest, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény, BQ 0910/422. szám).
- PÉTER Katalin 1986. Buda ostroma 1686. Magyar levelestár sorozat. Szerk. Péter Katalin. Bp.
- PROHÁSZKA László 1990. Budavári szoborkalauz. Bp.
- RÓZSA György 1963. Budapest régi látképei (1493–1800). Bp.
- R. VÁRKONYI Ágnes 1984. Buda visszavívása, 1686. Bp.
- R. VÁRKONYI Ágnes 1987. Magyarország visszafoglalása 1683–1699. Bp.
- SCHULHOF Izsák 1979., 1981. Budai krónika, 1686. Fordította Jólesz László. Szakály Ferenc: Aki a török Budát elsíratta – Schulhof Izsák emlékiratáról című tanulmányával. Bibliotheca historica. Bp.
- SZAKÁLY Ferenc 1986.a Hungaria eliberata. Budavár visszavétele és Magyarország felszabadítása a török uralom alól 1683–1718. Bp.
- SZAKÁLY Ferenc 1986.b Buda visszafoglalásának emlékezete 1686. Összeállította Szakály Ferenc. Bp.
- SZARKA László 1988. Magyar történészek tudományos találkozója Buda török alóli felszabadulásának 300. évfordulóján. Budapest, 1986. augusztus 28–29. Szerk. Szarka László. Bp.
- SZITA Oszkár 1936. „Missa Buda expugnata” 1686. In: Tanulmányok Budapest Multjából 5. 192–197. pp.
- ZOLTÁN József 1955. Buda visszavívása évfordulójának megünneplése (1686–1786). In: A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve 5. 91–93. pp.

II.

KÖZLEMÉNYEK - MÓDSZERTAN - MŰHELY

XVI. ORSZÁGOS TÖRTÉNE SZ MUZEOLÓGUS KONFERENCIA, SZAKMAI TOVÁBBKÉPZÉS

VAJA, 2015. JÚNIUS 24–26.

Szvittek Róbert József

A Magyar Múzeumi Történe sz Társulat 2015-ben egy olyan régióban tartotta éves konferenciáját és szakmai továbbképzését, amelynek történelmi határai átnyúlnak a mai országhatáron, a romániai Szatmár területére. A szatmári térség kicsiben modellezi a Kárpát-medencében a 19–20. században lezajlott történelmi folyamatokat, megoldatlan problémákat, a nagypolitika érzéketlenségét. Ezt igyekeztünk körbejárni a *Szerves fejlődés, tudatos kapcsolatépítés. A 19–20. század folyamatai az Alföld északkeleti peremvidékén* címmel a Magyar Nemzeti Múzeum Vay Ádám Muzeális Gyűjteménye és a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma által szervezett konferencián. (1. kép)

A konferencia tagjait a fogadó intézmények nevében **Molnár Sándor** múzeumvezető és **Tamás Edit** igazgató, a település nevében **Tamási Margit** alpolgármester köszöntötte. A Társulat nevében **Horváth László** elnök mondott köszöntő szavakat. A megye nevében **Baracsi Endre** a megyei közgyűlés alelnöke köszöntötte a megjelenteket, majd megnyitotta a konferenciát. (2. kép)

1. kép – A vajai Vay-kastély (Fotó: Debreczeni-Droppán Béla)

Az első napon elhangzott előadások a régió 19–20. századi folyamataiba nyújtottak bepillantást, amelyek két nagyobb témát érintettek. Egyrészt a környék vezető családait mutatták be, másrészt a régió városainak fejlődését, térségben játszott szerepét ismerhettük meg. **Mohácsi Endre** muzeológus (Jósa András Múzeum, Nyíregyháza) *A Kállay család*, az egyik legrégebbi múltra visszatekintő család történetébe vezetett be bennünket. Ismertette a család hat ágának jelentős tagjait, szerepüket az ország történelmében a 13. századtól kezdve a jelenkorig. Bemutatta a nyíregyházi Jósa András Múzeumban található Kállay gyűjteményt és elhelyezésének körülményeit. **Bene János** igazgató (Jósa András Múzeum, Nyíregyháza) *A Lónyay-Odeschalci család – Tuzsér* címmel tartott előadásában, előbb a Lónyay család jelentősebb tagjait mutatta be, majd rátért a Tuzséra települt tagokra. Felelevenítette életútjukat, valamint a tuzséri kastély építéstörténetét. Ezt követően ismertette a Lónyay családdal házasság révén rokonságba került, olasz eredetű Odeschalci család eredetét és a család Tuzséron élt tagjainak életét és tuzséri mindennapjait. **Fazekas Rózsa** főiskolai tanár (Nyíregyházi Főiskola, Nyíregyháza) *A Károlyi család felemelkedésének folyamatát* mutatta be Károlyi Mihálytól (1585–1626) kezdődően a reformkorban szerepet játszó Károlyiakig (István, Lajos és György) bezárólag. **Fleisz János** egyetemi magántanár (Nagyvárad) *Nagyvárad történeti szerepét* elemezte a 11. századtól a 20. századig. A város virágkorát a 18–19. században élte, de a fénykora az 1890–1915 közé eső időszak volt. 1910-ben a Monarchia 8. legnagyobb városa, regionális központ, egyike a legfejlettebb városoknak. Az előadó felvázolta a város Trianon utáni hanyatlását is, amely fokozatosan lemaradt a fejlődésben. **Kujbusné Mecsei Éva** igazgató (Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára, Nyíregyháza) *Nyíregyháza a felemelkedő és változó város* címmel ismertette, hogy a jelenlegi megyeszékhely története a 18. század közepén kapott új lendületet, amelyben nagy szerepe volt Károlyi Ferencnek.

2. kép – A konferencia résztvevői a vajai Vay-kastélyban (Fotó: Debreczeni-Droppán Béla)

A település 1783-ban kapott mezővárosi rangot, de igyekezett szabad királyi város státuszt is elérni, sikertelenül. Széles kapcsolati hálójával rendelkezett, amelyek közül a legfontosabb a Felvidékkel való gazdasági kapcsolata. Az előadó részletesen bemutatta a város és a Károlyi család kapcsolatát.

Frisnyák Zsuzsa tudományos főmunkatárs (Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest) *Települések és vasút* című előadásában azt boncolta, hogy a 19. századi vasútvonalak hogyan befolyásolták Magyarország fejlődését. 1888-tól kezdve 26 éven át évi 200 000 adatot hoztak a vasúttársaságok nyilvánosságra, amelyek elemzésével nagyon részletes képet kaphatunk. Az előadó cáfolt néhány köztudatban meglévő toposzt is. **Szócs Péter** aligazgató (Szatmár Megyei Múzeum, Szatmárnémeti) *Szatmárnémeti, az épülő város* címmel tartotta meg előadását. A város történetének napjainkig terjedő rövid áttekintését adta, amely két város, Szatmár és Németi egyesülésével 1712-ben jött létre, és hamarosan szabad királyi városi rangot kapott. 1804-ben lesz püspöki székhely, felemelkedése ez után következett be. Külön említette Szatmár várát és a végvárrendszerben betöltött szerepét. Az előadó fotók segítségével mutatta be a város nevezetes épületeit.

Az előadások előtt és a szünetekben a résztvevők egyénileg megtekinthették a vajai Vaykastélyban lévő kiállítást. Az előadások után került sor a Társulat Wellmann Imre Emlékérmének átadására, amelyet 2015-ben a tagok javaslata és a díjat odaítélő kuratórium döntése értelmében **Baji Etelka** főmuzeológus, a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárának főosztályvezető-helyettese kapta.

A második nap szakmai kirándulás keretében a történeti Szatmár vármegye határon túli területére látogattunk. Szatmárnémetiben a Vécseyházat – melynek udvarán a szatmári békének emléket állító táblánál elhelyeztük a tisztelet koszorúját – valamint a város főterét csodálhattuk meg **Muzsnay Árpád**, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület alelnöke kalauzolásában.

3. kép – Tárlatvezetés a Szatmár Megyei Múzeumban
(Fotó: Debreczeni-Droppán Béla)

4. kép – A kaplonyi Károlyi-kriptában
(Fotó: Debreczeni-Droppán Béla)

Ezt követően a Szatmár Megyei Múzeumba látogattunk, ahol **Liviu Marta** főigazgató köszöntötte Társulatunkat, mely után az intézmény kiállításait néztük meg Szőcs Péter vezetésével. (3. kép) Kirándulásunk a majtényi síkon folytatódott, ahol **Nagy Csaba** tárgóművész zenei aláfestésével megkoszorúztuk a Rákóczi-szabadságharc emlékére felállított emlékművet. Délután Nagykárolyban **Hágó Attila Nándor** igazgató mutatta be a Károlyi-kastélyt és a benne található kiállításokat, majd Kaplonyban Muzsnay Árpád avatott be bennünket a Károlyi kriptá történetébe. (4. kép) Károlyi Sándor szarkofágjánál elhelyeztük az emlékezés koszorúját. Végül Nyírbátorban **Báthori Gábor** múzeumigazgató vezetésével a református templomot és a Báthori István Múzeum kiállításait tekintettük meg. (5. kép)

A harmadik nap tovább folytatódtak az előadások, kapcsolódva az előző napi kiránduláshoz. **Szabó Sarolta** igazgató (Sóstói Múzeumfalú, Sóstófürdő) *A nyírbátori „csonka stallum”* történetével, múzeumba kerülésének körülményeivel ismertette meg a hallgatóságot. Tamás Edit igazgató (Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma, Sárospatak) a *Rákóczi emlékhelyek* és a kultusz életben tartásáért folytatott munkát ismertette, különösen Sárospatak, Borsi, Munkács szerepére tért ki. Végül Molnár Sándor múzeumvezető (Magyar Nemzeti Múzeum Vay Ádám Muzeális Gyűjteménye, Vaja) előadásában a *Vay család* és a Vay Ádám Muzeális Gyűjtemény múltját és jelenét ismerhettük meg. A három napos szakmai továbbképzés és konferencia zárásaként a vajai református templomot néztük meg **Siketné Nagy Izabella** múzeumpedagógus kalauzolásával, ahol megtekintettük a kastély és a templom történetéről szóló rövid ismeretterjesztő filmet is.

5. kép – A nyírbátori református templom előtt (Fotó: Debreczeni-Droppán Béla)

**A 2015. ÉVI WELLMANN IMRE DÍJAZOTT
BAJI ETELKA**

Baji Etelka 1981-ben végzett az ELTE BTK történelem-ország nyelv és irodalom szakán, 1988-ban védte meg egyetemi doktorátusát, amit 1997-ben minősítettek PhD fokozattá. A BTK és a Magyar Nemzeti Múzeum közös posztgraduális fotótörténész képzését 1995-ben végezte el. Az egyetem befejezése óta a Történeti Fényképtár munkatársa, előbb a portré- és csoportképgyűjtemény, majd az 1919–1945 közötti magyar eseménytörténeti gyűjtemény és a viselettörténeti gyűjtemény gondozója. 2004 óta főosztályvezető-helyettes. Orosz és német nyelvtudását munkájában folyamatosan használja. Főbb kutatási témája a 19. századi magyar fényképezés története, a magyar arisztokrácia megjelenése fotográfiákon.

Etelka a Történeti Fényképtár „alappillére”. Kiválóan ismeri a teljes gyűjteményt, nem csak az általa gondozottakat. Csendes, nyugodt, kitarító munkával folyamatosan végzi el a hozzá jutó feladatokat, folytatja kutatásait. Nem hivalkodik, nem tolja előtérbe magát, csendes figyelemmel segít kutatóknak, kollégáknak a kutató szolgálatban, telefonon ad fontos információkat, végzi a muzeológus lét nem látványos, nem hálás feladatait.

Főosztályvezető-helyettesként a sokszor lélekölő adminisztratív munkákat is lelkiismeretesen, mindig pontosan és alaposan ellátja. Ami egyszer úgy került szóba az elvégzendő feladatok között, hogy ő foglalkozik vele, akkor arra a többieknek már nem kell gondolniuk, biztosak lehetünk benne, hogy nem lankadó figyelemmel végig kíséri az ügy minden szakmai és adminisztratív részét.

2001-től a Fényképtár fotohungarica kutatási témájának fő kutatója, aki elsősorban a bécsi gyűjtemények anyagának áttekintésével foglalkozott és publikálta is az ott lelt kincseket.

2012-ben részt vett a Nemzeti Múzeumban rendezett Daguerrobaze nemzetközi konferencia szervezésében, azóta a tárban működő dagerrotípiák kutatócsoport tagja.

Számos kiállítás előkészítésében vett részt, volt rendezője, társrendezője. Ezek közül kiemelendők az alábbiak: *A fotográfia első száz éve Magyarországon* (1989), *Ősfényképek–Dagerrotípiák magyarországi közgyűjteményekben* (1989), *Képek a magyar történelemből* (2000), *Fénnyel írott történelem* (2001, majd Milánó 2002, Ulm 2004), *Elő/Kép. Robert Capa fényképei* (2009).

1. kép – Baji Etelka

Aktívan vett részt a tárra nagy feladatot rozó Capa vándorkiállítások kivitelezésében, az adminisztratív teendők ellátásában, ő maga 5 vándorkiállítást rendezett. A fogadó társmúzeumok vezetői, munkatársai kedves levelekben emlékeztek meg munkájáról, csendes nyugalmaról, pontos feladat követéséről, korrekt és megbízható hozzáállásáról.

Szakmai publikációi megkerülhetetlenek a magyar fotótörténettel foglalkozók számára, s ami egy kutatónak nagyon fontos, mindig megbízható, ellenőrzött adatokra támaszkodnak, így nyugodt szívvel lehet rájuk támaszkodni. A legjelentősebb nemzetközi fotográfiai enciklopédia Hungary szócikke az ő tollából foglalja össze, amit a magyar fotó történetéről legalapvetőbben ismerni kell. A magyar arisztokrácia életét bemutató könyve két kiadást ért meg: arisztokrata leszármazottak, egyetemi oktatók és a történelem iránt érdeklődő olvasók ezreinek szerzett örömet, használják oktatási anyagként, emlegetik példaként. A Strelisky fényképész dinasztia munkásságát feldolgozó kötete a fotótörténészek számára követendő minta értékű. Kevés ilyen alapos és átgondolt, gondosan szerkesztett és jegyzetelt, katalógussal bővített kötet található a magyar fotográfia nagyjairól.

Tucatnyi tudományos ismeretterjesztő cikke is mindig alapos, mondhatni jegyzet és hivatkozás nélküli szakmai publikáció, amelyek inkább csak könnyedebb nyelvezettel láttak napvilágot.

Tudását nemcsak a kutatókkal, hanem a fiatalabb nemzedékekkel is megosztja, évtizede folyamatosan tanít az ELTE BTK Új- és jelenkori történeti muzeológia szakán, a tárban fogadott gyakornok hallgatókkal sokat foglalkozik.

Tagja a Magyar Fotótörténeti Társaságnak, az ICOM-nak és a MAMUTT-nak.

Munkatársként kiegyensúlyozott, kedves kolléga, akinek sajátos humora nem egy alkalommal szerez a tárban kellemes perceket nekünk.

Mind szakmai munkája, mind emberi kvalitásai méltóvá teszik arra, hogy Wellmann Imre-díjat kapjon, hogy a közösségünk elismerje hangos világunkban azt a csendes, kitartó, megbízható, felelősségteljes munkát, amit Etelka végez. (1. kép)

A LÓNYAY ÉS AZ ODESCALCHI CSALÁD TUZSÉRON

Bene János

A **Lónyayak** ősi magyar család, eredetük a 13. század közepéig vezethető vissza. Első birtokaik a Dráván túl és Zemplén vármegyében voltak. Közéleti szereplésük a 13. század második felében kezdődött: **Jakab comes V. István**, majd **IV. (Kun) László** szolgálatába állt. Tőle kapta a lónyai uradalmat 1285-ben, s erről vette fel a család a 14. század elején a Lónyay nevet. Az Anjouk idején per útján került a kezükbe Vásárosnamény, s 1357-től a család előneve Nagylónyai és Vásárosnaményi.¹ Az országos politikába a 15. század végén kapcsolódtak be: **Lónyay Albert Mátyás király** követe volt Franciaországban (1487), 1500–1504 között Zengg főkapitánya, 1502–1514 között pedig Velencében követ.² A mohácsi vész után **Szapolyaihoz** csatlakoztak, a 17. században pedig az erdélyi fejedelmek udvarában látjuk viszont a Lónyayakat. **Lónyay Farkas Báthori Gábor** erdélyi fejedelem testőrparancsnoka, ura védelmében esett el 1613-ban, **Lónyay Zsigmond** pedig, ki korának kimagasló alakja volt, **Bethlen Gábor** udvarában élt. 1627-ben bárói rangot kapott **II. Ferdinánd** királytól. Nagy szerepe volt az 1645-ös linzi béke előkészítésében.³ (1. kép)

1. kép – Lónyay Zsigmond

II. Rákóczi Ferenc szabadságharcában **Lónyay Ferenc** (†1711) a fejedelem felszerelési főhadbiztosa.⁴ Lónyay Ferenc a 18. század végén építtette meg kastélyát Tuzséron.⁵ **Lónyay Gábor** (1805–1885) 40 éven keresztül (1835–1875) volt egyfolytában Bereg vármegye követe, majd képviselője az országgyűlésen. A reformellenzékhez, **Kossuth** köréhez tartozott, 1847-ben az utolsó rendi országgyűlésen Pozsonyban ő terjesztette be a jobbágyfelszabadításról szóló törvényjavaslatot. 1848-ban tanácsos volt a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban. A kastélyépítő **Lónyay János** testőrön kívül a fent felsorolt személyek közül egy sem lakott Tuzséron.⁶

Csakúgy, mint **gróf Lónyay Menyhért**, aki bár nem Tuzséron született, de a családi birtok révén sok-sok szállal kapcsolódott a községhez. Családja 1825-től 1829-ig tartózkodott Tuzséron.⁷ Lónyay Menyhért szívesen emlékezett vissza tuzséri gyermekéveire. Ott kezdte tanulmányait is

1 NAGYI. 1860. 156–162. pp.

2 FEÖLDI DOBY A. 1895. 12–13. pp.

3 Uo.: 16. p., ill.: 25–34. pp.

4 BÁNKÚTI I. 1980. 3–11. pp.

5 NÉMETH P.–BENE J. é. n. 152–159. pp.

6 FEÖLDI DOBY A. 1895. 57–63. pp.

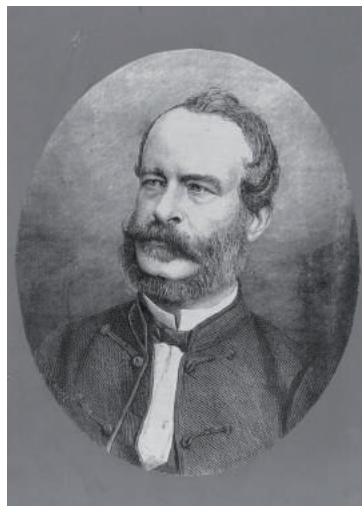
7 Uo. 71–83. pp.

Békássy Sándor tanítója keze alatt, aki olyan alapossággal készítette fel, hogy a budai piarista gimnáziumot rögtön a harmadik osztállyal kezdte.⁸ Gr. Lónyay Menyhért államférfi, miniszter, miniszterelnök, közgazdasági író 1822. január 6-án született Nagylónyán és Budapesten hunyt el 1884. november 3-án. Ősi birtokán, Nagylónyán temették el. Iskoláit a pesti piaristáknál, majd a pesti egyetemen végezte, ahol jogi doktorátust szerzett. 1847-ben Bereg vármegye követe, majd az 1848-as pesti parlament tagja. 1849-ben pénzügyminisztériumi államtitkár a Szemere-kormányban. Emigrációja után 1850-ben kegyelmet kapott s hazatért. 1854-től a Tisza-szabályozás ügyét irányította a felső-szabolcsi társulat elnökeként. Nagy szerepet játszott a protestáns egyház ügyeinek vezetésében. 1860-ban a békés-bánáti, 1870-ben pedig a dunamelléki református egyházmege gondnoka ill. főgondnoka lett. Segítette a tuzséri református egyházat is. A kiegyezés után az Andrássy-kormány pénzügyminisztere, 1870-től közös pénzügyminiszter, 1871–1873 között miniszterelnök. (2. kép) 1871-től gróf. A Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja, 1858-tól másodelnöke, 1871-től haláláig elnöke. Neve szorosan összeforrott a Tisza szabályozásával. 1876-tól 1884-ig az újjáalakított Tiszavölgyi Társulat elnöke. Ugyancsak elnöke volt a Felsőszabolcsi Tiszai Ármentesítő és Belvízlevezető Társulatnak, amely tiszteletből a Nyírvíz gyűjtő főcsatornát róla nevezte el 1896-ban. Nyíregyháza város 1870-ben első díszpolgárává Lónyay Menyhértet választotta.⁹

1845-ben házasodott össze **Kappel Emíliával**. Házasságukból öt gyermek született, közülük **Menyhért** (1849. augusztus 20.), **Gábor** (1851. október 8.) és **Emília Malvina** (1856. augusztus 4.) Tuzséron. (3. kép)

Ifj. gróf Lónyay Menyhért (Tuzsér, 1849. augusztus 20. – Abbázia, 1884. március 8.) Mándokról hozott feleséget a tuzséri kastélyba: **gróf Forgách Margitot** (Alsó-Kemence, 1851. március 30. – Tuzsér, 1933. február 25.). Négy gyermekük közül az első három még az 5 éves kort sem érte meg, Tuzséron haltak meg. 1880-ban a sokszoros bánat után érkezett meg az utolsó csemete, **Lónyay Pálma** (Nagyszalánc, 1880. március 21. – Tuzsér, 1967. július 17.), aki hosszú életutat jár be, tragikus történelmi és

2. kép – Gróf Lónyay Menyhért miniszterelnök

3. kép – Gróf Lónyay Menyhért családja körében

8 Gróf Lónyay Menyhért önletrajzi töredéke. 1885. 336–356. pp.

9 Gróf Lónyay Menyhért. (1822–1884.). 1884. 713–715. pp., Gróf Lónyay Menyhért halála. 1884. 723. p., A Lónyay csatorna építése. Felső-Tisza Híradó 31. évf. 2. sz. 1992. szeptember 10–11. pp.

családi eseményeknek lesz az átélője, s kastély utolsó lakója a Lónyayak közül.¹⁰

Az eredeti késő barokk kastélyt 1880 körül éppen idősebb gróf Lónyay Menyhért bővítette ki két oldalszárnnyal. A bővítés terveit a kor vezető építészé **Ybl Miklós** készítette el.

Lónyay Pálma házasságával kerültek Tuzsérre az **Odescalchiak**. Ez a család Itáliából származott. Egyik tagja, **Benedetto** (1611–1689) **XI. Ince** néven pápa volt. Az ő és unokatestvére, **Livius** a török kiűzése során szerzett ér-

demeikért, a család számára birodalmi hercegi rangot kaptak 1689-ben. Ezt a címet Magyarországra is kiterjesztették 1697-ben „szerémi” előnévvel. Ők voltak Magyarország első hercegei. Ezt a rangot 1698 decemberében erősítették meg Bécsben. **Herceg Odescalchi Livius** rangját az 1714-ben Bécsben kelt határozattal unokaöccsére, örgróf **Erba Boldizsarra** is átruházta **III. Károly**. Odescalchi Livius magyarországi hercegi rangját az 1751. évi 40. törvénycikk szentesítette. A család a Szerémségben és Nyitra vármegyében volt birtokos, tagjai a magyar arisztokrácia közkedvelt és szeretett tagjai voltak. **Herceg Odescalchi Jenő-Zoárd** (Bolhás (Somogy vármegye), 1876. október 10. – Demecser, 1917. április 3.) 1901. június 8-án vette feleségül gr. Lónyay Pálmát, kitől két gyermeke, **Miklós** (1902. május 6.) és **Margit** (1903. december 8.) született. (4. kép) Az I. világháború idején Odescalchi Zoárd 10-es közös huszártisztként harcolt, majd a hadügyminisztérium megbízásából hadiüzemeket létesített a Rétközben: Nagyhalászon burgonyafeldolgozó és zöldszárító telepet, sertésfiataltót, hizlaldát, Demecserben káposztasavanyítót.¹¹ Nem tudni, milyen manipulációba keveredhetett, de végül is Demecserben öngyilkos lett 1917. április 3-án. Búcsúlevele csak ennyit tartalmazott: „*Szeretteim bocsássatok meg! Becsületembe gázolnak, nem bírom tovább, Zoárd.*” Lónyay Pálma, aki a háború idején a kastélyban 12 ágyas hadikórházat tartott fenn orvosokkal és ápolókkal, később **sédeni Ambrózy György** jogászdoktor, történész, huszárkapitány, a katonai Mária Terézia rend lovagjához ment feleségül. E frigyből nem született gyermek, a birtokon csak az első házasságból való Miklós és Margit nevelkedtek. A tuzséri mintagazdaságban, melynek alapjait a Lónyay család által telepített híres gyümölcsös kibővítésével Odescalchi Zoárd rakta le és Ambrózy György fejlesztette tovább, a két világháború között 1100 holdon 32.000 almafa termett, ebből 12.400 jonatán ontotta az ízes gyümölcsöt. Évente 90 vagon almát takarított be a gazdaság, s mintegy száz családnak biztosított megélhetést Tuzséron és a környéken, s e termékek a fővárosi hűtőházakból még a tengeren túlra is eljutottak.¹² (5. kép)

Odescalchi Miklós – Niki herceg, ahogy becézték – 1920 júniusában érettségizett a nyíregyházi evangélikus főgimnáziumban. Franciául, németül, angolul és csehül tudott, szerette a sportot, szépirodalmat is szívesen olvasott. Vidám, jókedvű társasági ember, amellet a vakmerőségig bátor, önféjű és makacs. 1922–23-ban töltötte le egyéves önkéntesi évét a nyíregyházi huszárezredben. Nem igazán kedvelte a szabályokat, a kööttségeket, s ez is az oka annak, hogy karpaszományos

4. kép – Odescalchi Miklós apjával, Odescalchi Zoárddal szarvasvadászaton

10 GUDENUS J. J. 1993. 209–210. pp.

11 Uo. 396–397. pp., ill. 406–407. pp.

12 BENE J. é. n. 84–94. pp., Szabolcs vármegye. 1939. Községi és személyi adattár.

5. kép – A Lónyay-Odescalchi kastély Tuzséron az 1930-as években

lósnek volt egy piros kocsija. Ha jött és hallották, az országút közelébe sem mertek menni. A legelőn volt repülőtér, s ha leszállt, összecuska a gép szárnyait, és két nagy ökör behúzta a gépet a hangárba. Olyan alacsonyan szállt a géppel, hogy levitte a kéményeket, szétszalasztotta az aratókat, felborította a kévét. Nem haragudtak rá az emberek, megszokták a szeszélyeit. Ezekhez a ma már szépre színezett történetekhez azonban az is hozzátartozik, hogy 1938. október 10-én Nyíregyháza és Debrecen között halálra gázolta **Varga Gábor** 45 éves cipészt. A bíróság kimondta bűnösségét, és kétezer pengő büntetésre ítélték.

Háromszor nősült. Első felesége, **Lüttwitz Irma** bárónő híres szépség volt, de vagyontalan, és kilenc évvel idősebb az akkor még csak a húszas éveit taposó hercegnél. A romantikusnak induló házasság válással végződött. A második feleségtől, a német-amerikai **Gordon Tietgens Virginiától**, Gini hercegnőtől két gyermeke született, **Margit** (Baby) 1929. április 25-én és **Pál Gábor** 1932. február 20-án. Harmadik felesége **bonyhádi Perczel Erzsébet**, aki 1947-ben elhagyta az országot, és Ausztrián keresztül Új-Zélandba, Aucklandba ment, s ott telepedett le.¹³

Niki herceg hasonlóképpen lett tartalékos repülő tiszt, mint **vitéz nagybányai Horthy István**, a kormányzóhelyettes. Viszonylag sokat repült könnyű, egymotoros gépeken, gyakorlóidejét vadászgépeken töltötte, de nem volt a rossz időjárási viszonyok közepette is repülni tudó, többmotoros gépekre is kiképzett pilóta.

1940-ben behívót kapott a légierőhöz, és mint tartalékos, további repülőképzésen vett részt. Ekkor kapta tartalékos hadnagyi rendfokozatát Nyíregyházán. A légierő azonban nem vette át a hivatásos állományba, a parancsnokság kereken elutasította, hogy frontszolgálatot teljesítsen, ezt életkorával és kevés harctéri tapasztalatával indokolták. 1944 elején a nagy pilóta hiány miatt mégis hadiszolgálatra rendelték, és Ferihegyen átképezték a Messerschmidt Me-210 gyorsbombázó vezetésére.

6. kép – Odescalchi Miklós repülőgépe mellett

13 BENEJ. é. n. 107–116. pp.

Májusban Nyíregyházára vezényelték a felállítandó 102/1. gyorsbombázó repülő századhoz. Május 6-án az alakulat a hajdúböszörményi tábori repülőtérré települt át. Nem szerette a németeket, gyűlölte és megvetette az SS-t. 1944 májusában szerzett egy Budapest–Milánó úrvonalat ábrázoló légiforgalmi térképet. 1944. június elején Budapesten közölte a térkép tulajdonosával, hogy korábban már át akart menni a szövetségesekhez, de Pécs környékén felhőbe került, és hazatért. Annyira provokáló jellegűnek tűntek kijelentései, hogy társai ezeket jelentették **Háry Lászlónak**, a Horthy Miklós Nemzeti Repülő Alap elnökének, aki viszont már régen kapcsolatban állt **Tost Gyula** repülő vezérkari őrnaggyal, a kormányzó szárnysegédjével, illetve rajta keresztül a Kiugrási Irodával.

Társai és barátai mindent megtettek, hogy biztonsági okokból megakadályozzák az átrepülést, mert ez fenyegetni látszott **gróf Bethlen István** tervezett kirepülését a szövetségesekhez. Háry László nyugállományú vezérőrnagy azon a napon már nem tudott intézkedni, másnap reggel akarta a kormányzó Katonai Irodáján keresztül elérni, hogy Odescalchit leszereljék, és földi beosztásba helyezték. A herceg még aznap visszarepült Nyíregyházára, este vacsorát adott, reggel (június 4-én, vagy 13-án – a dátum a mai napig nem biztos – B. J.) pedig gyakorlórepülésre indult a böszörményi repülőtérről a 102/1. (Sas) gyorsbombázó század egyik ME–210 Ca–1-es kétüléses gépével. Társának, **Bajusz (Bajsz) Ferenc** szakaszvezető, rádiós-lövésznek is csak a levegőben árulta el a tervét, hogy a szövetségesekhez mennek. Mivel nem tért vissza, balesetre gyanakodva kiadták a körözést. Június 14-én a VKF–2, a katonai elhárítás emberei letartóztatták a vacsora résztvevőit, házkutatások során megtalálták a térképet is. Húgát június 14-én, Jobbágyiban tartóztatták le, Debrecenben volt őrizetben kerekén száz napig. A többieket Budapestre, a Sváb-hegyi Gestapo-központba vitték.

Odescalchi Miklós és társa téves navigáció és némi ellenszél miatt ezerhatszáz kilométeres repülőút után Itáliában, a német zónában landolt. Ott azt adták elő, hogy amerikaiakat üldöztek, és a Balkán felett sűrű felhőbe kerültek, majd eltévedtek. Ezt a magyarázatot a repülőtér személyzete elfogadta, és meghívta őket ebédre, ahol viszont ott ült a repülők meteorológusa is, aki sehogy sem értette, hogy hogyan lehet a Balkán fölött olyan esőfront, amelyről ő nem tud. Távirati kérdést intézett a német Luftflotte–4 törzséhez, onnan viszont már a szökevényről tudósító távirat érkezett. A Gestapo azonnal letartóztatta őket. Sokáig Bécsben voltak őrizetben, majd 1945. január 17-én Sopronkőhidára szállították a két férfit. Január 20-án állt **Dominich Vilmos** hadbíró őrnagy tanácsa elé Odescalchi, ahol útjáról semmilyen információt nem volt hajlandó adni. Másnap reggel fél nyolckor hirdették ki a halálos ítéletet, és minden régi szokást felrúgva még aznap délelőtt tíz órakor felakasztották. Szemtanúk szerint utolsó szavai ezek voltak: „*Nem fogtok szégyent vallani velem!*”

Azt rótták fel bűnéül, hogy repülésével előkészítette volna a későbbi, már a kiugrást szolgáló repülőutakat. Német nyomásra a bíróság a legsúlyosabb ítéletet mondta ki, és azt azonnal végrehajtották.

„...herceg Odescalchi Miklós tart. repülő hadnagy azzal követte el a hűtlenség büntetést, hogy – miután tudomásul bírta e büntetést elrendelt és kihirdetett rögtönbíráskodásról – egyik repülőterünkről egy, még katonai titkot képező repülőgéppel abból a célból, hogy végleg kivonja magát a hadra kelt seregnél való szolgálat teljesítése alól, beosztását önkényesen azzal hagyta el, hogy az ellenséghez szökjön..., a magyar állam és a szövetséges német fegyveres erőnek szándékosan hátrányt, az ellenségnek pedig szándékosan előnyt okozni igyekezett, mely cselekvőségével a hadviselés érdekeit nagy fokban veszélyeztette.” – kommentálta a történéseket a kivégzésről szóló hivatalos közlés.¹⁴

Harmadik feleségét 1944. július 7-én tartóztatták le, és Budapestre, a Fő utcai katonai fogházba vitték, innen a börtönök kiürítésekor Bécsbe, onnan Sopronkőhidára, ahol végül szabadlábra helyezték.

14 PATAKY I.–ROZSOS L.–SÁRHIDAI Gy. 1992. 223–224. pp., NYÉKI K.–SÁRHIDAI Gy. 1994. 40–42. pp., ALMÁSY P. 1984. 63–68. pp.

7. kép – Lónyay Pálma

(7. kép) A kastélyt elvették tőle. Először volt inasa költözött be, aztán mások is. A bútorokat és az értékeket széthordták. Jutott belőlük a pártszervezeteknek, megyei és állami intézményeknek. Pálma néni, az egykori tulajdonos, a falu jótevője a kastély északi szárnyépületében kapott, mint bérlő egy szobát kamrával és egy konyhát, melyet **Székely Ilona** tuzséri lakossal kellett közösen használnia. 1952-től haláláig **dr. Török Dezső** körzeti orvos felesége pártfogolta és hordta neki az ebédet. 1967. július 17-én, 87 éves korában halt meg. Tuzséron, a kastély parkjában lévő sírkertben temették el.

Másik gyermeke, Odescalchi Margit fiatalkorában azzal tűnt ki, hogy hajnalban kelt, és együtt dolgozott a parasztlányokkal. Első férje **gróf Apponyi György** (Eberhardt, 1898. június 30. – Saarbrücken, 1970. augusztus 7.) országgyűlési képviselő, a főrendiház örökös tagja volt. Esküvőjüket 1923. május 17-én, Budapesten tartották. A házasságból két gyermek: Éva Mária (Szurdokpüspöki, 1928. május 15. –) és **Albert György Jenő Zoárd** (Budapest, 1926. április 13. –) született. 1934-ben elváltak, második férje **Giuseppe Lancia** olasz királyi százados, de 1936-ban tőle is elvált.

Első férjét, aki németellenes volt, a német megszállás első napjaiban koncentrációs táborba hurcolták. Őt is Debrecenben tartotta fogva a Gestapo. Kiszabadulása után Salgótarjánban bujkált s csak 1945-ben tért haza birtokára, Jobbágyiba. Földjeiről önként lemondott, dolgozott a helyi Nemzeti Bizottságban, majd segédmunkásként a Mátravidéki Hőerőműben és a Ganz Hajógyárban. A „vörös hercegnőt” innen emelték ki, 1946–47-ben már a Ganz Hajógyár üzemi pártszervezetének nőtitkára. 1947 augusztusában a Magyar Nők Demokratikus Szövetsége vezetőségi tagja, szeptembertől az MNDSZ budapesti elnöke. Francia, német és angol nyelvtudása, széles körű irodalmi és politikai műveltsége révén az 1947-es választások után a Külügyminisztérium Sajtóirodájának helyettes vezetőjévé nevezték ki.

Ekkor még – az ítélelhozatal előtt – két ór jelenlétében tízperces beszélgetést engedélyeztek számára férjével. A kivégzésről a börtön plébánosa értesítette az egyik közeli faluban tartózkodó asszonyt. Bajusz Ferencet felmentették.

A háború után **Vörös János** honvédelmi miniszter Odescalchi Miklóst post mortem őrnaggyá léptette elő, átvették hivatásos állományba, hogy özvegye nyugdíjat, Pál fia árvaellátást kapjon. 1945. december közepén Budapesten a ferencesek templomában gyászszertartást tartottak a vértanú emlékére, 1946. március 20-án pedig holttestét a menetrend szerinti vonattal, külön kocsiban hozták Tuzséra, s még aznap délután két órakor katonai pompával temették el a kastélykertben lévő családi sírkertben.

1944. február 10-én, hosszas betegség után meghalt Gini hercegnő, május 29-én pedig szerelmi bánatában öngyilkos lett a lánya, Baby is. A front közeledtével Pestre költözött a család, csak jóval később tértek haza. Az amerikai nagyszülők Pált aztán Amerikába vitték.

Tuzséron egyedül Lónyay Pálma maradt.

1949-ben a washingtoni magyar követség tanácsosa lett, de jó fél év múlva minden indoklás nélkül hazarendelték, állását megszüntették. Előbb a Hírlapterjesztő Vállalatnál, majd a Szőlészeti Kutatóintézetben helyezkedett el. 1956. október végén gyermekeivel együtt elhagyta az országot, és Ausztriában, a burgenlandi Mittendorfbán telepedett le. Soha nem érezte jól magát ott, Tuzséra, gyermekora falujába vágyott vissza. Az emigrációban segítséget nem fogadott el, nappal újságot árult Bécsben, éjjel egy közeli baromfitelepen csirkéket őrzött. 1982. március 4-én, hosszas betegség után halt meg egy eisenstadti kórházban. Március 10-én temették el Mittendorfbán.¹⁵

A Lónyay és Odescalchi család emlékét ma Tuzséron a kastély parkjában fekvő családi temető és a kapuépületben lévő emlékkiállítás őrzi.

IRODALOM

- ALMÁSY Pál 1984. Sopronkőhidai napló 1944–1945. Bp.
- BÁNKÚTI Imre 1980. Lónyay Ferenc fegyveresítési és ruházati főhadbiztos válogatott iratai. Folia Rákóciana 4. Vaja.
- BENE János é. n. Ahol a legtöbb Révész lakik. In: Tuzsér. Száz magyar falu könyvesháza. Szerk. Németh Péter. Bp. 84–94. pp.
- BENE János é. n. Lónyayak és Odescalchiak. In: Tuzsér. Száz magyar falu könyvesháza. Szerk. Németh Péter. Bp. 107–116. pp.
- FEÖLDI DOBY Antal 1895. Lónyay család. Bp.
- Gróf Lónyay Menyhért. (1822–1884.). 1884. In: Vasárnapi Ujság 31. (1884) 45. sz. november 9. 713–715. pp.
- Gróf Lónyay Menyhért halála. 1884. In: Vasárnapi Ujság 31. (1884) 45. sz. november 9. 723. p.
- Gróf Lónyay Menyhért önéletrajzi töredéke. 1885. In: Budapesti Szemle 42. (1885) 102. sz. 337–356. pp.
- GUDENUS János József 1993. A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája. II. kötet Bp.
- GUDENUS János–SZENTIRMAY László 1989. Összetört címerek. Bp.
- NAGY Iván 1860. Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendei táblákkal. Hetedik kötet. Pest.
- NÉMETH Péter–BENE János é. n. Mostoha örökség. In: Tuzsér. Száz magyar falu könyvesháza. Szerk. Németh Péter. Bp. 152–159. pp.
- NYÉKI Károly–SÁRHIDAI Gyula 1994. Odescalchi Miklós repülése a szövetségesekhez. In: Háború és béke 1. (1994) 4. sz. 40–42. pp.
- Odescalchi Margit. 1989. In: Cserépfalvi Imre: Egy könyvkiadó feljegyzései (1945–1963). Bp.
- PATAKY Iván–ROZSOS László–SÁRHIDAI Gyula 1992. Légi háború Magyarország felett. II. kötet. Bp.
- Szabolcs vármegye. 1939. Vármegyei szociográfiák IV. Szerk. Dienes István. Községi és személyi adattár. Bp.

---

15 Odescalchi Margit. 1989. 143–161. pp., GUDENUS J.–SZENTIRMAY L. 1989. 98. p.

A TRATZBERGI KASTÉLY HABSBURG-CSALÁDFÁJA ÉS MAGYAR VONATKOZÁSAI

Papházi János

Ruppert Stummer emlékére

Ausztria területén számos kastély, vár, apátság, köztéri alkotás őrzi a Habsburg-család egykori uralmának emlékét. A bécsi és innsbrucki Hofburg, a schönbrunni kastély, a klosteneuburgi apátság mellett, hogy csak néhányat említsünk a legjelentősebbek közül, akadnak olyanok is szép számmal, amelyek kevésbé ismertek a magyar kutatók előtt. Egy ilyen épületre, s a benne lévő monumentális freskóra hívta fel a figyelmemet osztrák kollégám, a nagy tudású történész-művészettörténész, **Rupert Stummer**. Utólag is hálás vagyok neki, hogy vezetésével 2011 augusztusában a tratzbergi kastélyban járhattam. A 2015 nyarán tragikus hirtelenséggel elhunyt kiváló barátira az alábbi írással emlékezem.

Tratzberg Észak-Tirol legjelentősebb, Európa egyik legszebb késő gótikus, reneszánsz várkastélyainak egyike. (1. kép) Az épület Jenbachtól nyugatra, a Stans felé vezető mellékúton található az erdőben. A kastély két sarok- és egy középtorony által tagolt, két-, illetve háromszintes főhomlokzata déli irányba, az Inn folyó völgye felé fordul. A jó állapotban megmaradt épület mellett különösen figyelemre méltó a belső berendezés, amelynek nagy része a 16. századból származik. Alig van még olyan egykori uradalmi központ Ausztriában, amelyben annyiféle későközépkori bútort maradt volna meg, mint Tratzbergben. A kastélyban igazán érdekes látnivaló a Fegyverterem, a Vadászterem, a Hölgyek szobája, a Miksa- és az ún. Királynő-szoba, valamint a gótikus kastélykápolna. Az épület legkülönlegesebb terme azonban kétségkívül az első emeleten lévő híres Habsburg-terem, amelynek négy oldalát a Habsburgok családfáját ábrázoló monumentális, összesen 46 méter hosszú freskó díszíti.

A korai középkor idején egy völgyzáró gát állt Tirol ezen vidékén, amely egyben az Andechs Grófság északi határa volt. A közelben folyó Inn az egyik legfontosabb kereskedelmi útvonalként szolgált.

1. kép – A tratzbergi kastély főhomlokzata déli irányba, az Inn folyó felé fordul (Fotó: wikipedia)

Az andechsi grófok (később meráni hercegek) a 12. század elejétől a 13. század közepéig (a Welfek, illetve a Wittelsbachok mellett) az egyik legbefolyásosabb család tagjai voltak, néhány tagja a magyar történelemből is jól ismert. A család 8. generációjába tartozó **Bertold** 1206 és 1213 között kalocsai érsek, emellett szlavón bán, később Erdély vajdája volt. Húga, **Gertrúd** 1203-ban ment férjhez a későbbi **II. András** magyar királyhoz (1205–1235). A korabeli forrásokból tudjuk, hogy elsősorban Bertold tevékenysége miatt lázadtak fel a **Bánk bán** vezette magyar urak, s ölték meg a királynét. A sziklatömbön emelkedő tratzbergi vár első okleveles említése 1288–1289-ből származik, ekkor Görz-Tirol grófjának birtokában volt. Abban az időben végvárként, a bajorok elleni védekezés egyik erődtípusaként szolgált.¹ 1346-ban a **Freuensberg család** vette meg a terület birtokjogát, de hamarosan elköltöztek Mindelheimbe, így 1407-től az osztrák hercegek birtokába került Tratzberg. A 15. század közepén („**Pénzeszsák**”) **Zsigmond** tirolai főherceg (1477–1496) modernizálta, s újabb szempontok szerint építtette ki az erődöt.² 1490-ben aztán **Miksa** főherceg³ vette át az uralmat Tirolban,⁴ amely az első volt azon tartományai között, ahol önálló tartományi fejedelem lett. A Tiroli Grófság nemcsak szép, hanem gazdag is volt. Miksa mindent megtett annak érdekében, hogy az Etsch és az Inn folyók között elterülő, általa nagyra értékelt tartomány adta lehetőségeket ne csak élvezze, hanem fejlessze, s területét megnövelje.⁵ 1490 telén a tratzbergi várkastély szinte teljesen leégett. Kilenc évvel később a vár romjait Miksa elcserélte Berneck várára a **Tänzl testvérekkel**, akik azonnal hozzá is láttak a helyreállításhoz, amelyet 1515-ben fejeztek be. A Tänzl fivérek, **Veitjakob** (†1530) és **Simon** réz- és ezüstbányászattal foglalkoztak, s szorgalmuknak és üzleti érzéküknek köszönhetően igen nagy vagyona tettek szert.⁶ Az általuk helyreállított kastély tartományúri hűbérből

2. kép – A kastély belső udvara
(A szerző felvétele)

- 1 A régi vár maradványai ma már nem láthatók.
- 2 SITAR, G.–HOFFMANN, A. 2005. 235. p.; SITAR, G. 2000. 34. p.
- 3 Később I. Miksa néven német-római császár (1508–1519).
- 4 Erre még atyjának, III. Frigyes császárnak (1452–1493) az életében sor került, aki a többi osztrák örökös tartományban egészen haláláig a saját kezében tartotta a hatalmat.
- 5 Egyrészt házassági szerződés útján Görz Grófságot szerezte meg 1500-ban, másrészt 1504-ben sikerült a bajor-pfalzi örökösödési háborúban három, addig Bajorországhoz tartozó birtokot (Kitzbüchel, Kufstein, Rattenberg) is Tirolhoz csatolnia.
- 6 A sikeres bányászati vállalkozást még atyjuk, Christian Tänzl (†1491) indította el.

a birtokukba került, s Miksa további gazdasági jogokkal is felruházta őket, akik hálából a császár részére rendszeresen átengedték az épület használatát, mint vadászkastélyt.⁷

A császárnak ezen kívül egy monumentális családfa elkészíttetésével is kedveskedtek, mintegy ezzel mondva köszönetet jóakarójuknak. Miksa a kastélyban töltött napok alatt minden bizonnyal büszkén szemlélte meg a kastély nagytermét, a falra festett Habsburg-családfával. A várkastély akkor az Alsó-Inn északi völgyének uralmi központja lett, ekkorra alakult ki zárt trapéz alakú formája. A várudvar keleti (árkádoros) és a déli részei a legrégebbiek, késő gótikus stílusúak, a nagyszabású, gazdag városi polgárházak udvari homlokzatait idézik. Az udvar kialakításában az alpesi építész hatását fedezhetjük fel, ugyanakkor az itáliai előképeket sem hagyhatjuk figyelmen kívül. Az újjáépítésnek köszönhetően az épület gyönyörű – márványból, fából és vasból készült – művészi díszítést kapott. Az árkádok falai között, a belső udvar délkeleti sarkában lépcsőtornyot építettek, amely a kastély emeleti főhelyiségeinek elérésére szolgál. A torony kapuja felett vésett felirat, s az 1500-as évszám olvasható.⁸ A kastély festett táblaképei 1510-ből származnak. Jótevőjük, Miksa halálával aztán megkezdődött a Tänzl család történetének hanyatló időszaka, s nem sokkal később csödbe is mentek. Az épületet 1554-ben eladták egy gazdag augsburgi kereskedőnek, **Georg von Ilsung**nak, aki nagyszabású, reneszánsz stílusú átépítéseket hajtott végre. Bővítette és a korra jellemző reneszánsz stílusban építtette át a kastélyt. Ennek ékes bizonyítéka a még ma is látható, reneszánsz festéssel pompásan díszített zárt belső udvar. (2. kép) A festés nem egy megszerkesztett egység, hanem önmagában harmonikus. Nemcsak a termek mérete, eleganciája, hanem a felhasznált anyagok minősége is különleges Tratzbergben.

A kapuzatok és oszlopok hatalmas kramsachi márványból és seefeldi homokkőből készültek. A lenyűgöző faliszekrényekhez is nemes faanyagot használtak fel. A kastély pompás ajtóit és azok vereteit a tiroli kézművesek ügyességét dicséri. Ilsung halála után, 1589-ben aztán a vagyonos, nagy politikai befolyással bíró **Fugger család** örökölte meg az épületet, amelyen alig hajtottak végre építészeti változtatást. A kastélyban megmaradt termek és azok reneszánsz bútorai azonban jórészt ebből az időből származnak. Ma is igazán látványos az ún. Fuggerkammer, korabeli ágyakkal, szekrényekkel, ládákkal. A Fuggerek 1657-ig birtokolták a kastélyt, amely később néhány tulajdonosváltás után a Tannenbergek grófoké lett. 1703-ban, amikor a bajorok bevonultak Tirolba, Tratzberg fontos erődként szolgált. Ekkor a bajor csapatok rohamai komoly károkat okoztak. A napóleoni háborúk idején a kastély kórházként, illetve szegényházként is szolgált.⁹

3. kép – A tratzbergi kastély 19. századi ábrázolása¹⁰

7 TÖTSCHINGER, G. 1992. 44. p.; KOHLER, A. 1996. 114. p.

8 A tábla felirata: „1500 Veit Jacob Tänzl und Symon Tänzl geprider haben gepaut das schloß”

9 SITAR, A. 2000. 35. p.

1847-ben aztán, amikor **Franz Enzenberg** gróf feleségül vette **Ottlie Tannenberg** grófnőt, az addig mellőzött kastély az **Enzenberg család** birtokába került. (3. kép) Máig ez a familia a kastély tulajdonosa. A 19. század közepén Franz Enzenberg gróf sokat fáradozott azon, hogy a meglehetősen leromlott állapotú kastélyt teljesen renoválhassák. Később, a 20. század második felében (1968 és 1973 között) restaurálták a belső udvar gyönyörű freskóit, amelyek így ismét teljes fényükben ragyognak. A család erőfeszítéseinek köszönhetően a 6800 négyzetméteres várkastély újra látogatható,¹¹ a „*Via Imperialis*”¹² turisztikai útvonal tagja.

A családfa története

A kastélytörténeti bevezető után rátérhetünk a családfa, e valóban monumentális freskó bemutatására. A tratzbergi kastélyban tett séták csúcspontja a Habsburg-terem (4. kép), ahol egyedülálló falfestés ábrázolja a Habsburgok családfáját.¹³ A terem falain folyamatosan végigfutó,¹⁴ temperatechnikával készített különleges freskó összesen 148 alakot ábrázol. A családfa **I. Habsburg Rudolf** német-római királlyal (1273–1291) kezdődik és **I. (Szép) Fülöp** kasztíliai király (1504–1506) gyermekeinek vázlatos ábrázolásával zárul. Az alakok fél életnagyságúak, alattuk rövid leírás olvasható életükről. Az **I. Miksa** császárral való közvetlen rokonságot sötétkék felhő, az atyai ágon valót zöld, míg az anyai ágon való rokonságot barna ág jelzi. Az alakok között faágak, levelek, s egyéb növényi ornamentika látható. A falfestés alatt pedig, körben a falaknál, szarvasokat láthatunk. A termet körben a 16. században készült, eredeti bőr székek díszítik.

A kutatás során a művészettörténészek számára az egyik legnagyobb problémát a freskó készítési idejének pontos meghatározása jelentette. A választ maga a családfa adja meg számunkra, amelynek történetileg utolsó (tehát legfiatalabb) ábrázolt tagja **Mária**, a későbbi **magyar királyné**, az utolsó Jagelló király (**II. Lajos**) felesége, aki 1505. szeptember 17-én született Brüsszelben. Ezzel szemben hűgát, aki atyja, Szép Fülöp, Kasztília és Ausztria királyának halála (1506. szeptember 26.) után született (1507. január 14.), már nem ábrázolták a freskón, ahogy atyjának halálát sem jelölték. A családtagok ábrázolásai alá festett irattekercsek ugyanis tartalmazzák a személyek halálozási évszámát is, ha ez már bekövetkezett. A Szép Fülöp ábrázolása alatti irattekercset ugyanakkor üresen hagyták. Ebből a családfa kronológiáját illetően nemcsak az következik, hogy a tartalmi koncepció Mária születése (1505. szeptember 17.) és Fülöp halála (1506. szeptember 26.) közötti időre datálható, hanem hogy ezzel egyidejűleg magának a kivitelezésnek is meg kellett kezdődnie. A munka megkezdésekor ugyanis a családfa teljes vázlatos tervét már rögtön a falra kellett elkészíteni. A végleges kifestés azonban nem feltétlenül a történeti adatokkal, az alakok kifestése pedig minden bizonnyal nem I. Rudolfal kezdődött és nem Szép Fülöp gyermekeivel fejeződött be. Szép Fülöp három legidősebb gyermeke ugyanis, nevezetesen fia, későbbi örököse, **V. Károly** császár (született: 1500. február 24.) és **I. Ferdinánd** (született: 1503. március 10.) és idősebb nővérük, **Eleonóra** (született: 1498. november 15.) a családfán (a déli oldalon egészen jobbra) a munka megkezdésére jellemző árnyékszerű

10 A metszetet Peller Tamás restaurálta. Munkáját ezúton is hálásan köszönöm.

11 A mai tulajdonosok Ulrich Goess-Enzenberg és felesége, Katrin Ulrich együtt álmodták újra a kastélyt és nyitották meg a látogatók előtt, üzleti befektetésként. Mindketten a kastélyban laknak.

12 Ausztria legszebb kastélyait, kolostorait és várait tömörítő, 1997-ben létrehozott turisztikai szervezet.

13 Ausztria történetét több száz éven keresztül két dinasztia uralma határozta meg: a Babenbergeké (976–1246) és a Habsburgoké (1282–1740). Ennek köszönhetően mindkettőről készítettek családfákat, hogy az egyes familiák történetét szemléltessék az utókor számára.

14 A festett családfa körben az ajtók boltozata, s a kandalló teteje felett is folyamatosan halad.

4. kép – A Habsburg-terem a családfával (A szerző felvétele)

ábrázolásként maradtak meg. Ezzel szemben a fiatalabb leánytestvérüket, **Izabellát** (született: 1501. július 18.) és **Máriát** (született: 1505. szeptember 17.) a nyugati oldalon balra, lent teljes mértékben kidolgozva ábrázolták. Ebből még az is következik, hogy a családfa végleges festői kivitelezését valószínűleg a nyugati oldalon kezdhették meg, sőt talán pont ezekkel a leány ábrázolásokkal. A családfa végső kifestésének megkezdése ugyanakkor a családfa genealógiájának megkezdését és befejezését feltételezi, amelyek közül mindkettő a terem nyugati oldalán található. A munka befejezésére a déli oldal jobb oldali részén került sor. Mindezekből következően **Franz-Heinz von Hye** professor a freskó keletkezési idejéről az 1505/1506 éveket jelöli meg.¹⁵

Szintén gyakori vitatéma a kutatók körében – a készítés ideje mellett – a családfa szerzőségének, a készítő mester nevének meghatározása. Többen, az önmagát „Swaz-i mesternek” nevező, ulmi **Hans mester** szerzősége mellett érvelnek,¹⁶ akinek tevékenysége Schwaz környékén az 1510–1520 körüli időszakra tehető. A szerzőség kérdésének megválaszolásánál ugyanakkor azt is figyelembe kell venni, hogy a tratzbergi családfát előre nem tervezett módon, hirtelen kellett befejezni. Ezért nem tudta a készítő befejezni a már említett három alak (Szép Fülöp gyermekei: Eleonóra, V. Károly és I. Ferdinánd) teljes kifestését, s ezért látszanak csak befejezetlen vázlatrajzokként. Ez utóbbi lehetőség persze sem a Tänzl testvéreknek, sem I. Miksának nem állhatott érdekében. Az uralkodónak különösen nem, hiszen ez utódát és két unokáját is érintette. A hirtelen, idő előtt befejezett munkára csak egy, a megbízó és a művész között kialakult heves vita, vagy a mester súlyos betegsége, esetleges halála szolgálhatna megfelelő indokként. Ez utóbbi esetben viszont teljesen elvethető a korábban említett Hans mester szerzősége, s nem is tudunk helyette mást megnevezni.¹⁷

Szólnunk kell néhány szót a családfa lehetséges előképeiről is. Ezzel a kérdéssel kapcsolatban a szakirodalom általában két családfát említ, mindkettő a bécsi Kunsthistorisches Museum gyűjteményében található.¹⁸ Mindkét ábrázolás **II. Ferdinánd** tiroli főherceg (1564–1595) híres ambrasi

15 HYE, F-H. 2003. 10–11. pp.

16 MACKOWITZ, H. 1955.; EGG, F. 1972. 130. p.

17 HYE, F-H. 2003. 11. p.

18 Kunsthistorisches Museum, Kunstammer: Inv.-Nr. 4948., 4949., 4951., 4972., 4973.

gyűjteményéből származik, közülük az egyik különös hasonlóságot mutat a tratzbergi családfával. Öt nagy pergamenlapból áll, amelynek ötödik lapja (Inv. Nr. 4951.) az ottani Habsburg-családfa időbeli végpontja. **Wolfgang Volland**nak (az Innsbruck melletti Vellenberg gondnoka) 1568-ban készített jegyzete miatt ún. „Volland-családfa” az elnevezése. Ez a családfa azonban a vízszintesen futó tratzbergi családfával ellentétben (ahogy általában a családfáknál szokásos) időrendben letről felfelé halad, s legfelül Szép Fülöp főherceggel és feleségével, **Aragóniai (Örült) Johannával** fejeződik be. A házaspár mellett az osztrák főhercegi kalapot is ábrázolják, s amellet – a tratzbergi családfához hasonlóan – egy irattekercsen Fülöp halálának évét (1506) is feltüntetik. Ennek megfelelően a Volland-családfa csak Fülöp halála (1506. szeptember 25.) után készülhetett, tehát legkorábban 1506/1507 telén, miután a haláleset ténye Tirolban is elterjedt.¹⁹ A tratzbergi családfán ugyanakkor Szép Fülöp még élő személy, ezért az alakja alá festett irattekercs üres maradt. A két családfa közül tehát egyértelműen kimutatható, hogy a tratzbergi készült korábban, s esetlegesen ez szolgálhatott a Volland-családfa előképeként, nem pedig fordítva. Korábban azzal az indoklással, hogy a Volland-családfa csak **Margit** főhercegnő²⁰ esküvőjét (1497. április) mutatja a **spanyol Jánossal**, de halálukat az év októberében már nem tünteti fel, a családfát 1497-re datálták. Azt, hogy a családfán néhány centiméterre Margit és János alakjától az irattekercsen Szép Fülöp halálának időpontja (1506) is olvasható, sokáig nem vették figyelembe.²¹

A magyar történelem alakjai a tratzbergi családfán

Habsburg Katalin²² (†1282. április 4.) és férje, **III. Ottó** (1261–1312) bajor herceg alakja a terem nyugati falán, balra fent látható. Mindkettőjük ábrázolásáról elmondhatjuk, hogy ikonográfiailag pontatlanok. Amíg Ottó a bal kezében Magyarország és Bajorország megosztott címerpajzsát tartja, addig Katalin a jobb válla mellett lévő osztrák címerpajzs által – helytelen módon – önmagát osztrák hercegnőnek mutatja. Az ábrázolás annyiból téves, hogy Katalin a házasság megkötése előtt csak egy született Habsburg grófkisasszony volt.²³ Katalin, I. Rudolf király **Hohenbergi Gertrúddal** kötött első házasságából származó lánya, 1279 körül ment hozzá Wittelsbach III. Ottóhoz, Alsó-Bajorország hercegéhez. Az esküvőt Bécsben tartották. Házasságuk alig három esztendeig tartott, az ifjú leány igen korán meghalt. Ottó, aki **IV. Béla** magyar király (1235–1270) unokája²⁴ volt, majd később, a 14. század elején, az Árpád-ház kihalását követő zűrzavaros időszakban játszott rövid szerepet a magyar történelemben. **III. Vencel** cseh király 1305 októberében az ő javára mondott le a magyar trónról. A magyar koronázási jelvényeket Brünnben adta át Ottónak, akit 1305. december 5-én Székesfehérvárott **Rádi Benedek** veszprémi és **Antal** csanádi püspök koronáztak magyar királlyá. Ottó ezek után Budára, majd 1307 elején a Tiszántúlra, illetve Erdélybe ment.

19 A gyász miatt 1507 februárjában rendeztek megemlékezést Innsbruckban.

20 I. Miksa császár lánya, 1507-től (kivéve 1515–1518) 1530-ban bekövetkezett haláláig Németalföld helytartója.

21 HYE, F-H. 2003. 11–12. pp. Attól is eltekintettek, hogy a Volland-családfán nem láthatunk világos ágrajzot, hanem azon – a tervszerűen megalkotott tratzbergi családfával ellentétben – a gyakran átgondolatlan másolatokhoz hasonlóan, csupán egy önkényes kesze-kuszaság látható.

22 A freskón helytelenül Anna keresztnév szerepel.

23 Ábrázolásuk alatt az alábbi szöveg olvasható: „*Anna Ruodolfen des sighthaften Roemischen Kunigs vnd Hertzog zuo / Oesterrich vnd Frawen Anna Graefin von Hochenberg seines / Gemachels etc. Tochter, Otten Kunigs zio Vngern vnd Hertzog / zuo Pairn etc. Gemachels, Hainrichen vnd Ruodofen auch Fuersten / zuo Pairn Muotter, vnd sin din der Stift zum Heiligen Kreitz / in Oesterreich begraben, aber die Begrabnus der Muotter ist / dannocht in der Chronica nicht gedacht.*” HYE, F-H. 2003. 22. p.

24 Ottó apja XIII. Henrik, bajor herceg, anyja IV. Béla király leánya, Erzsébet volt.

Ott azonban **Kán László** vajda elfogta, s hosszú hónapokig fogva tartotta. Mindeközben a királyi hatalomért folytatott harcban legfőbb ellenfele, **Károly Róbert** és hívei már Budát is elfoglalták.²⁵ Ottó így a vajdától történő kiszabadulása²⁶ után Halicson és Lengyelországon keresztül Sziléziába ment, ahol feleségül vette a sziléziai herceg lányát, Ágnest. Később visszatért szülőföldjére, Bajorországba, de a magyar királyi címet haláláig viselte.

Habsburg Klemencia (†1293), I. Rudolf lánya, **III. Martell Károly** Nápoly és Szicília királyának a felesége. Ábrázolásuk a terem nyugati falán, a bal oldalon, jobbra fent látható. Egyik ábrázolásnak sincs hiteles portrészertő értéke. A pár királyi mivoltát egyszerű pántkorona szimbolizálja, kiegészülve a joggal, amelyet Károly a jobb kezében tart. Károlyt, az Anjou-dinasztia tagját tévesen magyar királyként ábrázolják, amelyet a bal váll mellett látható magyar és Anjou, megosztott címerpajzs mutat.²⁷ Habsburg Klemencia esetében ezzel szemben a jobb váll mellett festett címerpajzs tévesen az Osztrák Hercegségre utal, habár ő csak egy született Habsburg grófkisasszony volt. Klemencia 1281-ben Bécsben ment férjhez az alsó-itáliai Anjou családból származó Martell Károly nápolyi trónörököséhez, akivel aztán Nápolyba költözött. Férje²⁸ 1290-ben magyar trónkövetelőként lépett fel. Helyette azonban az év július 23-án **III. András** került a magyar trónra. Házasságukból legalább két leány, s 1288-ban egy fiú született, aki majd I. Károly néven (Károly Róbert) már valóban Magyarország királya (1308–1342) lett.²⁹

A terem északi falán, annak bal oldali részén, balra fent látható Ágnes királyné, született Habsburg hercegisasszony³⁰ (1280–1364) és férje, III. András magyar király (1290–1301). (5. kép) Ábrázolásán nem fedezhetjük fel jellegzetes vonásait, s a korabeli forrásokban leírt apró termetét. A freskó közepén láthatjuk Ágnest, jobb kezében az osztrák (piros-fehér) címerpajzsral, fejét nyitott pántkorona ékesíti. Bal oldalán láthatjuk első, a III. Andrással kötött házassága előtt elhunyt vőlegényét, aki a római Colonna-házból származott, erre utal az oszlopot ábrázoló címerpajzs. Ágnestől jobbra András magyar király, aki szintén egy nyitott pántkoronát visel, alakját a Magyar Királyság ún. régi címere³¹ azonosítja. III. András az Árpád-ház utolsó uralkodója volt. Az ábrázolásuk alatti szövegben³² olvasható „*Maurocen*” mint nemzetség megnevezése nem igazán értelmezhető. A kutatók továbbra sem találnak magyarázatot erre a kérdésre, vajon mire akartak utalni ezzel.

25 Károly Róbertet az 1307 októberében megtartott rákosi országos gyűlésen Magyarország királyának választották, majd ezt 1308 őszén a pesti országos gyűlés megerősítette. I. Károly néven Székesfehérvárott 1310. augusztus 27-én (harmadszor és most már teljesen jogszerűen) királlyá koronázták.

26 A magyar Szent Korona és a koronázási jelvények ekkor a vajdánál maradtak.

27 Ábrázolásuk alatt az alábbi hatsoros szöveg olvasható: „*Clemencia Ruodolfen des sighaften Roemischen Kunigs vnd / Hertzog zuo Oesterreich vnd Frawen Anna Graefin von / Hohenberg seines Gemachels etc. Tochter vnd Caroliriarcelli / zuo Vngern Secilia Kunigs etc. Gemachel, die Karls Kunigs zuo / auch Frawen Anna zuo Frankreich Kunigin Muotter / gewesen ist. Vnd ligt zuo Napolis begraben.*” HYE, F-H. 2003. 24. p.

28 II. Károly nápolyi király és V. István magyar király lányának, Máriának volt a fia.

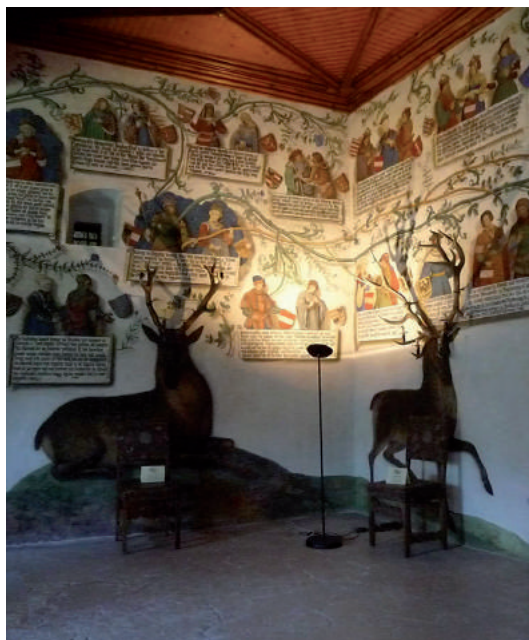
29 Lásd a 24. lábjegyzetet.

30 I. Albert osztrák és stájer herceg (1282–1298), később német-római király (1298–1308) lánya.

31 A magyar államcímert 20. századig élő eleme a vörössel és ezüsttel többször vágott pajzsmező Imre király (1196–1204) egyik 1202-ben kiadott oklevelének arany függőpecsétjén látható először. (Akkor a vágásokban oroslánokat is ábrázoltak.)

32 Ábrázolásuk alatt az alábbi szöveg olvasható: „*Agnes Albrechten des Sighaften genant Roemischen Kunigs vnd Hertzog zuo / Oesterreich auch Frawen Elisabethen seines Gemachels etc. Tochter, welbe verheirat / ward ainem Roemer des Geschlechts von der Seyl genant, aber mit dem Tod / fur komen vnd den Hirat nit voltreckt. Nachmals Annree dem Dritten der / Venediger auß dem Geslecht Maurocen Kunig zuo Vnger etc. verhirat ward / vnd an Erben verschiden. Er zuo Offen im Closter Sant Johans vnd Fraw / Agnes im Closter Kuongsfelden im Land Schweitzen begraben.*” HYE, F-H. 2003. 48. p.

5. kép – A Habsburg-terem észak-nyugati sarka
(Fotó: Tóth László)

A leírás többi része azonban helytálló, hiszen tudjuk, hogy Ágnes atyja, **I. Albert** halála³³ után anyjával, az özvegy királynéval (**Erzsébet** Görz-Tirol grófnője) és testvéreivel együtt a gyilkosság helyén (Brugg, Aargau kanton, Svájc) 1311-ben kolostort alapított, ahová a későbbiekben a Habsburg-család több tagját is eltemették.³⁴ A helyet Königsfeldennek nevezték el.

András – miután első felesége, a lengyel **Fennena** elhunyt – 1296 februárjában Bécsben vette feleségül az akkor 15 esztendőes Habsburg Ágnest. András nagy reményekkel házasodott újra,³⁵ azonban csalódnia kellett, mert rövid és boldogtalan házasságából nem született gyermek.³⁶ (A szigorúan vallásos hercegnő valószínűleg házasságában is megőrizte szüzességét.) Ágnes, férje halálát (1301. január 14.) követően – tekintélyes vagyonnal, a kamara kincseivel – visszatért szülőföldjére, ahol az egyház számára igen bőkezű adományokat tett.³⁷ Kivételesen nagy kort ért meg, 1364. április 13-án bekövetkezett halálakor 83 esztendőes volt. Temetkezésihelye az általa alapított königsfeldeni kolostor lett.³⁸

- 33 A király 1308. május 1-jén, a Reuss-folyó egyik átkelőjénél (ősi Habsburg birtok) merénylet áldozata lett, amelyet saját unokaöccse, Habsburg („Parricida”) János herceg tervelt ki, s hajtott végre összeesküvő társaival (Rudolf von Wart, Rudolf von Balm, Walter von Eschenbach és Konrad von Tegerfeld) együtt. János herceg néhány évvel később (1312–1313) Pisában halt meg. Alakját Friedrich Schiller *Tell Vilmos* című drámája őrizte meg az irodalomban.
- 34 A klarisszák és a minoriták részére alapított kolostorból Mária Terézia rendelkezése értelmében 1770-ben hozták el az addig oda eltemetett néhány Habsburg családtag földi maradványait.
- 35 Komoly előrelépés volt ez András számára, hiszen korábban hadban állt Alberttel, akitől 1291-ben sikerült visszaszereznie a nyugat-magyarországi várakat. A rokoni kapcsolat jól kezdett működni, hiszen a magyar király már 1296 októberében segítséget kapott apásától, hogy visszafoglalhassa Kőszeg várát Héder nembeli (Kőszegi) Iván főúrtól. András a segítséget viszonozva a következő évben Pozsony vármegyét a várakkal és falvakkal, valamint vámjövendelmekkel együtt hozományként feleségének adta. SÁRA, J. 2001. 36. p.
- 36 Első házasságából egy leány született, a később a tössi Domonkos-rendi kolostorban élt Erzsébet (1291–1338). Mostohaanyja, Ágnes rejtette oda el, hogy ne mehessen férjhez. Erzsébet, az Árpád-ház női ágának utolsó sarja húsz éven keresztül élt apácaként, az utókor Tössi Boldog Erzsébetnek nevezte el.
- 37 Itt jegyezzük meg, hogy a 19. században igen népszerű volt az a legenda, hogy Ágnes, a bosszúvágyó leány még attól sem riadt vissza, hogy apja haláláért cserébe ártatlan gyermekeket gyilkoltasson meg. Korabeli források és képek azonban ezt nem támasztják alá. HAMANN, B. 1990. 27. p.
- 38 Hamvait 1770-ben átszállították St. Blasienbe, majd 1809-ben a lavantali (Karintia) St. Paul-kozsorba.

A terem keleti falán, annak jobb oldali részén, balra lent látható **V. (Postumus) László** magyar és cseh király (1453–1457) ábrázolása, aki **II. Albert** német (1438–1439), cseh (1438–1439), és (I. Albert néven) magyar király (1437–1439), valamint **Luxemburgi Erzsébet**³⁹ fia volt. A freskó fiatal uralkodóként koronával, bal kezében jogarral ábrázolja. Jobb vállánál címerpajzsa látható. Az alsó, négy részre osztott, nagypajzsban Magyarország, Csehország, Morvaország és Ausztria, míg a rá helyezett boglárpajzsban a Luxemburg-ház címerét ábrázolták, amely László édesanyjára utal. Pántkoronát visel a fején, akárcsak mellette ábrázolt menyasszonya, **Magdaléna** hercegnő, **VII. (Győztes) Károly** francia király (1422–1461) leánya. Családi címere, kék alapon a három arany liliommal bal keze mellett látható.⁴⁰ Albert halálakor (1439. október 27.) felesége újabb tehessége ötödik hónapjában járt. Így egyetlen fia, László 1440. február 22-én utószülöttként jött a világra, ő lett a család Albert-ágának utolsó sarja. Erzsébetnek sikerült elérnie, hogy a csecsemőt tizenkét héttel később (1440. április 15.) Fehérvárott magyar királlyá koronázzák.⁴¹ Eközben azonban a magyar rendek **III. (Jagelló) Ulászló** lengyel királyt választották meg (I. Ulászló néven) magyar királlyá. Koronázására 1440. július 17-én került sor. A zűrzavaros jogi helyzet csak akkor oldódott meg, amikor Ulászló 1444-ben elesett a várnai csatában. Ekkor a rendek már elismerték László magyar királyságát, de nagykorúságáig kormányzóvá választották (1446) **Hunyadi Jánost**.⁴² László gyámja **III. Frigyes** német király (1440–1493), később német-római császár (1452–1493) volt, aki kitűnő humanista nevelést biztosított az ifjú számára. A gyámság 1452-ben szűnt meg, amikor is a magyar és a cseh kormányzó (**Podjebrád György**) addig ostromolta Bécsújhelyen a császárt, amíg kiadta Lászlót. Az ifjú László 15 éves korától aztán váratlanul, igen erélyesen kezdte intézni az ország ügyeit. Legfőbb tanácsadójának **Cillei Ulrikot** nevezte ki, akit Hunyadi János halálát (1456. augusztus 11.) követően még magyarországi helytartóvá is kinevezett, s elhatározta, hogy megtöri a Hunyadiak hatalmát. Később a császárral is szembeszegült, hadakozásuknak csak László 1457. november 23-án Prágában, fehérvérűség okozta halála vetett véget.⁴³ Gyermeke nem született, halálával megszűnt a család magyarországi és csehországi uralma.⁴⁴

39 Erzsébet (1409–1442) Luxemburgi Zsigmond német-római császár (1430–1437), magyar (1387–1437) és cseh (1419–1437) király és Cillei Borbála lánya, egyetlen örököse volt.

40 Ábrázolásuk alatt az alábbi szöveg olvasható: „*Ladissla der Wolgeliabt Hungarischer vnd Beobemischer Kunig Ertzherzog zuo / Oesterrich Margrave zuo Merchen vnd Grave zuo Lutzenburg etc. Sigmunds / Roemischen Kaisers Hungrischen vnd Behemischen Kunigs tochterhalb Enichel / vnd Albrechten des funften Roemisch, Hungrischen vnd Behemischen Kunigs / etc. Sun, dem vermehelt ward Magtalenas Karls des sibenden Franckerichischen / Kunigs etc. Tochter. Aber laider ee sy zuo samen kamen, ist er zuo Brag / auß Vergebung mit Gift gestorben vnd daselbs mit Karl dem vierden / Roemischen Kaiser vnd Hungrisch Kunig zuo Pehaim etc. seinen Vren beg(raben).*” HYE, F-H. 2003. 112. p. A szöveg tévesen jelzi azt, hogy László dédapja, IV. Károly német-római császár, cseh király egyben magyar király is lett volna.

41 A szülés éjszakáján Erzsébet komornájának, Kottaner Jánosnénak sikerült a szigorú őrizet ellenére is ellopnia Visegrádról a magyar királyokat egyedül legitimáló Szent István-koronát. Kalandos körülmények között, szánnal a befagyott Duna jegén jutott el Komáromba. Egy órával később meg is született László.

42 A kormányzói tisztségről 1453. január 1-jén Bécsben lemondott.

43 A prágai látogatás célja az volt, hogy találkozzon menyasszonyával, Magdalénával. Erre azonban végül nem került sor.

44 Magyarország királya Hunyadi Mátyás, míg Csehországé Podjebrád György lett.

IRODALOM

- EGG, Erich 1972. Kunst in Tirol. Malerei und Kunsthandwerk. Innsbruck.
- ESTÓK János 2000. Királynék könyve. Bp.
- GUTKAS, Karl 1995. Austria Imperialis. Auf der Spuren der Habsburger in Österreich. Wien.
- HAMANN, Brigitte (Szerk.) 1990. Habsburg lexikon. Bp.
- HYE, Franz-Heinz von 2003. Der Habsburger-Stammbaum auf Tratzberg/Tirol 1505/06. Selbstverlag, Innsbruck.
- KOHLER, Alfred (Hrsg.) 1996. Tiroler Ausstellungsstrassen: Maximilian I. Mailand.
- MACKOWITZ, Heinz von 1955. Bildnisse der Maria von Burgund vom Maler Hans von Schwaz. In: Schlern-Schriften Bd. 139. Innsbruck. 103–110. pp.
- SÁRA János 2001. A Habsburgok és Magyarország. Bp.
- SITAR, Gerfried 2000. Via imperialis. Dies schönsten Schlösser, Stifte und Burgen Österreichs. Wien.
- SITAR, Gerfried–HOFFMANN, Anna 2005. Burgen, Schlösser in Österreich und in Südtirol. St. Pölten–Salzburg.
- SOLTÉSZ István 1999. Árpád-házi királynék. Szentek és szeretők. Bp.
- SOLTÉSZ István 2002. Árpád-házi királynéok. Győztes és bukott csillagok. Bp.
- TÖTSCHINGER, Gerhard 1992. Auf den Spuren der Habsburger. Wien–München.
- ZÖLLNER, Erich 1998. Ausztria története. Bp.

GAJÁRY GÉZA VÁLASZTÁSI PROGRAMBESZÉDÉNEK ELEMZÉSE

Forró Katalin

Elemzésem tárgya **Gajáry Géza**nak (1. kép), a Szabadelvű Párt váci választókerülete képviselőjelöltjének beszéde, melyet Vác főterén az 1896. október 18-ára meghirdetett választási nagygyűlésen mondott el. Műfaja politikai beszéd, azon belül választási programbeszéd. A szónoklat szövege még abban az évben – puhafedelű füzetként – megjelent az Athenaeum Részvénytársulat Könyvnyomdájában. (2. kép) A füzet megtalálható a váci Tragor Ignác Múzeum könyvtárában. A gondosan szerkesztett írott változat feltehetően nem lehetett teljesen azonos az előadottal. A „feltűzelt csöcselék” ugyanis – programbeszéde elmondása közben – kövekkel dobálta meg a szónokot, s a rendőrség határozott fellépésével lehetett csak a nagygyűlést folytatni.¹

A beszéd keletkezésének körülményei

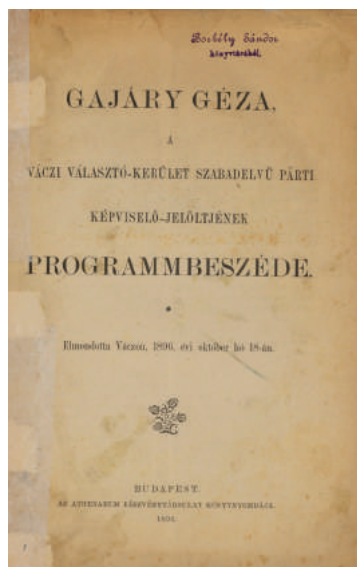
A 19. század végén a hazai politikai életben három párt küzdött a hatalom megszerzésért. Az 1896-os választások esélyese a kormánypárt, azaz a '67-es alapon álló Szabadelvű Párt volt. Hagyományos ellenzéke, a Függetlenségi és '48-as Párt mellett új módon politizáló párt, a Katolikus Néppárt is részt kért a hatalomból.

Míg a nagyobb múltra visszatekintő pártok közti különbségek közjogi kérdésekben – '67-es, ill. '48-as elvek – jelentkeztek, addig a Néppárt programjában más kérdéseket helyezett előtérbe. Az egyházpolitikai törvények – a polgári anyakönyvezés bevezetése és a polgári házasság törvényesítése... – elleni fellépést ötvözték a liberális gazdaságpolitika támadásával. Ez utóbbi szocialisztikus színezetet adott a programnak. Nemcsak a programokban, hanem a politizálás módjában is alapvető különbségek mutatkoztak a régi és az új pártok között. A Néppárt már nem választási klubpártként, hanem a katolikus egyesületeket tagszervezeteinek tekintő, pártirodával rendelkező politikai erőként szerveződött.² A helyi politizálást is fontosnak tartva a párt

1. kép – Gajáry Géza

2. kép – Gajáry programbeszédének
kinyomtatott példánya

1 Váci Hírlap 1896. október 25.

2 VARGA L. 1994. 9–42. pp.

különös figyelmet fordított a propagandára. A szószékeken kívül – ahol volt rá lehetőség – saját sajtóorgánummal is rendelkezett. Vácutt ezt a szerepet a **Rózsahegyi Gyula** kanonok, a Néppárt helyi szervezetének egyik alapítója által szerkesztett Váci Közlöny töltötte be.³ Ezeknek köszönhetően a Katolikus Néppárt viszonylag rövid idő alatt széleskörű ismertségre, nagy népszerűsége tett szert.

A választást az 1874:XXXIII. tc. szabályozta.⁴ A választások előkészítése, a kampány megszervezése, majd a szavazás lebonyolítása meghatározott forgatókönyv szerint zajlott le. A kampány a jelöltállítással vette kezdetét. Vácutt mindhárom párt állított jelöltet. A jelölt elsőként a jelölő bizottsággal találkozott, majd bemutatkozó pártvacsorán vett részt. A választókkal választási körútja során találkozott. A választóközrtek nagyobb városait személyesen kereste fel, a kisebb településekre a helyi viszonyokat jól ismerő főkortes utazott. A vidéki városokban általában egy alkalommal jelent meg választói előtt a jelölt, s tartott – a főtéren vagy azt időjárási viszonyok szerint egy nagyobb helyiségben – nagygyűlést, ahol előadta választási programbeszédét. Vácutt az első választási gyűlést a Függetlenségi és '48-as Párt tartotta. A hatástalanság nem csupán a szervezetlenségben rejlett. **Majthényi István** függetlenségi párti képviselő képviselői beszédét 1896. szeptember 6-án tartotta meg. A közhangulaton érezhető volt, hogy a leköszönő képviselő még a saját pártja bizalmára sem számíthat.⁵ A helyi pártkör ellenében, önjelöltként indult Majthényi szónoklata, a „hevenyészett beszéd”, az „elnyűtt frázisok”⁶ nem hozták tűzbe, s állították a párt jelöltjének táborába a váciakat. Részben ennek tudható be, hogy később az addig képviselőt adó Függetlenségi és '48-as Párt megalázó vereséget szenvedett a választáson. Másodikként a néppárti jelölt programjával ismerkedhettek meg a választók. A Katolikus Néppárt 1896 júniusában alakult meg a püspöki székvárosban. Jellemző, hogy a radikális nézeteket valló, a személyeskedést sem mellőző párttól a nyíltan sohasem politizáló **Schuszter Konstantin** püspök is elhatárolódott. Antiszemita – a zsidók és katolikusok házasságát nem ismerte el, támadta a zsidó nagytőkét – és a más vallásúakkal szemben intoleráns nézetei miatt a Néppárt ellen léptek fel mind a helyi zsidóság, mind pedig a protestáns egyházak hívei is. Az ekkor még polgármester Gajary Géza is elítélte a gyűlöletet szító pártpropagandát, sőt az ilyen tartalmú iratok elkobzását is elrendelte. A feszült légkör is hozzájárult ahhoz, hogy az október 4-re hirdetett választási nagygyűlés botrányba fulladt.⁷ Az aznapi Váci Hírlapban jelentették be a kormánypárt hivatalos képviselőjelöltjét, aki nem volt más, mint az addig pártpolitikát nem folytató Gajary Géza polgármester. (3. kép) Felléptetését az tette szükségessé, hogy az egyre nagyobb népszerűségnek örvendő néppárti

3. kép – Gajary bemutatkozó szórólapja

3 KENYÉRI K. 1992. 59. p.

4 Magyar Törvénytár 1896. 314–332. pp.

5 Váci Közlöny 1896. szeptember 13.

6 Váci Hírlap 1896. szeptember 13.

7 Váci Közlöny 1896. október

jelölt választási esélyét csökkentsék. A néppárti jelölt – **Révész István** dunakeszi plébános – és a jelentős anyagi támogatást élvező Gajáry, valamint politikai támogatóik között rendkívül éles küzdelem bontakozott ki a választási kampány során.

A Szabadelvű Párt nagygyűlését október 18-ára hirdették. A pártvezetőség arra kérte a „*polgártársakat*”, hogy „*a párt zászlajával és jelvényeivel ellátva*” jelenjenek meg, valamint „*bármely párthoz tartozó*” ismerőseiket is hívják el a programbeszéd megismerésére, megismertetésére.⁸ (4. kép) Az időpont kiválasztása kedvezett a képviselőjelöltnek. Mivel a többi párt jelöltjének programja már ismert volt, Gajárynak lehetősége volt arra, hogy beszédében azokra reflektáljon, összehasonlítsa saját pártjának programjával, rávilágítson a néppárti program hibáira. Ez az alkalom volt az utolsó nyílt fórum, amelyen jelölt és választói találkozhattak a választás előtt.

4. kép – Választási szórólap

A szónok és hallgatósága

A kampány során a jelöltek és választói politikai nagygyűléseken találkozhattak egymással, ilyen alkalmakkor volt lehetőség a bemutatkozásra, programok ismertetésére. A választási programbeszédben közölt gondolatok közvetlenül élőszóban jutottak el a választópolgárokhoz, s azok reakcióiból következtetni lehetett a párt és jelöltje népszerűségére. A szóbeliség szerepe azért is volt jelentős, mert a korabeli választópolgárok 15-20%-a analfabéta volt, így a sajtó által közvetített információ még nem juthatott el a választók széles köréhez. Mivel az 1896-os választási kampány során egy-egy képviselőjelölt egy-egy nagygyűlésen vett csak részt, az adott pillanatban kellett a legjobb képet kialakítania magáról, programjáról, melynek eszköze egy jól előkészített nagygyűlésen megnyerő stílusban előadott, jól szerkesztett szónoklat lehetett. A korabeli sajtó nem közölte teljes terjedelmében a jelöltek programját, így ezt csak a nagygyűlésen ismerhették meg a résztvevők. Vácott a pillanatnyi politikai erőviszonyok nagyban befolyásolták a választás kimenetelét. Ebben az esetben a választási propaganda szerepe is megnőtt. Természetesen – mivel nyílt szavazással választottak – a választás kimenetelét a helyi társadalmi-politikai erőviszonyok, a különösen a korteskedésre (szavazatvásárlás, etetés-ítás, a szavazók fuvarozása stb.) fordítható összeg nagysága, valamint az alárendeltségi viszonyok is nagyban befolyásolták.

Gajáry Géza ismert személyisége volt a helyi közeletnek: a jogvégzett férfi előbb főjegyző, majd – 27 évesen! – 1890 és 1896 között polgármester volt. Magyarországra települt német zsidó családból származott, de a család már két generáció óta neofita keresztény. Édesapja 1848-ban honvéd-huszártiszt, Klapka hadsegéd tisztje, majd solti járási szolgabíró, aki miskei és csertői

8 Váci Közlöny 1896. október 18.

előnévvel magyar nemességet kapott. Testvére, **Gajáry Ödön** már az 1880-as évek második felétől országgyűlési képviselő, **Tisza Kálmán** „mameluk”-ja volt. Gajáry Géza házasság révén került Vácra, **Kovács Ernő** volt ’48-as őrnagy, fegyintézeti igazgató lányát vette feleségül. Társadalmi tekintélyét az is növelte, hogy Sződön földbirtokot vásárolt.⁹ Mivel Sződ ekkor a váci választókerület jelentős települése volt, ez a kettős kötődés kedvező esélyeket jelentett a képviselőjelölt számára. Gajáry rendkívül jó szónok volt. A váci csata 40. évfordulója tiszteletére rendezett ünnepség szónokaként ilyen méltatást kapott: „Gajáry Géza városunk jegyzője lépett a szobor lépcsőjére díszmagyar ruhában, kardosan s lebegő kócsagos kucsmával a kezében és szép csengő hangon, erős gesticulatioval lelkesítő beszédet tartott, mely beszéd – jóllehet városunk közönsége előtt nem volt ismeretlen annak tartalma – újólaj elmondva is, lelkesítő hatást gyakorolt.”¹⁰ Szónoki képességének az 1896-os választáson is hasznát látta.

A programbeszéd címzettje a választó. A váci választópolgárok ismerték Gajáryt, de Gajáry is ismerte a közönséget. Tudta, melyek azok a problémák, amelyek a város lakosságát leginkább foglalkoztatják, hogy a politikailag igen megosztott váciakat mely kérdések mentén lehet összefogni, az azonos érdekeket kiemelve saját táborába egyesíteni.

A beszéd szerkezeti felépítése

A szónoklat a hallgatóság megszólításával kezdődik. „Tisztelt Polgártársaim! Kedves Barátaim!” szavakkal köszönti Gajáry az egybegyűlteket, érzékeltetve azt, hogy ő is tagja a város polgári közösségének, így – demokratikus – egységbe kapcsolja a szónokot a hallgatósággal. A megszólítás második része közvetlen, személyes hangvétellű, s erős érzelmi töltéssel bír. Ezzel megadja a szónok azt az érzelmi-hangulati alapot, amely megkönnyíti a kommunikációt.

A beszéd szerkezete hármas tagozódású. A bevezetésben mindenekelőtt leszögezi azt, hogy 10 évnyi hivatali ideje – „legjobb tehetségemhez képest önzetlenül szolgálni boldog és szerencsés lehettem” – alatt igyekezett megőrizni pártatlanságát. Becsülte és tisztelte valamennyi „hazafias”, „az ország közvéleménye által is elismert” párthoz tartozó polgártársát, de mint polgármesternek politikailag passzívnak kellett lennie. A „hazafias” jelzőt a szövegben egyrészt a háromszori ismétléssel, másrészt vastagon, ill. kurzív szedéssel is kiemelte a szerző. Ezzel a nyomatékosítással nem csupán elkülönítette a pártokat, hanem a számára legfőbb pozitív értéket követők és vallók mellett tette le a voksát. A hallgatóságnak nem volt nehéz kitalálnia azt, hogy mely pártokkal rokonszenvezik a szónok. Kimondatlanul is értette mindenki, hogy a Szabadelvű-, valamint a Függetlenségi és ’48-as Pártra utal Gajáry.

Amíg a politikai porondon szereplő pártok egyaránt a hazafias alapon politizáltak, nem volt oka annak, hogy feladja pártatlanságát. A békés munkát jelentő múlttal szembeállított jelen azonban a passzivitás feladására készítette. A közéletben „mesterséges úton, galád eszközökkel, hivatlan és hazafiatlan politikai kufárok” jelentek meg, akik a „hitvány félrevezetés” eszközével megzavarták a kisváros polgárainak életét. A „külföldi s nemzetiségi júdás-pénzen élősködő népámitók s népcsalók” garázdálkodási matt kényszerült arra, hogy addigi állásfoglalását „bosszas és higgadt megfontolás után” megváltoztassa. A két politikai tábor szembeállítását, a konkrétumokat mellőző, főként az érzelmekre ható stíluselemek jellemzik a bevezetés első hat bekezdését. Részben a Bibliából (kufárok, akiket Jézus kiűzött a templomból, és a júdás-pénz, amit Jézus elárulásáért fizettek), részben más klaszikus műveltségen alapuló (szibarita, azaz csak az élvezeteknek élő, elpuhult ember), de mindenki számára egyértelmű kifejezéseket használ a jellemzésben. Megjelenik a szabadságharc víziója is.

9 KENYÉRI K. 1992. 41–43. pp.

10 Váci Hírlap 1888. július 22.

Vác városát, s a váci polgárokat a szabadságharc két jelentős csatája, s az osztrák majd az orosz seregek fosztogatása közvetlenül is érintette. A '48-as eszmék elevenen éltek. 1867-ben itt állították fel a szabadságharc tiszteletére az ország első emlékművét, s kérték fel képviselőnek **Kossuthot**. Több cikluson keresztül a váci kerület képviselője a Függetlenségi Párt jelöltje volt. Az amúgy is erőteljes képek szembeállítására – a „*magyar szabadságért küzdő és vérző lakossága hazaárulókhoz szegődjék*”, „*mint csalják törbe a hitvány szibariták, mint csábitják a nemzetiségi lázongók rút táborába szövetségesül az imádott magyar hazának, dicső apáink piros vérén megszerzett szabadsága, egyenlősége és testvérisége ellen...*” – az erre fogékony tömeg érzelmeire hatott, felkorbácsolta az indulatokat.

A szónok újból megszólítja közönségét. Kiemeli azt, hogy anyagi érdekei, s nyugalma sokkal inkább a polgármesterség folytatását indokolná, nem a politikai közszereplés vállalását. Erkölcsi okból, anyagi áldozatot is vállalva választja ezt a „*hazaafias missziót*”. A politikát, a választásokat harcnak festi le, s a saját szerepét a csatában a harc vonal előtt lelkesítő zászlóvivőével azonosítja. Ez a kép rímelt a bevezetés korábbi, a szabadságharcot idéző képére.

Ezután egy rövid kitérő következik. A tempó lelassul. A szónok miután megindokolta a politikai fellépését, biztosította a hallgatóságot arról, hogy semmilyen anyagi érdeke nem fűződik a jelöltség vállalásához, szükségesnek tartja a búcsúzással együtt azt is bemutatni, milyen eredményeket ért el polgármesterként. A búcsúzás érzelmi töltésű kifejezésekben gazdag. Köszönetet mond a váciaknak, „*kedves barátaim*”-nak, akik „*lelkem egyik felét töltötték be s szívem egy részét bírták*”, s választási győzelmében bízva szomorúságát fejezi ki, hogy meg kell válnia „*eddig bálványozott állás*”-ától. A konkrét eredmények – kockakövezés, csatornázás, városliget, Duna parti korzó, több mint tíz gyár létesítése – felsorolásával saját tevékenységének hatékonyságát is kiemeli, s aki már eddig is eredményes volt, az a későbbiekben sem okoz csalódást. Biztosítja a váciakat arról, hogy a városi képviselőtestület tagjaként továbbra is foglalkozik Vác ügyeivel. Újabb utalás arra, hogy érdemes őt megválasztani, mert a város ügyeit magasabb fórumok elé is viheti.

E kitérő után, a következő egységben – a tulajdonképpeni tárgyalásban – fejti ki saját, valamint elemezve bírálja a többi párt programját. A hallgatóság és a szónok közti szoros gondolati kapcsolat, a hallgatóság bennfentességének, jól értesültségének hangsúlyozását, a közös tudás, ismeretek kiemelését egy sajátos érveléssel éri el. Nem azért tartja fontosnak a Szabadelvű párt programjának magyarázatát, mert hallgatói azt nem ismernék, hanem azért, mert ő maga politikával addig nem foglalkozván, saját nézeteit még nem ismertethette meg polgártársaival.

Elsőként meghatározza a párt helyét és szerepét a politikai palettán. Tartalmilag hét fontos elemet emel ki a szónok: a **Deák Ferenc** által létesített kiegyezési törvényeken alapul, az országot 30 év óta eredményesen vezeti, csak elveket visz a politikai küzdelembe, saját értékének emelésére üres frázisokra nem szorul, ragaszkodik a kiegyezéshez, a törvényhozásban a szabadelvűséget juttatja érvényre, létjogosultságát tettekben keresi (pl. ezredéves kiállítás). Formailag ismétléssel „*azon pártnak...*” éri el a fokozást.

Programjának ismertetése rövid, felsorolásszerű, terjedelme alig fele a más pártok programja bírálatának. Részletes elemzésekkel nem terheli hallgatóságát. A felsorolást a közigazgatás államosításának kérdésével kezdi. Az államnak felelős hivatalnoki kar – különösen a nemzetiségi területeken – a központi hatalom növelését és az egységes magyar állameszme fenntartását eredményezi. Ez azért is fontos, mert a nemzetiségi területeken egyre erőteljesebbek az elszakadási törekvések. Szót ejtett az iskolákról, a lelkesítő javadalmak javításáról, az iskolai tanítók helyzetéről és a népnevelés ügyéről, a mezőgazdasági és az ipari viszonyok gondozásáról, a kiegyezésről, a közös vám- és kereskedelmi szövetségről, az önálló vámterületről, az osztrák-magyar bank szabadalmáról, új iparágak meghonosításának elősegítéséről, a gyáriparról és a kisiparról. Részletesebben a váciakat is érintő problémáról beszélt.

A gabonaárak a termelőt és a fogyasztót egyaránt érdekelték. A kormányt leginkább az alacsony gabonaárak miatt érték támadások. Gajáry a felelősséget áthárította, a problémát a világgiazi viszonyokkal magyarázta. Öt pontban foglalta össze javaslatait, amelyek megvalósítása esetén a gazdasági válságból kilábalhat az ország. A társadalmi helyzet és a műveltség tekintetében heterogén nagyközönség ennél részletesebb programismertetést nem igényelt. A központi pártprogramon kívül szűkebben vett helyi problémákra – laktanya építése, a szőlődezsma váltság hátralékának leírása, a kipusztult szőlők újratelepítését segítő állami segélyek – is orvoslást ígért. Bár a váciakat ezek a gondok sújtották leginkább, a képviselőjelölt kevés teret szentelt elemzésükre, megoldási javaslataikra a programjában.

A tárgyalás második részét egy rövid kitérő előzi meg. A néppárti jelölt Révész István dunakeszi plébános paraszti származású volt. Ezt programbeszédében ki is emelte. Így igyekezett kihangsúlyozni a nép életének, gondjainak ismeretét, s az érdekeik azonosságát. Gajáry neofita keresztény volt, aki bár nemességgel rendelkezett, zsidó származása miatt mégis néppárti támadásoknak volt kitéve. A szónok – mivel a hallgatóság ismerte ezt a helyzetet – személyeskedés helyett általánosítással válaszolt az őt ért vádakra: *„de a mint azt tartom, hogy parasztnak születni nem szégyen, addig az is a nézetem, hogy ez magában nem érdem s még kevésbé jogcím arra, hogy valaki a másik jelölttel szemben biztosabban nyerjen szavazatot”*.

Az átvezetés nem gördülékeny. Inkább a beszélt nyelv lazább megfogalmazása jelentkezik, mintsem a szabatosan szerkesztett beszédé. A bíráló alapvető szempontja a nézetek, s nem a személyek bírálata: *„senkit személyében megsérteni nem akarok s az általam mondandók tisztán az illető pártok által vallott programra vonatkoznak”*.

A következő bekezdésben feloldja a bevezetésben felvetett „hazafias párt” kilétét. A Függetlenségi és '48-as pártot a kormánypárt hazafias ellenzékének tartja. Jelenléte egy *„helyesen szervezett”*, azaz demokratikusan működő parlamentben nélkülözhetetlen. Elveivel csak azért nem ért egyet, mert jelenleg kivihetetlennek tartja elképzeléseiket. A támadás a párt és hívei ellen felesleges is lett volna. Nyilvánvaló volt, hogy képviselőjelöltjük már a választás előtt vereséget szenvedett. A kérdés csak az volt, kinek a táborát gyarapítják majd a korábban a Függetlenségi Pártra voksolók.

Ezután tér rá a valódi ellenfél bírálatára. Meglehetősen nagy teret szentel a néppárti program egyes pontjainak elemzésére. Stilisztikailag jobban kidolgozott, nagyobb érzelmi indulatokat gerjeszt ez az egység, mint a saját programjának bemutatása. Már az első mondatban beleköt a pártba megkérdőjelezve azt, hogy jogosan használja-e a „néppárt” nevet. Gajáry a *„szerencsétlen”* jelzővel igyekszik bagatellizálni a tisztességes politikai erőik közül kirekesztett pártot, s meggyanúsítja azzal, hogy magyarellenes, s *„vallási omnipotenciának áll titkos szolgálatában”*, programját egy közmondással intézi el: *„mi abban jó, az nem új, a mi pedig programjában új, az nem jó”*. Ráadásul a jó elemeket is lopta a régi hazafias pártoktól. Az egyházpolitikai törvények revíziója – amely a párt programjának központi gondolata – pedig nem más, mint a más vallásúak elleni lázítás. A szuggesztív, vádló kérdések sora fokozza a feszültséget. A választ azonban a hallgatóság helyett mondja ki a szónok. A párt tagjairól, azok céljáról azt állítja, hogy a haza érdeke ellen az önérték vezet, s a magyar állami önállóság ellen lépnek, tehát hazaárulók. Eddig azért nem léptek fel a kormánnyal szemben, mert a *„szolgalelkű hazafiatlanok elve a meghunyászkodás a hatalommal szemben”*. A Néppárt sérelmi politikát folytat, mivel elvesztették a robotot és a dézsmát. Természetesen azért léphetett fel egy püspöki székvárosban a neofita jelölt a katolikus papság radikális részét tömörítő Katolikus Néppárttal szemben, mert a város gazdasági életében is jelentős tényezőnek számító püspök elhatárolódott a néppárttól.

A korabeli választási rendszer nyílt volt. A jelöltek – így a néppárti jelölt is – támogatói aláírásokat gyűjtöttek. Becsületbeli ügy volt az aláíráshoz való ragaszkodás. Gajáry szerint *„ez a hazaárulásra kötelező hitvány írás Isten és emberek előtt érvénytelen”*, tehát semmi nem kötelezi az aláírókat.

A „hazaáruló” jelző ötször ismétlődik különböző szövegösszefüggésekben, a szónok érvei megerősítésére e negatív érték ismétlését használja fokozásként.

Az „*aki néppárti, az nem lehet sem igaz magyar hazafi, sem jó katolikus*” – állítja a szónok. A párt neve Katolikus Néppárt volt. Alapítói a politikai életbe kapcsolódó fiatal papok voltak. A kerület néppárti képviselőjelöltje plébános volt. Katolikusságuk megkérdőjelezése merész túlzás volt. A szónok ezzel a túlzással sokkolni akarta a hallgatóságot. Állítását indokolni is kellett, s ezt egy bibliai idézettel – „*Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat*” – teszi. Az eldöntendő kérdésekre egyértelmű a válasz.

Egyetlen programpontot emel ki, és vizsgál meg részletesen a szónok. Ez pedig az állami anyakönyvezés kérdése. A Néppárt támadta a kormány egyházpolitikájának ezen elemét. Gajáry először a néppárti érveket sorolja fel, majd egyenként megcáfolja azokat. Az állami anyakönyvezést drágábbnak tartja a néppárti jelölt. A leköszönő polgármester könnyedén, pontos számadatokkal bizonyítja ennek ellenkezőjét. Hasonlóan lehangolóan cáfolja az új intézmény nehézségeinek és pontatlanságának hibáit. A néppárti jelölt a szakszerűtlenség illusztrálására azt hozta fel, hogy akár egy káposztavágóból is lehet majd anyakönyvvezető. Ez a lekicsinylő kijelentés sokak érzeit sértheti. Ezt használta ki a szónok, amikor nem hagyva szó nélkül, azzal vág vissza, hogy „*a tisztességes emberek azt a káposztavágóból lett anyakönyvvezetőt, hogy ha az kötelességeit hiven és jól teljesíti, mindenesetre többre becsülhetik, mint az olyan egyént, aki bármily tisztességes magánemberi foglalkozást kicsinyelni és kigúnyolni merészkedik*”. Tovább fűzve a gondolatmenetet arra az ellentétre mutat rá, amely egyrészt a paraszti származásra való hivatkozás, másrészt a polgári foglalkozások kigúnyolása között feszül.

Az új egyházi törvény része a kötelező polgári házasság is. Ez szintén a néppárti jelölt támadásainak keresztüztüében állt. Gajáry legfőbb érve a házasság törvényes és szentségi jellegének kettéválasztásán alapul. A házasság magánjogi következményekkel jár, ezért törvényességét az államnak kell kimondania. A szentségi házasságot az egyház áldja meg. A néppártiak által „*dogma-kérdést csinálni*” a kötelező polgári házasságból csak azt a célt szolgálja, hogy elfedje a valódi okot, azt, hogy az egyháznak anyagi érdeke fűződik a régi rendszer fenntartásához. Az új rendszer viszont sok törvénytelen házasságot törvényesít, s azzal, hogy minden vallásúra egyaránt érvényes, Magyarországot „*a többi művelt és civilizált nemzetek sorába*” emelte fel.

A vallásszabadság kimondása – a néppártiak támadásai miatt – a zsidók és nem zsidók között összetűzésekhez vezetett. A kérdései arra utalnak, hogy a kialakult helyzet annyira érthetetlen, hogy ő nem tud rá választ adni. Csakis egy megoldás lehetséges, az, hogy megtévesztették a magyar embert.

Az érvelés újra értékalapú, érzelmi. A szónok kijelenti, hogy tántoríthatatlan híve a katolikus vallásnak, s kész egyházát a Néppárttal szemben is megvédeni, mivel a Néppárt csak kárt okozott annak. A fokozás esküvésben – „*Isten engem úgy segítjen*” – csúcsonosodik. Az eskü megtartása kötelező érvényű.

A befejezésben összegzi mondandóját. Újból megszólítja hallgatóit, s kéri őket „*térjenek vissza a helyes útra*”, ne hagyják, hogy „*hazaárulásra*” akarják őket rábírní. Adhatják a szavazatukat bármely pártra, csak ne a Néppártra. A lelkesültséget fokozva három versszaknyit idéz a Szózatból. Ezt az illusztratív, erőteljes érzelmi képsort folytatja saját szavaival. A hazafiak, az igaz magyarok ellenségeit kísérfje „*apáink*” átká. Az apai átok a legsúlyosabb erkölcsi büntetés. A sort a fogadalomtétellel folytatja, s hogy ezt beválthassa, kéri mindannyiuk szavazatát.

Az utolsó sorok a klasszikus politikai szónoklat szabályai szerint íródtak. „*Éljen a király! Éljen a haza! Éljenek Vác város s a váci kerület szabadelvű, liberális, az ország ellenségei ellen sikra szálló bármely hazafias politikai párthoz tartozó polgárai!*”

Összegzés, a szónoklat utóélete

Gajáry Géza választási programbeszéde a mozgósítandó hallgatóság számára íródott. Ezt a közönséget hatásos érzelmi eszközökkel motiválta a szónok, s a hatásos – néhol közhelyszerű kifejezéseket, fordulatokat vegyítette meggyőző okfejtéssel. Az érzelmileg motivált érvek, aránya nagyobb, de ez abból is adódhatott, hogy az egybegyűlteknél eleve nagyobb volt a feszültség. Az elméleti fejtegetéseket, az érzelmekre ható „pihentető részekkel” oldotta. A cáfolásra, a „negatív kampányra” nagyobb gondot fordított, ezeket részletesebben tárgyalta. A bevezetés és a befejezés – a hatás idejének fokozása érdekében – érzelmileg túlfűtött. Az előadás külsőségeire is figyeltek a rendezők, hiszen felhívásukban kérték a polgárokat, hogy pártzászlók alatt, jelvényekkel jelenjenek meg.

A választásra október 28-án került sor. A Függetlenségi és '48-as Párt jelöltje megalázó vereséget szenvedett. Mivel a két nagy ellenfél között – bár Gajáry kapott több szavazatot – a szavazatkülönbőség mértéke csekély volt, pótválasztást írtak ki.¹¹ Gajáry erre is gondosan felkészült. Kétnyelvű – magyar-szlovák – szórólapon ismertette programját. A november 12-i választáson Gajáry Géza, a Szabadelvű Párt jelöltje győzött.¹²

IRODALOM

- ALFÖLDI Vilma–MOLNÁR Lajos 1983. A dualizmus kora Vácon. In: Vác története II. Szerk. Sági Vilmos. Szentendre 337–404. pp.
- A magyar politikai pártok programjai 1867–1918. 1971. Szerk. Mérei Gyula. Bp.
- FORRÓ Katalin 2004. Kortesnóták szerepe a dualizmus kori választási kampányokban. In: Néprajzi, történeti tanulmányok. Studia Comitensia 29. Szerk. Farkas Rozália. Szentendre 125–138. pp.
- FÓNAGY Zoltán 2001. Modernizáció és polgárosodás 1849–1914. Debrecen
- GERGELY Jenő 1977. A politikai katolicizmus Magyarországon (1890–1950) Bp.
- GERŐ András 1988. Az elsőpró kisebbség. Bp.
- GYÁNI Gábor–KÖVÉR György 1998. Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Bp.
- KATUS László 1991. A magyar katolicizmus a XVIII–XIX. században (jozefinizmus, liberalizmus és katolikus megújulás). In: A katolikus egyház Magyarországon. Szerk. Somorjai Ádám–Zombori István. Bp. 59–74. pp.
- KENYÉRI Kornélia 1992. A váci sajtó története 1870–1945. Vác
- MAZZOLENI, Gianpietro 2002. Politikai kommunikáció. Bp.
- Magyar Törvénytár 1896. 1872–1874. évi törvények. Bp.
- SZABÓ Dániel 1985. Választás és család Magyarországon a századfordulón. In: História 1985. 5–6. sz. 44–46. pp.
- SZABÓ Dániel 1992. A magyar társadalom politikai szerveződése a dualizmus korában. Párt és vidéke. In: Történelmi Szemle 1992. 3–4. sz. 199–230. pp.
- VARGA Lajos 1994. Választások a dualizmus korában. In: Parlamenti képviselőválasztások 1920–1990. Szerk. Földes György–Hubai László. Bp. 9–42. pp.
- WACHA Imre 1994. A korszerű retorika alapjai I–II. Bp.

11 Váci Hírlap 1896. november 1.

12 Váci Hírlap 1896. november 15.

KÖZTÁRSASÁG TÉR, 1957
AZ 1956-OS FORRADALOM NYOMAI
A NÉPSZABADSÁG FÉNYKÉP-ARCHÍVUMÁBAN

Bognár Katalin

A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára őrzi a Népszabadság című napilap fénykép-archívumának 1947 és 1964 közötti részét. Ez a gyűjtemény több mint 200 ezer negatívot tartalmaz és a Népszabadság fotóriporterei által 1957 eleje és 1963 vége között készített felvételek mellett magában foglalja az 1947–1949 között megjelent Magyar Nap című napilap és az 1948–1956 között megjelent Szabad Nép című lap riportfényképeit is.¹ A Szabad Nép, a *Magyar Dolgozók Pártjának Központi Lapja*, 1956. október 29-én jelent meg utoljára. A napilap november 2-án vette fel a Népszabadság nevet, s fejlécében a *Magyar Szocialista Munkáspárt lapja* megjelölés olvasható. A fénykép-riportok archívumából sajnos hiányoznak az 1956 szeptembere és 1957 eleje között készült felvételek. A fotóriporterek minden bizonnyal készítettek képeket ezen idő alatt is, erről tanúskodnak a megjelent lapszámok illusztrációi és az archívumban a riportok számozása. A fénykép-archívum regisztrációs füzetében² az 1956-ban rögzített utolsó riport a 4640-es sorszámot viseli szeptember 9-i datálással, majd a következő, archívumba került riport az 5000-es számot kapta és 1957. január 2-án regisztrálták. A két időpont között eltelt hónapokat 14 üresen hagyott oldal jelzi a füzetben. Nem tudjuk, mi történhetett az ekkor készült riportképekkel, ám egy lehetséges magyarázatot kínál a Magyar Távirati Iroda fénykép-archívumának sorsa, ahonnan valószínűsíthetően 1957 elején a Belügyminisztérium szinte az összes olyan negatívot elvitte, amelyek a forradalom napjait örökítették meg.³ Ezek az anyagok, amint a Szabad Nép/Népszabadság felvételek, azóta sem kerültek elő.

A forradalom fegyveres ellenállásának letérése után az egyközpontú pártállamrendszer visszaállítását, a „restauráció” 1956. november 4-én kezdődött és lényegében lezárult az Magyar Szocialista Munkáspárt 1957. júniusi országos értekezletével.⁴ Az 1957-es év politikai, gazdasági, kulturális életét alapvetően határozta meg az új vezetés által ellenforradalomnak minősített eseményekre való reflektálás. Ahogy az MSZMP értekezletein a vezetőknek „*az első hónapokban szinte mindenről »ez jutott eszükbe«, lett légyen szó az ifjúsági szövetség újjáalakításáról, a színhelyzetéről, a szakszervezetekről, a sajtóról, nem is beszélve olyan »forró« ügyekről, mint a fegyveres erők vagy a személyi kérdések*”,⁵ úgy a Népszabadságban megjelent cikkeket és képeket is csak az 1956-os eseményeket szem előtt tartva lehet és kell értelmezni. Általában ez nem nehéz feladat, hiszen az 1957-es évet még nem az elhallgatás jellemezte, és a lap folyamatosan tudósított írásban és képben a fegyveres harc és az azt követő társadalmi ellenállás következményeinek feldolgozásáról.

1 STEMLERNÉ BALOG I. 2002. 312. p.

2 Az archívum leltárfüzeteit is a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára őrzi. Az 1947 és 1963 vége között készült Magyar Nap, Szabad Nép és Népszabadság fénykép-riportok témái, készítőjük neve és az archívumba kerülés ideje digitálisan is kereshető.

3 VINCZE M. 2006. 8. p.

4 KIS J. 1992. 217. p.

5 RAINER M. J. 1995. 28. p.

A Népszabadság, ahogy korábban a Szabad Nép is, a hatalmon lévő kommunista párt propagandájának legfőbb eszköze volt. 1957-ben a riportképek elsősorban azzal a céllal készültek, hogy vizuális „bizonyítékokkal” támasszák alá az új hatalom széles támogatottságát, a Magyar Szocialista Munkáspárt és a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány intézkedéseinek helyességét, valamint az ezek nyomán az emberek életében bekövetkező pozitív változásokat. A rendszert népszerűsítő propagandafelvételek mellett a képriportok alapvetően kétféle módon utalnak az 1956-os forradalomra. Néhány riport kifejezetten azzal a céllal készült, hogy dokumentálja a fegyveres harcok okozta károk helyreállítását, az emberéletben keletkezett veszteségek feldolgozását, valamint az „ellenforradalmárok” megbüntetését. Születtek azonban olyan fényképek is, amelyekben az 1956-os események nyomait, következményeit a lap szerkesztői nemkívánatosnak ítélték. Ez utóbbi felvételek vagy egyáltalán nem jelentek meg nyomtatásban, vagy a közlésre kiválasztott képről levágták a propaganda-üzenet szempontjából zavaró részletet. A Népszabadság archívumában fennmaradt fénykép-negatívok tehát – kiegészítve az archívum regisztrációs füzetének bejegyzéseivel, a negatívokat tartalmazó tasakok felirataival, az újságban megjelent illusztrációkkal, valamint a hozzájuk kapcsolódó cikkekkel, képaláírásokkal – számos tanulsággal szolgálhatnak az 1957-es év vizuális propagandájával kapcsolatban.

1957-ben a Népszabadság fotóriporteri gárdáját **Rév Miklós** (1906–1998) vezette, aki 1948 óta dolgozott a Szabad Népnél. Rév mellett riportokat készített **Kéri Dániel** (1914–2002), akinek első felvételeit 1950 júliusában regisztrálták a Szabad Nép archívumában, **Váradai Ibolya** (1936–), aki 1956 szeptemberében csatlakozott a lap munkatársaihoz, és **Wormser Antal** (1931–), aki 1957 elejétől dolgozott a Népszabadságnak.

1957 során 853 darab beérkezett fénykép-riportot regisztráltak a Népszabadság leltárfüzetében. A „normális élet” újraindulásáról szóló riportok (boltok újrainvitása,⁶ az oktatás, közlekedés újraindulása⁷) mellett a külföldi segélyek érkezését⁸ és a hazatérő disszidenseket⁹ megörökítő felvételek az 1957-es év első négy hónapjában készültek. Az 1956. október–novemberi harcok során megrongálódott budapesti épületek helyreállításáról szóló képriportok a teljes 1957-es évben felbukkannak. A házak elhúzódozó felújítási folyamata nem volt tiltott téma sem az újságírók, sem a fotóriporterek számára, a munkák lassúságával kapcsolatban a lapban még karikatúrák¹⁰ is megjelentek. A fénykép-riportok címei és az újságban megjelent képaláírások alapján megállapítható, hogy legalább húsz esetben kifejezetten az volt a fotóriporterek feladata, hogy ezt a munkát örökítsék meg.¹¹ A felvételek a legtöbb esetben a budapesti belváros harcoktól leginkább sújtott részein készültek (Rákóczi út, Blaha Lujza tér, József körút, Ferenc körút, Üllői út). A téma megjelent a házak árkádosításának dokumentálásaként is.¹² A fotóriporterek igyekeztek az épületeket úgy megörökíteni, hogy a hangsúly a helyreállítási munka folyamatára és annak eredményeire kerüljön. Ha a hely adottságaiból következően egy-egy zavaró, az építő munka propagandájába nem illő részlet is a felvételre került, a kép vagy egyáltalán nem jelent meg a lapban, vagy a kép megvágásával eltűnt a nyomtatásban megjelent illusztrációról a nemkívánatos részlet. (1–3. kép)

6 Például az 5000 és 5016 sorszámú riportok.

7 Például az 5002-es számú riport.

8 Például az 5036, 5044, 5047, 5205, 5233, 5234, 5250. számú riportok.

9 Például az 5001, 5039, 5192, 5193. számú riportok.

10 Például „*Tatarozunk, tatarozunk*” címmel jelentek meg karikatúrák a Népszabadság 1957. augusztus 4-i számában a 15. oldalon.

11 Riportszámok: 5023, 5068, 5078, 5082, 5135, 5230, 5256, 5310, 5368, 5382, 5407, 5448, 5451, 5473, 5583, 5597, 5663, 5699.

12 Például az 5523-as számú riport.

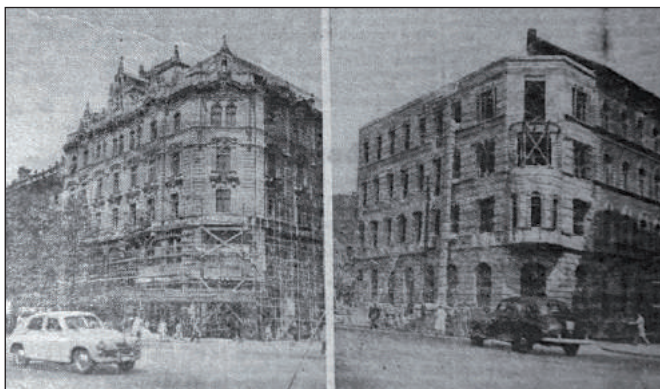
1. kép – 5230/3. „Befejeződött a Ferenc körüti lakások helyreállítása.” Budapest, 1957. április eleje. Wormser Antal felvétele, 6x6 cm-es negatív. A riportban található három képkockából egy sem jelent meg a Népszabadságban.

2. kép – 5368/3. Új ház épül a forradalom és szabadságharc napjaiban rommá lőtt épület helyére az Üllői út 64-es szám alatt, a Nagytemplom utca sarkán. Budapest, 1957. június eleje. Wormser Antal felvétele, 6x6 cm-es negatív

3. kép – Népszabadság 1957. június 9., 7. oldal. Az 5368/3. jelzetű kép úgy jelent meg, hogy a felvételt minden oldalról megvágták, így eltűnt a bal szélén, a szomszéd házfalon látszó lövésnyom is.

Az új hatalom szimbolikus megerősítését szolgálták a szovjet emlékművek koszorúzási ünnepei. A protokolláris eseményekről készült riportok datálásából megállapítható, hogy a forradalomban megrongált emlékműveket 1957 elején gyorsan helyreállították: az 5097. sorszámú riport (Koszorúzás a szovjet hadsereg megalakulásának 39. évfordulója alkalmából, 1957. február 23.) egyik felvételén például jól látszik a Gellért téri emlékmű tetejére visszahelyezett vörös csillag.¹³ 1957. április 4-én a Szabadság téri szovjet emlékműnél is tartottak koszorúzási ünnepeket, az 5220. sorszámú riport több felvételén látszik az emlékmű tetején az új vörös csillag, amelyet a forradalmárok által 1956. november 2-án ledöntött csillag helyébe állítottak vissza. (4–5. kép)

Az élet újraindulását hangsúlyozó riportokat 1957 elején hamar felváltják a megszokottá vált mindennapi élet felvételei. A sokszor beállított, megrendezett munkahelyi, utcai, szabadidős életképek a béke és a rend vizuális bizonyítékaiként szolgáltak. A témaválasztásban több hangsúlyeltolódás figyelhető meg a korábbi időszakhoz képest. A változások minden bizonnyal azoknak az „egyéb közérzetjavító és bizalomerősítő”¹⁴ intézkedéseknek köszönhetőek, amelyeket a különböző anyagi kedvezményekről szóló döntések mellett a Kádár János vezette kormány hozott azzal a céllal, hogy minél nagyobb tömegek támogatását biztosítsa uralma számára. A termelőmunkáról tudósító riportok száma csökkent a forradalom előtti időszakhoz képest: 1957 júliusában például tizenegy riport készült gyárban, míg 1956 júliusában tizenhét gyári riport került az archívumba. Látványosan nőtt az óvodákban készült, kisgyerekeket megörökítő fénykép-riportok száma: míg 1956-ban egy ilyen riport került az archívumba, 1957 szeptemberéig tizenkettő. Feltűnően gyarapodott a szabadidős tevékenységeket témául választó fénykép-riportok mennyisége. 1957. január-szeptember között hat állatkerti riportot és öt divatbemutató riportot regisztráltak az archívumban, míg 1956-ban csupán kettő állatkerti- és egy ruhabemutató riportot adtak le a szerkesztőségben. 1957-ben két cirkuszi riport került az archívumba, korábban egyetlen ilyen témájú riport akadt: 1952-ben. A teljes 1957-es év során négy fodrász-riportot regisztráltak, korábban egyet sem. 1948 és 1963 között három szépségverseny-riport került az archívumba: mindhárom 1957-ben. Az 1956. december végén bevezetett lottósorsolásokkal kapcsolatban 1957-ben négy fénykép-riport készült.¹⁵ 1957-ben feloldották a korábban hatályban lévő, magánszemélyekre vonatkozó autótvásárlási korlátozásokat, és amíg 1951 és 1956 között „jellemezően évente száznál kevesebb autót adtak el”, addig 1957 októberéig 993 új autót vásárolhattak magánszemélyek.¹⁶ Ez a „közérzetjavító intézkedés” is éreztette hatását a Népszabadság fénykép-riportjai között: 1957-ben három személyautó-riport került az archívumba. (Korábban egy sem.) (6–8. kép)

13 A forradalmárok 1956. október 31-én verték le a vörös csillagot az emlékmű tetejéről, és helyébe egy nemzeti zászlót tettek. Lásd például a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárának 92.163 és neg 83411 leltári számú műtárgyait.

14 ROMSICS I. 2010. 407. p.

15 A felsorolt szabadidős tevékenységeket olvasva az embernek akaratlanul is eszébe jut egy szó a megrendelt fénykép-riportok mögött feltételezhető hátsó szándékkal kapcsolatban: „figyelemelterelés” a megtorlásokról, a forradalom emlékéiről.

16 OCSKAY Z. 2014. 179. p.

4. kép – Lehullik a vörös csillag a Szabadság téri szovjet hősi emlékműről. Budapest, 1956. november 2. Szilágyi Zsolt felvétele, 10,2x7,4 cm-es papír pozitív. Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár, 2007.655.1.

5. kép – 5220/15. Koszorúzás a Szabadság téri szovjet emlékműnél, előtérben a Kádár János vezette kormány tagjai. Budapest, 1957. április 4. Wormser Antal felvétele, 6x6 cm-es negatív

A kormány tömeges támogatottságának képi megjelenítésére a politikai nagygyűlések nyújtották a legjobb lehetőséget.¹⁷ A különböző rendfenntartó szervezetek (munkásőrség,¹⁸ rendőrség,¹⁹ határőrség,²⁰) munkájáról, felvonulásairól tudósító felvételek az új hatalom erejét voltak hivatottak demonstrálni. Mindkét téma fényképezése során a felvételek időnként megörökítették a forradalom „nemkvánatos” nyomait is. (9. kép)

A fekete-fehér közlekedésirányító bottal frissen felszerelt rendőr munkája három fotóriportban jelenik meg az 1957-es évben. Az 5281. sorszámú budapesti közlekedési riportból egy kép jelent meg a Népszabadság 1957. április 26-i számában a 9. oldalon: munkásnők festik a zebrát a „*Magyar Ifjúság és a Nagymező utca sarkán*”. A riport két másik felvétele, amelyek egy közlekedési rendőrt örökítenek meg a forradalmi harcok egyik központi helyszínén, a Nagykörút – Üllői út kereszteződésében, nem kerültek be a lapba. Bizonyára azért, mert a rendőr háta mögött látható romok megzavarták volna a rend és közlekedés biztonsága témát közvetíteni hivatott kép üzenetét. (10–11. kép)

A Móricz Zsigmond körtéri közlekedésirányító rendőr alakja két riportban (5264, 5415) is feltűnik 1957-ben. Mindkét riportból választottak ki képet publikálásra, de a képszerkesztő mindkét esetben ügyelt arra, hogy a rendőr környezetében ne látszódjanak a fegyveres harcok nyomai.²¹ Az 5415-ös sorszámú képriport a Budapest utcáin tomboló kánikula illusztrálására készült. A Népszabadság július 2-i számának 1. oldalán két kép jelent meg a sorozatból (közös címük „*Akik helytállnak a tűző napon*”): az egyik képen útkövezők dolgoznak, a másikon pedig a közlekedési rendőr látható. (12. kép)

Az 1957-es évben tizenhárom fotóriport emlékezik meg az „ellenforradalom” leverésében részt vállalt „hősökről”. A propaganda-írások illusztrálására készültek fényképek temetésekben,²² emléktábla-avatás alkalmával,²³ a harcokban meghalt „rendvédők” családjairól,²⁴ és a fényképészek tudósítottak azon életben maradt katonák és rendőrök ünnepléséről, akik harcoltak az „ellenforradalmárok” ellen.²⁵ A téma megjelenik egy olyan képriportban is, amelynek címe nem tartalmaz közvetlen utalást a forradalomra. Az 5631-es számú riport a „*Mezőtúri honvéd riport*” címet viseli, 1957 szeptemberében készítette Wormser Antal és Váradí Ibolya. A felvételek közül egy jelent meg a Népszabadság 1957. szeptember 26-i számának 9. oldalán. A kapcsolódó cikkből kiderül, hogy a fénykép a Szabó Lajos laktanyában készült, és hogy a laktanyát a Köztársaság téren 1956 októberében meghalt tisztről nevezték el. (A cikkben egyébként – bizonyára biztonsági okok miatt – nem említik a város nevét, így a lap fénykép-archívumának leltárfüzetében és a lapban ténylegesen megjelent információk kiegészítik egymást.) (13–14. kép)

Az „ellenforradalmároknak” minősített személyek ellen indult eljárásokról kevés kép került a Népszabadság archívumába. 1957 márciusában a szovjet legfelső vezetéssel egyeztetett politikai döntés született arról, hogy a perek a nyilvánosság kizárásával folyjanak – ezzel magyarázható, hogy bár a lap szövegben többször beszámolt a különböző tárgyalásokról és ítéletekről, képriport csak öt esetben készült.

17 Riportszámok: 5170, 5201-5204, 5240, 5581, 5686.

18 Riportszámok: 5149, 5189, 5206, 5246, 5344, 5626, 5670.

19 Riportszámok: 5155, 5520, 5645/a.

20 Riportszámok: 5008, 5157, 5634.

21 Az 5264-es számú riporttal kapcsolatban lásd: BOGNÁR K. 2015. 84–89. pp.

22 Riportszámok: 5268, 5315.

23 5212-es számú riport.

24 Riportszámok: 5427, 5701, 5707, 5718.

25 Riportszámok: 5094, 5245, 5545, 5548, 5709, 5728.

6. kép – 5021/18. Szovjet katonák a Gellérthegyen. Budapest, 1957. január. 6×6 cm-es negatív. A téli Budapestről Kéri Dániel, Váradi Ibolya és Wormser Antal készített 34 felvételt a Gellérthegyen, a Szabadság hídon és a Halászbástyán. Az életképek közül három jelent meg a Népszabadság január 20-i, január 31-i és február 5-i számában, de a szovjet megszállásra emlékeztető képet nem használták fel.

7. kép – 5056/1. A Nemzeti Színház előtt utcai árus kínálja a járókelőknek az Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben („Fehér Könyv”) című propaganda kiadvány második kötetét. Budapest, 1957. február 2. Kéri Dániel felvétele, 6×6 cm-es negatív. A hat felvételt tartalmazó riportból egyetlen kép sem került be a lapba.

8. kép – 5380/6. Kánikula-riport: kislány a Pálma eszpresszó előtt. Budapest, 1957. június 12. Wormser Antal felvétele, 6×6 cm-es negatív. A riportból ez a kép, három másik felvétellel együtt jelent meg a Népszabadság 1957. június 13-i számának 4. oldalán. A rend, biztonság és a „normális élet” bizonyításának gyakori képi eszköze volt a gyermekábrázolás.

Az 1957. február 14-i, 5083-as számú riport 19 felvételen örökíti meg **Tóth Ilona** és **Gyöngyösi Miklós** bírósági tárgyalását.²⁶ Az 5099-es számú riport kilenc képe egy helyszíni szemlén készült: a felvételeken **Micsinai István** mutatja meg a nyomozóknak, hol és hogyan lőtte le pesterzsébeti nemzetőr társa, **Láng Sándor** az MSZMP helyi szervezetének megalapítását előkészítő **Turner Kálmánt**.²⁷ Az 5141-es számú riport **Nagy Dezsőné Markos Mária** rendőrségi kihallgatását örökíti meg, a 17 felvételt 1957. március 8-én készítette Váradi Ibolya.²⁸ Az 5148-as számú riport három, valószínűleg rendőrségen készített, portréfelvételt tartalmaz **Francia Kiss Mihály**ról, akit „*az 1919-es fehérterror során elkövetett gyilkosságok*” mellett azzal is vádolták, hogy „*1956-ban részt vett az ellenforradalmárok harcában*”.²⁹ Az 5239-es számú riport egy helyszíni szemle során készült: a képeken **Erdész József** és **Sipos Zsigmond** láthatóak, akik a „*Márciusban Újra Kezdjük (MUK) jelszó jegyében szervezkedtek és követtek el rablógyilkosságot elfogásuk előtt*”.³⁰ (15. kép)

A forradalmat és az azt követő társadalmi ellenállást megtorló, valamint a fegyveres harc újrakezdését megakadályozó intézkedéseket négy további, rendőrségről szóló fénykép-riportban érhetjük tetten az 1957-es évben. A „razzia” szó (rendőrségi akció értelemben) négyszer szerepel a Népszabadság 1948 és 1964 közötti riportcímei között, ebből három esetben az 1957-es évben jelenik meg (5081, 5107, 5147). Az 5081-es számú riport egy 1957. február elsején éjjel lezajlott rendőrségi razzia során készült; Kéri Dániel és Wormser Antal felvételei közül egyet közöltek a lap február 3-i számában a 6. oldalon. A megjelent cikkből megtudhatjuk, hogy az akcióban prostituáltakat és „*az októberi események során*” megszökött rabokat gyűjtöttek be. Az 5147-es számú riport a „*Rendőrségi razzia a szórakozóhelyeken*” címet viseli. Az akció március 12-én este zajlott le, és bizonyosan azt a célt is szolgálta, hogy a március 15-i hivatalos megemlékezéseket a „MUK” jelszó jegyében megzavarni tervező személyeket letartóztassák. A Népszabadság egy fényképes illusztráció nélküli cikkben tudósított a razziairól a március 13-i szám 8. oldalán. A cikk kizárólag prostituáltak őrizetbe vételéről ír, valamint azt említi, hogy „*a Jázmin utca 5-6. szám alatti iskola átkutatására kiküldött csoport egy láda löszrel és kézigránattal tért vissza*”. A Váradi Ibolya által készített kilenc felvételen csak egy szórakozóhelyen italozó, táncoló emberek, illetve egy ugyanott igazoltató rendőr láthatóak. Az 1957. évben még egy rendőrségi igazoltatásokról szóló képriport került a Népszabadság archívumába: az 5652. sorszámú, „*az állami kocsik nyomában*” című sorozatot Wormser Antal készítette. A felvételeket a forradalom kitörésének első évfordulójához közel, október 4-én regisztrálták az archívumban. A sorozatból egyetlen kép sem jelent meg a lapban. (16. kép)

26 Kéri Dániel felvételei közül kettő, képkivágással és retusálással manipulált portré jelent meg a Népszabadság 1957. február 21-i számának 8. oldalán. A nyomtatásban megjelent képekről eltűnt Tóth és Gyöngyösi mögül a tárgyalótermi környezet. Tóth Ilonáról és Gyöngyösi Miklósról lásd EÖRSI L. 2006. 105. p., 43. p.

27 Wormser Antal felvételei közül egy kép megjelent a Népszabadság 1957. február 27-i számában a 8. oldalon. Micsinairól lásd EÖRSI L. 2006. 68–69. pp.

28 A Népszabadságban egyetlen felvétel sem jelent meg a riportból, viszont az 1957. március 10-i szám 8. oldalán a Nagy Dezsőné Markos Mária-ról szóló cikkben azt a képet használták fel, amelyet John Sadovy amerikai fotóriporter készített 1956. október 30-án a budapesti Köztársaság téren. A Sadovy-felvételen a prostituált nő éppen leköpi a fejfelé felakasztott Papp József honvéd ezredes holttestét a Pártszékház ostroma után. A rendőrség ezen felvétel alapján azonosította Nagy Dezsőné Markos Mária-t, és a kihallgatásáról készült képsorozatban egy olyan felvétel is megtalálható, amelyen a nő abban a testtartásban áll, mint a Sadovy-felvételen. A forradalom napjaiban készült fényképek megtorlásban való felhasználásáról lásd MÜLLER R. 2007. 193–221. pp. és JALSOVSZKY K. 2007. 211–242. pp.

29 Váradi Ibolya felvételei közül egy jelent meg a Népszabadság 1957. március 13-i számában a 8. oldalon. Francia Kiss Mihályról lásd RÉV I.

30 Az archívum leltárfüzetében rögzített riportcím („*Váci rendőrségi riport*”) nem utal arra, hogy az itt őrzött képek kapcsolódnak a forradalom utáni megtorláshoz. Wormser Antal 19 felvétele közül egy jelent meg a Népszabadság 1957. április 14-i számában a 11. oldalon. Sipos Zsigmondról és Erdész Józsefről lásd EÖRSI L. 2006. 30. p., 88. p.

9. kép – 5201/5. Rónai Sándor, az Országgyűlés elnöke beszédet mond a pesterzsébeti munkásgyűlésen. Budapest, 1957. március. Wormser Antal felvétele, 6x6 cm-es negatív. A riport felvételeinek felhasználásával kettő montázs-kép jelent meg a Népszabadság 1957. március 30-i számának első oldalán. A pesterzsébeti munkásgyűlést bemutató újságillusztráción a hallgatóság egy tapsoló csoportja látszik, és a jobb felső sarokba a beszédet mondó Rónai Sándor derekban megvágott portréját illesztették. Az elnökségről készült vágtatlan negatívon látszik az asztalra helyezett zászlón a forradalom napjaiban bevezetett Kossuth-címer. Az országgyűlés 1957. május 9-11-i ülésén fogadta el az új „Kádár-címert”.

10. kép – 5281/1. Közlekedésirányító rendőr a Nagykörút és az Üllői út kereszteződésében. A rendőr háta mögött az összeomlott-lebontott Ferenc körút 46. számú ház maradványai látszanak. A romok helyére még 1957-ben elkezdték felépíteni a „Lottóházat”. Budapest, 1957. április 25. Wormser Antal felvétele, 6x6 cm-es negatív

11. kép – 5281/2. Közlekedésirányító rendőr a Nagykörút és az Üllői út kereszteződésében. A rendőr háta mögött a József körút, bal oldalon a romos, de már felújítás alatt álló Valéria kávéház (József körút 87.) épülete látszik. Budapest, 1957. április 25. Wormser Antal felvétele, 6x6 cm-es negatív

12. kép – 5415/3. Közlekedésirányító rendőr a Móricz Zsigmond körtéren. A kép bal oldalán a forradalom idején megsérült Móricz Zsigmond körtér 2. számú lakóház látszik. Budapest, 1957. június. Wormser Antal felvétele, 6x6 cm-es negatív. A Népszabadságban nem ez a felvétel jelent meg a rendőrrel.

A forradalom utáni épület helyreállítás, a normális mindennapi élet, a megemlékezés és az új rend tömeges támogatottsága témák egyaránt felbukkannak a Népszabadság fénykép-riportjai között egyetlen hely, a budapesti Köztársaság tér vonatkozásában. Az 1956. október 30-án itt lezajlott események különösen fontos szerepet játszottak 1957–1989 között az „ellenforradalom” hivatalos értékelésében.³¹ Az ellenforradalmi értelmezésben a Köztársaság tér szimbolikus jelentőséget kapott: „Az a félszáznál alig több katona, néhány tucat pártmunkás és kíséret személyzet, amely akkor a Köztársaság téri pártházban védte a szocializmust építő Magyarországot, a párt, a munkásosztály hatalmát, igazi, valóságos erődként tornyosult az ellenforradalom útjába.”³²

1957-ben nyolc fotóriport készült a Köztársaság téren a Népszabadság számára, és ezek közül négyet használtak fel újságillusztrációk készítésére. Az 5204-es számú riport egy felvétele, amelyen **Marosán György** mond beszédet a téren megrendezett nagygyűlés résztvevőinek március 29-én, címlapképként jelent meg a Népszabadság 1957. március 30-i számában. A béke és a rend bizonyító erejű jeleként többször fényképezték a riporterek a téren játszó gyerekeket (5142, 5311, 5579, 5610), de ezek közül csak az 5610. sorszámú riportból jelent meg egy felvétel a Népszabadság 1957. szeptember 18-i számának 4. oldalán. Május elsején reggel a téren zajlott a frissen megalakult Kommunista Ifjúsági Szövetség budapesti szervezetének nagygyűlése, amelynek során a szervezet képviselői átvették az MSZMP-t képviselő Marosán Györgytől a „*párt arannyal hímzett bíbor zászlaját*”. Az 5295-ös sorszámú, 12 felvételt tartalmazó riportban hét olyan felvétel van, amely a nagygyűlés résztvevőit, a tömeget örökíti meg, ám az eseményről egy olyan képet választottak a sorozatból a lap május elsejei különszámához, amelyen Marosán a zászlót fogva beszél a szónoki emelvényen. A felvételt minden oldalról megvágták, így az újságban nem látszódnak a pártszékház falán azok a lövésnyomok, amelyeket az eredeti negatívon megfigyelhetünk. A Köztársaság téri pártház ostromának első évfordulóján, 1957. október 30-án márványtablát avattak az épület falán. A megemlékező nagygyűlés résztvevőiről, Marosán György szónokról és az emléktábláról összesen negyven felvétel maradt fenn a Népszabadság archívumában az 5697-es sorszámú riportban. A lap október 31-i számához öt felvételt használtak fel: a címlapon egy két felvételtől összerakott panorámakép jelent meg a téren összegyűlt tömegről, a 3. oldalon pedig három további kép illusztrálja az eseményről tudósító cikket (az egyikén Marosán György beszédet mond, a másodikon a hallgatóság egy tapsoló csoportja látható, a harmadik közölt kép pedig az emléktáblát örökíti meg). A felvételek vizuális bizonyítékai annak, hogy a tér és az ott álló pártépület fontos részei voltak az uralkodó politikai hatalom önértelemzésének. A térről és a székházról való gondoskodás, a téren megrendezett politikai események azt jelképezték, hogy a Kádár János által vezetett Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány az 1957 előtti szocialista rend folytatójának tartotta magát. (17. kép)

31 A Köztársaság téren állt a Magyar Dolgozók Pártja budapesti pártbizottságának épülete, amelyet a felkelők 1956. október 30-án megostromoltak, hogy kiszabadítsák az ávos őrség által letartóztatott társaikat. Az ostrom végén „a védők közül huszonötöt meggyilkoltak, többet bestiális kegyetlenséggel.” (RAINER M. J. 2006. 15. p.)

32 KATONAI. 1977. 9. p.

13. kép – 5245/9. „Berta Somogyi elvtárs ismét táncol.” 1957. április 12. Wormser Antal felvétele, 6×6 cm-es negatív. A riport egy másik kockája jelent meg a Népszabadság 1957. április 14-i számának 5. oldalán. Berta Somogyi Lajos a Köztársaság téri párt ház védőinek egyike volt, több társával együtt ő szerepel John Sadovy, a Life című amerikai képes magazin fotóriportere híres sorozatán, amely a párt ház falához állított védők kivégzését örökíti meg. Berta Somogyi túlélte a kivégzést, de sérülései miatt az egyik lábát amputálni kellett.

14. kép – A kivégzés előtti pillanat a Köztársaság téren John Sadovy fényképén, a Life magazin 1956. november 12-i számának 34. oldalán. Bal szélén Berta Somogyi Lajos.

Zárásként fontos kiemelni, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárában őrzött Népszabadság-archívum fénykép-negatívjai nemcsak Magyarország 1947–1964 közötti történetének értékes vizuális forrásai, hanem lehetőséget nyújtanak arra is, hogy tanulmányozhassuk a sajtófotográfiában lezajlott változásokat. A hatalmas archívumot önmagában vizsgálva megfigyelhetjük például, hogy az évek múlásával hogyan változott a megörökített témák listája, vagy az egyes témák fotóriporteri megközelítése. Ha az archívumban fennmaradt képeket összevetjük a sajtóban megjelent változattal, a fényképek történetének egy újabb oldala tárul fel. A lap illusztrációinak elkészítésekor alkalmazott képmanipulációk így tetten érhetőek; fény derül arra is, hogy a riportok mely képeit nem használták fel, ám a szerkesztői döntések mögött meghúzódó okok (nyomdatechnikai, esztétikai, politikai) sokszor nehezen választhatóak szét. Az 1957-es év fotóriportjainak vizsgálata (egy különleges történelmi esemény, az 1956-os forradalom nyomait előtérbe helyezve) erre az izgalmas kutatási területre világít rá.

15. kép – 5083/10. Tóth Ilona a bíróság előtt, 1957. február 14. Kéri Dániel felvétele, 2,4×3,6 cm-es negatív.
Ez a kép nem jelent meg a Népszabadságban.

16. kép – 5107/14. Éjszakai razzia során letartóztatottak egy csoportja a rendőrségi autóban. Wormser Antal felvétele, 6×6 cm-es negatív. A riportot 1957. február 28-án regisztrálták a Népszabadság leltár-füzetében. A 23 fényképből egy sem jelent meg a lapban.

17. kép – 5511/1. Folyik a Budapesti Pártbizottság épületének helyreállítása. 1957. augusztus eleje. Váradi Ibolya felvétele, 6×6 cm-es negatív. Az épület helyreállítását dokumentáló, 17 felvételt tartalmazó képriport kapcsán sem cikk, sem fénykép nem jelent meg a Népszabadságban. Érdekes adalék a felvételek további felhasználásának történetéhez, hogy a riport kilenc negatívjáról a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára olyan papír nagyításokat is őriz, amelyeket a Legújabbkori Történeti Múzeum 1962-ben kapott ajándékba az MSZMP Budapesti Pártbizottságától.

IRODALOM

- BOGNÁR Katalin 2015. Ami az újságokból kimaradt, avagy fényképek a sajtóillusztrációk mögött. In: Fotóművészet 58. (2015) 4. sz. 84–89. pp. (http://www.fotomuveszet.net/korabbi_szamok/201504/ami_az_ujsagokbol_kimaradt)
- EÖRSI László 2006. 1956 mártírjai. Bp.
- JALSOVSZKY Katalin 2007. Elrejtve, elkobozva, bűnjelként mellékelve... Az 1956-os magyar forradalom fotográfiái. In: Folia Historica 25. (2007) 211–242. pp.
- KATONA Imre 1977. Előszó. In: Hollós Ervin–Lajtai Vera: Köztársaság tér / 1956. Bp. 7–11. pp.
- KIS János 1992. Az 1956–1957-es restauráció. In: Ötvenhatról nyolcvanhatban. Szerk. és jegyzeteket készítette Hegedűs B. András. Bp. 217–247. pp.
- MÜLLER Rolf 2007. A megtorlás fényképei. In: ÁVH – Politika – 1956. Szerk. Okvách Imre. Bp. 193–221. pp.
- OCSKAY Zoltán 2014. Autózás az ötvenes években. Bp.
- RAINER M. János 1995. A történelemmé vált Kádár-korszak. Dokumentumok a kezdetekről, 1956–57. In: Az 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutatóintézete évkönyve IV. (1995) 27–37. pp.
- RAINER M. János 2006. Az ezerkilencszázötvenhatos év. In: Kor-képek 1956. Főszerk. Féner Tamás. Bp. 11–18. pp.
- RÉV István 1999. Ellenforradalom. In: Beszélő 3. folyam 4. évf. (1999) 4. sz. 42–54. pp. (<http://beszelo.c3.hu/cikkek/ellenforradalom>)
- ROMSICS Ignác 2010. Magyarország története a XX. században. Bp.
- STEMLERNÉ BALOG Ilona 2002. A Történeti Fényképtár. In: A 200 éves Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményei. Szerk. Pintér János. Bp. 308–327. pp.
- VINCZE Máttyás 2006. Előszó. In: Kor-képek 1956. Főszerk. Féner Tamás. Bp. 7–9. pp.

III.
ÚJ SZERZEMÉNYEK

AZ ÚGYNEVEZETT FERENC JÓZSEF-KÉSZLET DARABJAI A HADTÖRTÉNETI MÚZEUMBAN

Závodi Szilvia

2015 augusztusában **Richard H. Clark** ezredes és felesége, **Gloria Ann Czerniuk-Clark** a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeumnak ajándékozta **Edward J. Czerniuk** (1912–2003)¹ tábornok hagyatékát.² A lengyel származású, amerikai tiszta tagja volt a Szövetséges Ellenőrző Bizottság amerikai missziójának. Tevékenyen közreműködött **Szent István király** kézereklyéjének, a Szent Jobbnak Salzburgból való hazahozatalában.

Edward J. Czerniuk őrnagy és **William S. Key** tábornok, az amerikai misszió vezetője **Szapáry Antal** gróf társaságában 1945 áprilisában látogatást tett a romos Királyi Palotában, a budai Várban. Végigjárták mind a 300 termet, és a vizit végén mindketten ajándékot kaptak: Czerniuk az uralkodói nagypecsétet, **Ferenc József** császár teáskészletének darabjait és egy ezüstitálcát. A tárgyakat Amerikába vitte, ahol azokat a Czerniuk-Clark család évtizedeken át épségben megőrizte. 2015 elején Gloria Ann Czerniuk-Clark úgy döntött, hogy az édesapja által féltve őrzött tárgyakat – néhány egyéb tárggyal és dokumentummal kiegészítve – a Szent Jobb hazahozatalának 70. évfordulója alkalmából visszaadja a magyar népnek.³

A házaspár által az ajándékozás mellé összeállított dokumentum tartalmaz egy hosszabb, angol nyelvű írást, *The Voice of the Miracle* címmel, amely a Szent Jobb hazahozatalának igaz történetét mutatja be. A 20. század első felében Szent István király ereklyéjét a budavári palota Zsigmond-kápolnájában őrizték, 1944-ig itt volt látható, innen vitték például az 1938-as Szent István-év keretében a Parlament elé az augusztus 20-i szentmisére.⁴ 1944-ben Pajtás Ernő vezetésével a Koronaország a koronázási jelvényekkel együtt egy Salzburg környéki barlangban rejtette el.⁵

1945 júniusában **Robert M. Woodward** alezredes katonáival Salzburgtól Mattsee-ig kutatást folytatott a mattsee-i hegyekben bujkáló német katonák után. A kutatás során átvizsgáltak minden völgyet és barlangot, bármit, ami rejtekhelyül szolgálhatott. Így találtak rá egy körülbelül három láb hosszú fából készült ládára egy barlang mélyén felborogott székek és asztalok között. Az alezredes engedélyt adott a láda kinyitására, amelyben miseruhákat és papi kesztyűket találtak. A ruhaneműk alatt egy körülbelül egy láb hosszú vitrinszerűséget fedeztek fel, ezt kinyitva pedig egy hermetikusan lepecsételt kristály és arany ládikát találtak. Az amerikai katonák csak annyit tudtak megállapítani a holmíkról, hogy vallásos jellegűek, ezért megmutatták a mattsee-i papnak, aki azonnal felismerte az eltűnt magyar ereklyét, Szent István király jobbját. Rögtön értesítették a salzburgi érseket,

1 Edward J. Czerniuk született 1912. december 25-én, meghalt 2003. október 10-én. www.geni.com/people/Edward-Czerniuk/6000000028376639177 (A letöltés ideje: 2015. november 10.)

2 TAKÁCS Vivien: I. Ferenc József császár teáskészlete a HM HIM-ben. www.honvedelem.hu/cikk/52687_i_ferenc_jozsef_csaszar_teaskeszlete_a_hm_him_ben (A letöltés ideje: 2015. november 10.)

3 Richard H. Clark ezredes és feleségének levele Szapáry György, Magyarország washingtoni nagykövete részére, keltezés nélkül; Richard H. Clark ezredes és feleségének elektronikus levele Szemerényi Réka, Magyarország washingtoni nagykövete részére, 2015. április 21. Hadtörténeti Múzeum (A továbbiakban: HTM) Adattár (A továbbiakban: Ad) 3506-2016.

4 A Szent Jobb kalandos útja. <http://mult-kor.hu/a-szent-jobb-kalandos-utja-20150818> (A letöltés ideje: 2016. február 21.)

5 Szent Jobb. https://hu.wikipedia.org/wiki/Szent_Jobb (A letöltés ideje: 2016. február 21.)

Andreas Rohrachert, aki az erekyét Salzburgban biztonságba helyezte.⁶ A csodával határos előke-
rülés híre gyorsan terjedt, a Magyarországon tartózkodó amerikai misszió tagjai úgy vélték,⁷ hogy
reményt adna a háború által megtépzott magyaroknak, ha az augusztusi körmenetre hazatérne
a Szent Jobb. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság amerikai missziójának vezetője, William S. Key
tábornok összeállította a delegációt, amelynek tagjai **Henry G. Simonite** ezredes, **George S. Kovach**
alezredes, Edward J. Czerniuk őrnagy és **Stephen Schmergel** őrmester (gépkocsivezető) voltak.⁸ Az
amerikai csoporthoz Salzburgban csatlakozott **Ralph Diefenbach** katolikus századoslelkész. A salz-
burgi amerikai katonai parancsnok táviratilag kérte a pápa engedélyét az ereklye hazaszállításához.⁹
Még Salzburgban készített a Life magazin riportot és fényképet az eseményről és a résztvevőkről.¹⁰
A küldöttség gépkocsija¹¹ két páncélaúttal kísérve 1945. augusztus 18-án kora reggel indult útnak
az ereklyével Magyarország felé. A legnagyobb kockázatot a szovjet vonalakon való átkelés jelentet-
te, bár rendelkeztek egy szeptember 28-ig érvényes Budapest–Linzi–Budapest útvonalengedéllyel.¹²
Végül sikerült komolyabb ellenőrzés nélkül megúszni a visszafelé tartó utat, ez a szemtanúk szerint
elsősorban Czerniuk őrnagy sima modorának, folyékony orosz nyelvtudásának és egy üveg amerikai
whiskynek volt köszönhető.¹³ Az ereklyét az angolkisasszonyok budapesti zárdájába vitték és augusz-
tus 19-én William S. Key tábornok adta át **Witz Béla** érseki helynöknek, a Szent Jobb őrének.

A Szent Jobb hazahozatalához kapcsolódó iratanyag mellett – mint erről már említés történt
– több műtárgy is gyarapította a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményeit 2015 nyarán. A Pecsét- és
Bélyegzőgyűjteménybe kerültek az uralkodói nagypecsétek, a Képzőművészeti Gyűjteménybe a
Rudolf trónörökös ábrázoló elefántcsont kispasztika és a Numizmatikai Gyűjteményt gyar-
apította egy 1938-as ötpengős. A Czerniuk-hagyaték nagy része azonban a Tárgyi Emlékanyag
Gyűjtemény körébe tartozik.

Minden bizonnyal – a később taglalt porcelánok mellett – a budai Palotából került a
Czerniuk-család birtokába az az ezüsttálca is, amelyet szintén a Hadtörténeti Múzeumnak aján-
dézottak. A nagyméretű, ovális alakú ezüsttálca pereme tagolt, alatta koszorúval övezett hat da-
rab arckép látható, rajtuk a gróf Károlyi család jeles képviselőinek portréjaival. Közepén a nagy-
károlyi Károlyi család grófi címerének egyik változata látható, alatta a család jelmondatával:

6 CZERNIUK, G. A. [év nélkül] 4–6. pp.

7 Grósz József kalocsai érsek 1945. augusztus 20-i napló bejegyzése szerint a kezdeményező George S. Kovach
alezredes volt. „Ma reggel a szentmise előtt olyan meglepetés ért, amely könnyekre fakasztott. A főnöknő odasúgta, hogy
ittthon van a Szentjobb. A Magyarországon működő amerikai misszió tagjai hozták haza Salzburgból. Napközben
megtudtam a részleteket. A kezdeményező Kovach George Stephen alezredes volt, aki a miniszterelnökség útján augusz-
tus első napjaiban irást kért Witz Béla érseki helytartótól, a Szentjobb örétől a Szentjobb hazahozása ügyében. Ezzel
az irással elindult.” Budapest, 1945 – egy amerikai hagyatékon keresztül. [http://mandiner.blog.hu/2013/06/01/
budapest_1945_egy_amerikai_hagyatekon_keresztul](http://mandiner.blog.hu/2013/06/01/budapest_1945_egy_amerikai_hagyatekon_keresztul) (A letöltés ideje: 2016. február 21.)

8 Kovach alezredesre azért esett a választás, mert folyékonyan beszélt magyarul és ismerte a magyar emberek ha-
bitusát, Czerniuk őrnagyról ugyanez volt elmondható az orosz nyelvel és az orosz emberekkel kapcsolatban. A
delegáció azért is volt különleges, mert szinte az összes vallás képviseltette magát: Simonite ezredes presbiteriánus,
Kovach alezredes római katolikus, Czerniuk őrnagy görög katolikus és Schmergel zsidó vallású volt.

9 Grósz József kalocsai érsek 1945. augusztus 20-i napló bejegyzése.

10 Saints and Bishops. U. S. occupation Army in Europe solves enemy religious problems. Life, 1945. szeptember
24. 43–44., 46. pp.

11 Egy Plymouth-Sedan, 158124-es rendszámmal.

12 Authority. Headquarters ACC for Hungary „10” August 1945. No. 4/08. HTM Ad/3506-2016.

13 CZERNIUK, G. A. [év nélkül] 11. p.

„Fide Virtute Famam Quaere” / „Hűséggel, erénnyel hírnevet szerezni”.¹⁴ (1. kép)

Ugyancsak az ajándékozás tárgyát képezte **Szigethi Szöllősy János** polgármester Debrecen szabad királyi város közönsége nevében írt, selyemre nyomtatott, Ferenc József császár részére szóló, 1862. augusztus 29-én kelt levele. A világossárga színű selyemre nyomtatott levélben a város polgárai örömeiket fejezik ki afelett, hogy a császárné meggyógyult. A szöveg díszes keretben, a városháza saját nyomdájában készült a keletkezés évében. A selyemlevél széle ezüst rátéttel díszített, amelybe nemzeti színű, piros-féhér-zöld szalagot fűztek, a szövet négy sarka kokárdával díszített, amelyeken, közepén Debrecen város címere látható.¹⁵

1. kép – Ezüsttálca a nagykárolyi Károlyi család grófi címerével (Fotó: Szikits Péter)

Az 1850-es évek végére Ferenc József és **Erzsébet** házassága válságba került. A császárné a bécsi udvarba kerülésének első napjától kezdve boldogtalannak érezte magát, már a házassága első éveiben a magányba és betegségbe menekült.¹⁶ Ezek a jelentős részben pszichoszomatikus betegségek sorra elhatalmasodtak rajta, amit súlyosított a depressziója, a kislánya halálát követő feldolgozatlan gyász, az anyósával vívott kilátástalan küzdelem és az egyéb családi konfliktusok. Orvosa levegő- és környezetváltozást javasolt, így Erzsébet 1860 késő őszén elutazott. Visszavonulását az udvar a nyilvánosság előtt légúti problémáinak kezelésével magyarázta. A császárné először Madeirára, majd Korfu szigetére, végül Velencébe utazott, ahonnan egy rövidebb fürdőkúra után, 1862-ben tért vissza Bécsbe.¹⁷ A debreceniek levele tehát ezt a csodás „felgyógyulást” üdvözölte.

A Hadtörténeti Múzeumba került továbbá Edward J. Czerniuk által 1988-ban készített összeállítás. Az aranyozott keretbe foglalt dokumentumok között találunk két papírpénzt, egy fekete-fehér fotográfiát és egy angol nyelvű iratot, amely leírást ad a másik három papírról. Az ötvenpengős a Szövetséges Ellenőrző Bizottság amerikai és angol missziójának 1945. augusztus 21-én elköltött közös vacsorájának emléket őrzi. A papírpénzt aláírásukkal láttak el a vacsora résztvevői, ugyanezt tették 1945. október 8-án a Britannia Szállóban, ahová a szovjet küldöttség tagja hívták estebédre az amerikaiakat. Ennek az estének állít emléket a fénykép és a résztvevők által szintén aláírt ezerpengős is.¹⁸

A Czerniuk-hagyaték jelentős részét azonban az úgynevezett Ferenc József-készlet darabjai teszik ki. Az átadott, 15 darabos készletben egy teás-¹⁹ és egy kávéskanna,²⁰ egy tejes-²¹ és egy tejszínes

14 Leltári száma: HTM 2016.1.1./Tárgyi Emlékanyag Gyűjtemény (A továbbiakban: TE); a tálca hátoldalán három fémjel látható (álló kakas, valamiféle fej, A-betű).

15 Leltári száma: HTM 2016.2.1./TE

16 Habsburg lexikon. 1988. 86. p.

17 Wittelsbach Erzsébet magyar királyné. https://hu.wikipedia.org/wiki/Wittelsbach_Erzs%C3%A9bet_magyar_kir%C3%A1lyn%C3%A9#cite_note-23 (A letöltés ideje: 2016. március 3.)

18 Leltári száma: HTM 2016.10.1./TE

19 Leltári száma: HTM 2016.3.1.1–2./TE

20 Leltári száma: HTM 2016.4.1.1–2./TE

21 Leltári száma: HTM 2016.6.1.1–2./TE

kancsó,²² egy ovális szósztál,²³ négy darab kávé csésze²⁴ és hat darab csészealj²⁵ található. Mindegyik porcelán fehér színű, arany mintázatú peremmel, a peremeken aranszínű csíkkal és babérlevél ággal díszített. Az edények oldalain arannyal és egyéb színekkel (vörös, zöld, kék, lila) festett „*IF*” monogram és a Szent Korona látható.²⁶ (2. kép) Mindegyik darabon porcelánjegy: a teáskanna alján késsel koronás magyar címer, „*Herend*” felirat és a 871-es szám, vagyis az 1871. évi herendi védjegy,²⁷ a többi 14 porcelán alján zölddel **Hüttl Tivadar** 1900 körüli, máz feletti bélyegzője látható, amely két hidat ábrázol a Dunával, Budapest / Hüttl Tivadar felirattal.²⁸ (3–4. kép)

Az uralkodói, udvari reprezentáció magyarországi helyszíne a budai vár volt, a királyi család először az 1857-es magyarországi körútja során lakott ott. A kiegyezés és a koronázás után évente több alkalommal látogatott el az uralkodó és családja Budára, azonban az udvar ellátásához szükséges bútorokat és felszerelési tárgyakat a bécsi császári bútorraktárból hozták.²⁹ Ez idő tájt adott I. Ferenc József megrendelést **Fischer Mór** herendi porcelángyárának egy több száz darabos asztali étkezésletre.³⁰ A készlet háromféle kivitelben készült: az aranszínű, az uralkodó monogramjával és színes királyi koronával díszített a királyi család és vendégei számára; a hasonlóan monogramos-koronás, purpur (bíbor vagy rózsaszín) színezésű, úgynevezett Waldstein-mintás a tisztikar (vagy más források szerint

2. kép – A Ferenc József-készlet 2015-ben a Hadtörténeti Múzeumnak adományozott darabjai (Fotó: Szikits Péter)

22 Leltári száma: HTM 2016.7.1./TE

23 Leltári száma: HTM 2016.5.1.1–2./TE

24 Leltári száma: HTM 2016.8.1–4./TE

25 Leltári száma: HTM 2016.9.1–6./TE

26 A 2015 augusztusában kapott ajándékokból kamarakiállítás nyílt 2015. november 13-án a Hadtörténeti Múzeum földszinti aulájában *A Hadtörténeti Múzeum értékes műtárgyakkal gazdagodott* címmel, rendezte: Dr. Závodi Szilvia.

27 A herendi porcelán. Veszprém–Budapest, 2003. Elülső borító belső lapja.

28 KATONA I. 1999. 104. p. 0782. jegy

29 KAJÁN M. 2014. 32. p.

30 Több forrás azt írja, hogy ez a megrendelés 1871-ben történt. Ennek ellentmond, hogy a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményében lévő néhány porcelán a Ferenc József-készletből 1860 körülre datálható porcelánjegyet visel.

az udvartartás) számára; az egyszerű, lila peremdíszes, monogramos-koronás szerviz a személyzet számára.³¹

A porcelánkészlethez ezüstpől, arany bevonattal készült evőeszközök is tartoztak, amelyeknek nyelét a magyar korona díszítette. Eleinte ezeket a Christoffe gyár, majd az budai vár **Hauszmann Alajos** féle átépítésekor a várépítési iroda tervei alapján **Bachruch Antal** cége gyártotta.³² Később készültek evőeszközök alpakka kivitelben is.³³

A 2015-ös amerikai ajándékozás előtt is rendelkezett a Hadtörténeti Múzeum Tárgyi Emlékanyag Gyűjteménye a királyi étkezéslethez származó darabokkal. A leltári nyilvántartás szerint 1949-ben került 216 darab a Ferenc József-készletből a Honvéd Tüzér Iskola adományaként a Múzeum tulajdonába. A tárgye gyűttes 90 darab evőeszközt tartalmaz, mindegyike koronával díszített, nagyrészüket megtalálható az „*I FJ*” monogram és a „*Bachruch*” beütő.³⁴ Az evőeszközök között megtalálhatóak a kis- és nagykések, kis-, teás- és evőkanalak, különböző méretű villák, húsfogó csipeszek, kerek- és ovális fejű merítőkanalak, halkések, cukorfogók és alpakkából készült evőeszköz-támaszok.

Az uralkodó és közvetlen környezetének használatára készült, aranyszínű szervizből 32 lehető fel, köztük sótartók, tojástartók, mustártartók és egyéb szószos tálak, csészek és csészéaljok, különböző méretű és funkciójú kannák és kancsók.³⁵

A legtöbb darab a tisztikar számára készített Waldsteindekoros porcelánból van a gyűjteményben, 85 tárgy. Az arany-nyal és mélyrózsaszínnel, virágos és geometrikus mintákkal díszített fehér porcelánok elején ugyanezekkel a színekkel az „*I FJ*” monogram és a Szent Korona látható. A porcelánok között nagyméretű leveses tálak, különféle, ételhordóhoz hasonló tálak fedővel, vajtartók, sótartók, pecsenyes tálak, különböző méretű szószos edények, mély-, lapos- és desszertes tányérok, hosszúkás tálak és nagyméretű gyümölcsös tálak találhatók.³⁶ (5. kép)

A személyzet számára rendelt egyszerű mintázatú, lila színnel díszített készletből csak négy darab található a Hadtörténeti Múzeumban. A három darab kerek tál és az egy ételhordó pereme kettős lila színű sávval díszített, a másik két kivitelben is megtalálható monogram és korona is lila színű.³⁷

3. kép – Az 1871-es herendi védjegy a teáskanna alján (Fotó: Szikits Péter)

4. kép – Hüttl Tivadar vezette porcelángyár jegye a kávé csésze aljáról (Fotó: Szikits Péter)

31 Herend – Jeles megrendelések terme. Ferenc József készlet. <http://herend.com/jeles-megredekesek-terme> (A letöltés ideje: 2015. november 10.)

32 A budavári királyi palota története. 2015. 94. p.

33 KAJÁN M. 2014. 40. p. 17. lábjegyzet.

34 Leltári száma: HTM 0037/1–90/Emlékanyag (A továbbiakban: Em)

35 Leltári száma: HTM 0037/91–123/Em.

36 A Herendi Porcelánmanufaktúra 2002-ben I. Ferenc József magyar királlyá koronázásának 135. évfordulója tiszteletére felújított és készített egy limitált példányszámú, Waldstein-mintás, kétszemélyes teáskészletet. A szerviz egy teáskannából, egy cukortartóból, egy tejszínkannából, két csészből aljjal és egy tálból állt. Háromnyelvű szórólap a „Monarchia” elnevezésű herendi teáskészletről. (Magántulajdon)

37 Leltári száma: HTM 0037/129–131, 208/Em.

5. kép – A tisztikar számára készített készlet néhány darabja a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményéből (Fotó: Szikits Péter)

A királyi étkezéshez még négy darab kör alakú, alján sziromszerűen kiképzett mintával ellátott, elején bemetszett magyar koronával és „*IF*” monogrammal díszített tál és egy üveg pohár tartozik.³⁸

A 121 porcelántárgy nagy része jelölt, fele-fele arányban herendi vagy Hüttl Tivadar védjegy található az aljukon. A herendi jegyek közül a legkorábbi az MF monogram, ami Fischer Móra utal, az 1860-as évekre datálható. Több tárgyon megtalálható kék színnel a koronás címer az 1870-es évekből, pontosabb a '871-es évszámmal jelölt címer és a Herend felirat. A legtöbb herendi tárgyon azonban az 1884 és 1899 közé datálható korona látható, alatta a szalagba írt Herend felirattal. (6. kép)

A Herendi Porcelángyár története először 1863-ban fonódik össze I. Ferenc Józseffel, mikor is az uralkodó lovagrenddel tüntette ki Fischer Mórt, majd egy évvel később, 1864-ben átadta Herendnek az egykori bécsi porcelánmanufaktúra minta- és formakészletének használati jogát.³⁹ 1867-ben az uralkodó magyar nemesi címet adományozott a gyártulajdonosnak, aki innentől kezdve használta a Farkasházy előnevet. Öt évvel később, 1872-ben Ferenc József a császári és királyi udvari szállító címet adta a Farkasházy (Fischer) Mór vezette manufaktúrának, ami akkoriban a császári udvar legnagyobb elismerése volt. A porcelángyár az 1873-as bécsi vilákiállításán nagy sikert aratott és az osztrák-magyar uralkodó is nagyszámú herendi porcelánt vásárolt ajándékozás céljából.⁴⁰

Az 1900-as évek elejétől a királyi étkezéslet utánpótlását nagyrészt már a budapesti Hüttl Tivadar porcelán nagykereskedő és porcelánfestő cég biztosította.⁴¹ A Hadtörténeti Múzeum e forrásból származó porcelánjain többféle porcelánjegy is megfigyelhető. Egyrészt a már említett „hidas” jegy, másrészt a két jegyből összekombinált zöld színű „*Hüttl Budapest*” felirat, illetve a vörös színű, függőnyszerű mintával és koronákkal keretezett „*Hüttl Porcellán Gyára Budapest*” felirat.

38 Leltári száma: HTM 0037/210–2013, 215/Em.

39 RIDOVICS A. 2002. 485. p.

40 A herendi porcelán története. <http://herend.com/manufaktura/tortenet> (A letöltés ideje: 2015. november 10.)

41 KAJÁN M. 2014. 40. p. 17. lábjegyzet.

Egy-két darabon megfigyelhető a Hüttl gyár utolsó jegye, az Aquincum feliratú talapzaton álló kitárt szárnyú, fejét jobbra fordító stilizált sasmadár (esetleg római légiós sas) zöld színnel nyomva, alatta „Hüttl Tivadar Budapest”, HT monogrammal.

A Hüttl-családdhoz köthető porcelán nagykereskedést 1854-ben alapította **Hüttl Ede** és felesége, **Bayer Katalin**. A kereskedés alapját a csehországi **Heidinger testvérek** elbogeni gyárának lerakata adta. Az eladás mellett porcelánfestéssel foglalkoztak. 1868-tól Hüttl Tivadar⁴² vezette a gyárat, 1895-ig az üzem főtevékenysége a porcelánfestés volt. Hüttl Tivadar valószínűleg 1895-ben vásárolta meg az óbudai Dorotya utcai telket, amelyre egy évvel később kemencét építettek.⁴³ A korszerűen felszerelt üzem csak rendelésre dolgozott, jó minőségű régebbi porcelán szervizek kiegészítésére és pótlására specializálódott. Részt vállaltak az Osztrák–Magyar Monarchia követségeinek berendezésében is.⁴⁴ A századfordulón a királyi palota büfékészletét is kiegészítették és a Hüttl-gyár munkáival pótolták.⁴⁵ Hüttl Tivadar 1910-es halála után fia, Artúr vette át a gyárat és vezette az államosításig, 1948-ig.⁴⁶

Az úgynevezett Ferenc József-készlet egy része megsemmisült, a többi szétszóródott, illetve szét-hordták. Találhatók darabok – a Hadtörténeti Múzeum gyűjteménye mellett – a Herendi Porcelánművészeti Múzeumban, a Kiscelli Múzeumban, amelyek közül néhány darab kiállításra került *A királyi palota – a kultúra vára. A Budavári Palota története 1686-tól napjainkig* című állandó tárlaton, az Iparművészeti Múzeumban,⁴⁷ a Gödöllői Királyi Kastély múzeumában⁴⁸ és a Magyar Nemzeti Múzeum Kerámiagyűjteményben, ahová különböző időszakban több tételben kerültek be nagyobb egységek a szerviz darabjaiból.⁴⁹

6. kép – Herendi jegy a mustártartó aljáról, 1884 után
(Fotó: Szikits Péter)

42 Hüttl Tivadar (1841–1910) porcelánkereskedő és gyáros. Érdemei elismeréseként Ferenc Józseftől császári és királyi udvari szállítói címet kapott, 1901-ben a Magyar Királyi Kereskedelmi tanácsossá nevezték ki, a Budapesti Kereskedelmi testület elnöke volt. SZÜTS I. G. 2012. 69. p. 19. lábjegyzet.

43 KATONA I. 1999. 381. p.

44 P. BRESTYÁNSZKY I. 1976. 289–290. pp.

45 RIDOVICS A. 2002. 486. p.

46 Katona Imre szerint a Hüttl-gyár az államosítás után Aquincum Porcelángyár néven működött tovább. Ennek elmentmond azonban az, hogy a Hadtörténeti Múzeum királyi étkezészetének néhány darabján „Aquincum Porcelángyár” porcelánjegy van. A gyár a 20. század második felében dísz tárgyak gyártására tért át, az 1990-es években zárták be.

47 Levesestál fedéllel – a budai királyi palotából származó ún. királyi készlet / Ferenc József-készlet része. Leltári száma: Iparművészeti Múzeum 54.1099.1.1-2. <http://gyujtemeny.imm.hu/levesest-al-fedellel-a-budai-kiralyi-palotabol-szarmazo-un-kiralyi-keszlet-ferenc-jozsef-keszlet-resze/2626>; Tál fedéllel – a budai királyi palotából származó ún. királyi készlet / Ferenc József-készlet része. Leltári száma: Iparművészeti Múzeum 56.724.1.1-2. <http://gyujtemeny.imm.hu/levesest-al-fedellel-a-budai-kiralyi-palotabol-szarmazo-un-kiralyi-keszlet-ferenc-jozsef-keszlet-resze/13876>

48 Tejszín kiöntő, ovális süteményes tál. In: Titánia lovagjai III. 2014. 43. p.

49 RIDOVICS A. 2002. 486. p.

IRODALOM

- A budavári királyi palota története. 2015. Kiállítás vezető. Budapesti Történeti Múzeum – Vármúzeum. Bp.
- CZERNIUK, Gloria Ann [év nélkül] *The Voice of the Miracle*. Kézirat. 17 p. HTM Ad/3506-2016. Habsburg lexikon. 1988. Szerk. Brigitte Hamann. Bp.
- KAJÁN Marianna 2014. „A legelső magyar ember a király...” In: *Titánia lovagjai III. Ferenc József – A Rendíthetetlen*. Időszaki kiállítás a Gödöllői Királyi Kastély Múzeumában. 2014. május 30 – szeptember 28. Szerk. Faludi Ildikó. Gödöllő. 30–39. pp.
- KATONA Imre 1999. *Porcelánlexikon*. Az európai porcelánműhelyek, porcelánmanufaktúrák, porcelángyárak és porcelánjegyek enciklopédiája. Bp.
- P. BRESTYÁNSZKY Ilona 1976. *Ismerjük meg a kerámiát*. Bp.
- RIDOVICS Anna 2002. *A Kerámiagyűjtemény*. In: *A 200 éves Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményei*. Szerk. Pintér János. Bp. 472–489. pp.
- SZŰTS István Gergely 2012. *Az otthon díszé. A magyar porcelánpiac helyzete 1903-ban*. *Aetas* 27. évf. 2. szám. 65–75. pp.
- Titánia lovagjai III*. 2014. Ferenc József – A Rendíthetetlen. Időszaki kiállítás a Gödöllői Királyi Kastély Múzeumában. 2014. május 30 – szeptember 28. Szerk. Faludi Ildikó. Gödöllő.

IV.
KIÁLLÍTÁSOK

EGY MAGYAR FAZEKASMESTER ÖRÖKSÉGE ISMÉT A VILÁG ELŐTT

Pusztai Gabriella

Mit keresnek százéves kerámiák egy 21. századi világkiállításon? A történet 109 évvel ezelőtt kezdődött, amikor **Bozsik Kálmán** fazekasmester úgy döntött, hogy ládába csomagolja kerámiáit és elküldi a Milánói Világkiállításra. A mester díszedényei 1906-ban aranyérmet nyertek ezen a kiállításon. A 2015-ös Milánói Világkiállítás ideje alatt számos tárlat és program mutatta be a magyar kultúra legszebb kincseit a mintegy 2,5 millió érdeklődő számára.¹ A kunszentmártoni Helytörténeti Múzeumnak – hosszas előkészítő és szervezőmunkát követően – lehetősége nyílt, hogy a neves fazekasmester, Bozsik Kálmán hagyatékából egy reprezentatív tárgycsoportot mutathasson be a Milánói Világkiállítás rendezvényei keretében. Bozsik Kálmán legszebb és legértékesebb munkáiból válogattuk össze az olaszországi tárlat anyagát, amelyet 2015. október közepétől három héten át láthattak a Caravati Galériában (Centro Culturale Augusto Caravati), a sokak által látogatott olasz zarándokhelyen Santa Maria del Montében. (1. kép)

1. kép – Santa Maria del Monte

A milánói aranyéremig

Bozsik Kálmán (1872–1959) kora Európájának, a 20. század első felének ismert és népszerű fazekasmestere volt, aki több világkiállításon és számtalan hazai megmérettetésen nyert el érmet. A századfordulón díszmunkáikkal nagy sikert elérő, az iparművészet felé továbblépő fazekasok közül – a szentesi, mezőtúri, hódmezővásárhelyi mesterek érdemeit sem feledve – jelentősen kiemelkedik alakja. A kunszentmártoni mester kimagasló tehetségén túl rendelkezett egy fontos képességgel: a világra nyitott szemmel élt, s a kor igényét kielégítve már nem a paraszti, hanem a polgári ízlésnek megfelelő új stílusban kezdett alkotni. A historizmus mellett a sajátos magyar szecesszió úgy hatott rá, hogy közben ő maga is, mint az új nemzeti stílus egyik keresője, a népi szecesszió egyik meghatározó alakjává lett. Vidéki, kisvárosi környezetben, kicsi műhelyben is képes volt olyan magas színvonalon dolgozni, hogy munkái egész Magyarországon és külföldön is keresettek lettek. Bozsik Kálmán kerámiái ma is népszerűek, s fontos szerepet játszanak a magyar identitástudat, szellemi örökségünk megőrzésében. (2–3. kép)

Műhelye megnyitásától kezdve díjak és elismerő oklevelek kísérték a mester útját Magyarországon. Az 1896-os millenniumi kiállításon már bronzérmet nyert. A Debreceni Kereskedelmi és

¹ A Milánói Világkiállításnak mintegy 22 millió látogatója volt.

2. kép – Bozsik virágvázáék

3. kép – Kancsók, Bozsik Kálmán
díszmunkái

Iparkamara kitüntető érmét 1907-ben kapta meg. Ezüstplakettet hozott haza 1909-ben a debreceni iparművészeti kiállításról „művészi kivitelű magyarstíliú díszedényei-ért”.² 1929 áprilisában aranyérmet nyert a szolnoki ipari és mezőgazdasági kiállításon.³ Az 1929-es Budapesti Nemzetközi Vásáron angol és japán megrendeléseket is kapott.⁴ Ősszes kitüntetése a százat is meghaladta.⁵

A hazai megjelenések mellett rendkívül fontos volt az iparosok, művészek számára – elsősorban üzleti szempontból –, hogy megjelenjenek a világkiállításokon. A kiállítások az ipar és a kereskedelem fejlődésére lényeges befolyást gyakoroltak, s a reklám korai formáját is jelentették. A kézmű- és díszmű-iparágakra szintén hatottak, s a céhes mesterremeket ugyancsak helyettesítették egy darabig.

A világkiállítások alap gondolata az volt, hogy az ott bemutatott alkotások, kulturális produktumok is, melyek közül azt mutatták be, amelyek a nemzeti, helyi sajtoságokat leginkább ötvözni tudták a legújabb technikai, technológiai vívmányokkal,⁶ valamint magas szintű mesterségbeli tudást tükröztek. Bozsik Kálmán méretben és formákban kiaknázta az anyagban rejlő lehetőségeket. Egyik hatalmas méretű (80 cm magas), bordázott kétfülű, fekete alapú, rátétes virágmintával is díszített vázája bizonyára valamelyik világkiállításra készült. Alján nagy betűkkel bekarcolva: MADE IN HUNGARY és a Bozsik-pecsét.

A kézműipari, iparművészeti termékeknél is fontos volt: jó ízléssel létrehozott „modern nemzeti stílust tükrözö” darabokat a közönségnek bemutatni. Bozsik Kálmán megfelelt ezeknek az elvárásoknak, s sorozatban hozta haza az elismerő okleveleket, érmekeket. A nemzetközi megmérettetésekén elért sikerei bizonyítják, hogy sajátos stílusa találkozott a kor Európájának ízlésével, igényeivel. 1897-ben a Brüsszeli Világkiállításán bronzérmet,⁷ 1900-ban a Párizsi Világkiállításán elismerő oklevelet,⁸ 1904-ben St. Louisban bronzérmet⁹ nyert. 1905-ben Liége-ben kitüntető oklevelet kapott.

2 Oklevél, 1909. ápr. 21., Busi Józsefné Habranyi Márta tulajdona.

3 Kunszentmártoni Híradó, 1929. április 21. XII. évf., 16. szám

4 Kunszentmártoni Híradó, 1929. május 12. XII. évf., 19. szám

5 Turcsányi István: Egy „ismeretlen” népművész emlékére. In: Kunszentmártoni Napló. Helytörténeti Múzeum Adattára, továbbiakban HMA 1658.

6 SZÉKELY M. 2012. 11–15. pp.

7 Oklevél. HMA

8 A világkiállítási kitüntetések. Melléklet a Magyar Ipar 1900. évi 35-ik számából. 5. p.

9 Oklevél. HMA

Az 1905-ös svédországi Korcsolya Világajnokságra készített egy nagyméretű, kiemelkedő szépségű vázát, amely sajnos elveszett.¹⁰

1906-ban a Milánói Világkiállításon aranyéremmel gyarapodott elismeréseinek sora. A milánói rendezvény célja ugyanúgy a legújabb tudományos, technikai és kulturális eredmények bemutatása volt, de újdonságnak számított, hogy kiemelt szerepet kapott az iparművészet. Bozsik kerámiáit a Sforza-kastély parkjában épült olasz-magyar iparművészeti pavilonban helyezték el. Iparművészek termékei, iparoktatási intézmények és háziipari kiállítás alkotta a tárlatot. A korabeli magyar iparművészet színe-java vonult fel, s aratott rendkívül nagy sikert. Egyrészt a szecesszió utóvirágzása bővítette el elsősorban az olasz látogatókat, másrészt az ún. magyar nemzeti stílus. A nagyközönség modern magyar művészetként, stílusként értelmezte a tárlatot, melyben a történelmi hagyományok és a nemzeti „eredetiség” megfelelő arányban jelen van.¹¹

Világkiállítás ismét Milánóban

A 2015-ös világkiállítás kiváló lehetőséget kínált arra, hogy több mint 100 év után ismét megmutassuk az egykor oly nagy elismerést kiváltó kerámiákat. A Caravati Galéria három kisebb termében az ódon középkori falak szolgálták díszletül, s adtak egyedi, különleges hangulatot a felépítendő kiállításához. (4. kép) A hegytetőn lévő varázslatos városka, Santa Maria del Monte 2003-ban lett a világörökség része, ma a milánóiak kedvelt turisztikai célpontja. Múzeumai, galériái elsősorban a kultúra, a képző- és iparművészet iránt érdeklődőket, a műgyűjtőket vonzzák a településre. A Caravati Galéria vezetője, **Nagy Levente** rendkívül sokat tett azért, hogy a magyar művészek helyet kapjanak e rangos környezetben, s köszönet illeti meg a bizalomért, mellyel ismeretlenül is befogadott minket, s fazekas kiállításunkat.

4. kép – A kiállítás részlete

A Bozsik-műhelyben készített rendkívül változatos munkákból, (sokszor agyagidegen) formákból válogattuk össze tárlatunk darabjait. A mester készített használati kerámiákat, épületdíszeket, kályhacsempéket. A műhely nevezetessége és virágzásának kulcsa azonban a díszedény volt. Ezek forma-, motívum- és színvilága nagyon változatos képet mutatott: balkáni típusú rézedényektől kölcsönzött formájú „zsiráf vazát”, hosszúnyakú „lopó vazát”, görögös „amphora” vazát, „koronás” vazát, festett tányérokat, virágedényeket, tálakat, kulacs alakú korsót, székely korsót, díszkorsót, kulacsokat, gyümölcskínálókat helyeztünk el a vitrinekben. Jellemzően Bozsik-készítmény volt a magas, kecsesen ívelt nyakú, egy füllel ellátott kancsó (karaffa), melyet virágokkal díszítettek.

A díszkerámia elkészítésének fortélyait kisfilm segítségével ismerhették meg az érdeklődők. Megtapintható agyagtömbök, két- és háromdimenziós kerámia-kirakók segítették az ismerkedést az alapanyaggal, a formákkal, az égetés, a díszítés fázisaival.

10 HEGEDŰS J. 1982. (szakdolgozat) HMA 3126.

11 SZÉKELY M. 2012. 181. p.

A kiállítás foglalkozott azzal is, hogy a mester által teremtett szín-, forma-, és motívumvilág miként hatott a ma emberére. A Bozsik kerámiák olyan kulturális kincset jelentenek, melyet korunkban is érdemes újragondolt formában bemutatni. A legszebb formákat és motívumokat **Mucsi Ferenc** kunszentmártoni fazekasmester használja fel és élteti tovább, s keze alatt újabb stílusú kerámiák születnek. Hímzett vásznakon szintén visszaköszön gazdag szín- és formakincse. A Csengedi Népművészeti Egyesület vezetője, **Ország László** fordította le a hímzés nyelvére, s álmodta terítőkre, párnákra, ruhákra először Bozsik hagyatékát. Ma többen is követik példáját. Tárlatunkon a hímzések és a kerámiák harmóniája jelentette azt a pluszt, azt az újfajta élményt, mely 109 évvel ezelőtt Bozsik Kálmán milánói bemutatkozásán még nem lehetett jelen.

A világkiállítás szervezőitől lehetőséget kaptunk arra is, hogy Milánóban egy napon keresztül a magyar pavilonban népszerűsíthessük Santa Maria del Monte-i tárlatunkat leporellók, tablók, s Mucsi Ferenc fazekas korongozás-bemutatója segítségével.

Kismúzeum nagy lehetősége

5. kép – Wenner-Várkonyi Attila, Kunszentmárton város polgármestere köszöntője a kiállítás megnyitóján a Caravati Galériában

Egy alföldi kistelepülés múzeumának világkiállításon megjelenni nem magától értendő dolog. A lehetőséget nem kínálják tálcán, szó sincs megkeresésről, felkérésről. Hosszú ideig, keményen kell bizonyítani, hogy amit képviselünk, amit be akarunk mutatni, az valóban mindannyiunk közös kincse, még ha egy kicsiny magyar városkából érkezik is. Sokan segítettek azt a másfél éves folyamatot, mely végül sikerre vezetett, de a vidéki kismúzeum körülményei között kőkeménnyé edzett kollégáim nélkül nem kelt volna életre az olasz kiállítás terve. Szerencsénkre fazekasmesterünkhöz, Mucsi Ferenchez érkező olasz megrendelések igazolták sejtésünket, az egykori

forma- és motívumvilág ma is felkeltette az olasz közönség figyelmét.

Szócs Géza kormánybiztos, az Emberi Erőforrások Minisztériuma és Kunszentmárton Város Önkormányzata, a Jász-Nagykun-Szolnok megyei közgyűlés elnöke Kovács Sándor és alelnöke Berecz Zsolt Miklós teljes támogatásuk mellett anyagilag is hozzájárultak programunkhoz. Boldog István képviselő, Wenner-Várkonyi Attila polgármester személyesen is segítette ügyünket. Szórényi László professzor, Barna Gábor professzor, Csorba László főigazgató, Pusztai Zsolt múzeumigazgató, Nagy Levente, a Caravati Galéria vezetője a rendezvény előkészítésében játszottak nélkülözhetetlen szerepet. Kunszentmárton város vezetői ténylegesen, saját kezükkel segítettek a kiállítási installáció felállítását. (5. kép)

A múzeum és a város külföldi megjelenése példa nélküli összefogást hozott létre, melyre valamennyien büszkék lehetünk. S ki ne szeretne egy ilyen közösségben muzeológiával foglalkozni!

IRODALOM

- HEGEDŰS Józsefné 1982. Id. Bozsik Kálmán és fiai, kunszentmártoni fazekasmesterek munkássága. Kunszentmárton (szakdolgozat) HMA: A 3126.
SZÉKELY Miklós 2012. Az ország tükröi. CentrArt, Bp.

PROPAGANDA AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚBAN

Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása

Vesztróczy Zsolt

1. kép – A kiállítás bejárata (Fotó: Dobóczy Zsolt)

Az első világháborúban a küzdelem nemcsak a harctéren, fegyverekkel folyt, hanem a frontok mögött is a propaganda különféle eszközeivel. Ez utóbbi célpontja a hátszág lakossága volt, hogy annak harci szellemét és támogatását fenntartsák. Az idő előrehaladtával és a veszteségek növekedésével párhuzamosan ez mind keményebb feladatnak bizonyult, így újabb és újabb ötletekkel kellett előállni az otthon maradt tömegek megnyerésére. Az Országos Széchényi Könyvtár *Propaganda az első világháborúban* című nagyszabású tárlata éppen ennek különféle formáit mutatja be a világégés idején. (1. kép)

A világháború 1914. július 28-án, éppen egy hónappal a sarajevói merénylet után kezdődött az Osztrák–Magyar Monarchia Szerbiának küldött hadüzenetével. A tömeg ünnepelte a háborút, önkéntesek ezrei jelentkeztek katonának, és mindenki gyors győzelemre számított. Ez a lelkesedés nem volt magyar sajátosság, hiszen a német vagy francia városokban ugyanilyen optimista hangulat uralkodott 1914 nyarán. Az akkori illúziókat csak tovább erősítette **II. Vilmos** német császár híres ígérete, hogy mire a falevelek lehullanak a katonák otthon lesznek. A Szerbia ellen indított büntetőhadjárat a korabeli szövetségi rendszereknek köszönhetően napok alatt világháborúvá terebélyesedett, a modern ismétlőfegyverek tömeges alkalmazása pedig addig elképzelhetetlen veszteségeket okozott.

A gyors győzelem helyett azonban a nyár végére megérkeztek az első veszteséglisták, szeptemberre pedig már az orosz hadsereg is betört hazánk területére. Rövidesen megindult a hadigazdálkodásra való áttérés, jelentkeztek az első ellátási gondok, majd bevezették a jegyrendszert is. Ezek a megszorítások az idő előrehaladtával csak tovább fokozódtak, így a kezdeti háborús lelkesedés egyre jobban csökkent. Az erősödő apátia miatt a propagandagépezetnek egyre nagyobb szerep jutott, hogy fentartsa a hátország harci szellemét, annak anyagi és erkölcsi áldozatkészségét.

A kiállító teremhez egy fából készült kapun keresztül lehet eljutni, mely egy világháborús bunker bejáratára emlékeztet. A lépcsőket a Monarchia két felének színeivel, vagyis fekete-sárga és piros-fehér-zöld ragasztószalaggal, valamint az egykori ütközetek helyszíneinek nevével díszítették. Maga a kiállítás terjedelme miatt a Könyvtár két különböző szintjén található, így egy tematikus egység az ötödik, a többi négy pedig a hatodik szinten látható.

A hatodik szinten, az előtérben legelőször is egy 1914 nyarán készült híres kép van elhelyezve, mely a háborút ünneplő tömeget mutatja. Az arcokon lelkesedés, az egyik felvonuló kezében pedig egy „*Éljen a háború!*” feliratú tábla. A falakon háborús reklámplakátok, melyek egy-egy, a lakosság számára népszerű terméket (pl. sör, tea) vagy vendéglőt népszerűsítenek. Ezeken általában a Monarchia vagy a német hadsereg katonái szerepelnek, de **Ferenc József** és II. Vilmos képét is felhasználták ezeken a reklámanyagokon. Ezzel párhuzamosan ott vannak a hadi célokra készült plakátok, valamint a korabeli háborús versek és kották kéziratai is. Ilyen például a Kossuth nóta világháborús parafrázisa, a „*Ferenc József azt üzenté*”.

A nyomtatványok mellett számos használati tárgy is látható, melyek jól mutatják a világháború hatásainak begyűrűzését a mindennapi életbe (pl. az uralkodó képével ellátott étkezészetek, bizonyos

2. kép – A Ferenc Józsefről szóló kiállításrész (Fotó: Dobóczy Zsolt)

alapanyagok hiányával számoló háborús szakácskönyvek, kenyérjegyek stb.). Egy másik vitrinben pedig gyermekeknek szóló háborús játékok láthatók, ahol a társasjátékokban az antant államok legyőzése, míg a puzzle-ben a magyar király arcképének kirakása a cél. Az előtér középső részén a korabeli háborús karikatúrák tekinthetők meg, míg másik oldalán a temetők fényképei szerepelnek a veszteségekre utalva.

Az első terem a dinasztikus propaganda eszközeit mutatja be. A belépőt Ferenc József mellszobra fogadja, a falon pedig ott van **Földes Imre** híres háborús plakátja 1914 nyaráról az imádkozó uralkodó képével és a „*Mindent megfontoltam, mindent meggondoltam*” jelszavával. (2. kép) Ezt két, a központi hatalmak uralkodóit bemutató tárló követi. A rendezők az elsőt a Habsburg családnak szentelték, ahol természetesen a két király, Ferenc József és **IV. Károly** szerepel a legnagyobb súllyal. A következő tárlóban a szövetséges uralkodók láthatók II. Vilmos német császárral a középpontban. A dinasztikus témájú fényképek, képeslapok és díszedények mellett a koronázáshoz kapcsolódó tárgyak, valamint **Rippl-Rónai József** vagy **Pór Bertalan** erről készült képei szerepelnek. A terem közepén archív filmek futnak az utolsó magyar király, IV. Károly életéről, a másik két vitrin pedig a sajtóüggyel foglalkozik. A háború alatti tudósítások ugyanis az úgynevezett sajtóhadiszálláson mentek keresztül, a lapok pedig csak kizárólag ily módon kaphattak információt a harcokról. Az egyik vitrinben így világháborús lapokat, a másikban pedig korabeli híradástechnikai eszközöket, rádióadó és telefonkészüléket állítottak ki.

A második teremben a háborús művészet alkotásai láthatók. A harcok megindulását követően ugyanis számos kiváló képzőművész jelentkezett a frontra, hogy az alkotásaival segítse a Monarchia győzelmét (pl. **Vaszary János, Zádor István, Maróti Géza, Mednyánszky László, Márton Ferenc, Pór Bertalan, Hermann Lipót, Bíró Mihály, Zsákodi Csiszér János** stb.). Műveiken kezdetben egyfajta katonaidill látható, táborozó vagy tűz mellett békésen vacsorázó és pipázó katonákkal. Rövidesen azonban az alkotók is szembesültek a háború valódi arcával, a veszteségek hatására pedig egy tematikai váltás következett be. Ettől kezdve a harcokat nem idealizálva ábrázolták, hanem

3. kép – A hadikiállítási pavilon (Fotó: Dobózi Zsolt)

bemutatták a hősi halottakat és sebesülteket is (pl. Vaszary János: Elesett huszár Limanovánál, Maróti Géza képei az ostromlott przemysli erődről, **Strobl Alajos**: Sebesültet támogató katonák szobra, Mednyánszky László: Halott katona Limanovánál stb.). A művészek kezdeti illúzióit és a bekövetkező kiábrándulást a terem anyaga számos példával illusztrálja.

A művészeti propaganda másik formáját az úgynevezett hadikiállítások jelentik. Ennek klasszikus példája az 1917 nyarán a Margitszigeten bemutatott tárlat, amit jótékonyági céllal rendeztek a románok által feldúlt Erdély javára. (3. kép) Ezek a tárlatok a hadiéletet, a háborús hétköznapokat és legfőképpen a katonai sikereket mutatták be a harctéren készült, többségében amatőr fényképek vagy az ellenségtől zsákmányolt haditechnika segítségével. Az ezt bemutató terem közepén elválasztották, és egyik felébe a háborús kiállítás egykori faépületére emlékeztető kis pavilont építettek be.

A harmadik teremben a pénz- és fémgyűjtést szolgáló propaganda eszközei láthatók. A Monarchia költségvetését a háború felborította, és a fokozódó hadikiadások miatt jóval nagyobb bevételekre volt szükség, mint korábban. A megnövekedett kiadásokat az állam csaknem teljesen hitelből fedezte, ami nagyrészt a lakosság által jegyzett hadikölcsön volt. A teremben ott láthatók a jegyzést szorgalmazó plakátok, a többnyelvű tájékoztató füzetek és maguk a kötvények.

Szintén fontos bevételi forrást jelentett az állam számára a porosz mintára szervezett „aranyat vasért” akció, amit 1914 augusztusában az Augusztus-alap kezdeményezett. A hazafias célra beszo­lygáltatott aranytárgyakért cserébe az állampolgárok egy vasgyűrűt kaptak „Pro Patria” felirattal és az évszám megjelölésével. Később a rezeset vagy nikkelt tartalmazó fémtárgyakat is elkezdtek összeszedni, mint például a rézmoszarakat, de a templomi harangok fele is áldozatul esett a háborús fémgyűjtésnek. A tárlókban szerepel ezen akció számos nyomtatott és tárgyi emléke (pl. gyűjtést szorgalmazó felhívások, feliratos vasgyűrű, jótékonyági események plakátjai stb.).

4. kép – A vasvitéz (Fotó: Dobóczy Zsolt)

A közadakozás egyik legkülönösebb formáját az úgynevezett vasvitézek jelentették. (4. kép) Osztrák és német mintára nálunk is több helyen egy katonát ábrázoló faszobrot állítottak, melybe egy bizonyos összegért bárki vasszöveget verhetett. Az így összegyűlt pénz a hadsereg céljaira fordították, de maga az aktus egyben nyilvános tanúságtételt is jelentett a háború és a hadsereg mellett. Először az erős német hatást mutató Pozsonyban és Nagyszébenben állítottak ilyen szobrokat, majd más városok is követték a példájukat. Így például Budapesten lovast, Sopronban ágyút, Nyitrán turult, Pöstyénben pedig Szent Koronát ábrázoló faszobrot állítottak. Ezekről több egykorú kép is látható a vitrinben, a terem közepén pedig egy vasvitéz hungarocellból elkészített szobra áll, melybe bárki felerősíthet szöggel egy előre odakészített fémlapocskát. A sarokban egy archív film látható az uralkodócsalád tagjainak jótékonyági tevékenységéről.

Az ötödik emeleti kiállítóteremben a világháborús propaganda irodalomtörténeti szempontból ismerhető meg. A háború kitörése az alkotókat is tűzbe hozta, és sokan akartak hozzájárulni írással a győzelemhez, így számos harcra buzdító alkotás született. A fokozódó veszteségek és gondok hatására ezek az alkotások is komoly tartalmi átalakuláson mentek át, és a háború dicsőítésétől eljutottak annak tagadásáig. E változásokat nagyon jól szemléltetik a tárlóban szereplő egyes kéziratok vagy olyan kiadványok, mint például **Immanuel Kant** *Az örök béke* című művének 1918-as kiadása. A terem sarkában egy kis kávéházat rendeztek be asztallal, székekkel és olvasókerettel ellátott újságokkal, mivel a társasági élet egyik központja volt akkoriban.

A kiállítást négyfős csapat rendezte ifj. Bertényi Iván, Rózsafalvi Zsuzsa, Katona Anikó és Szóts Zoltán részvételével. A tárlatot 2015 októberétől 2016 áprilisáig lehetett megtekinteni.

REJT/JEL/KÉPEK '56
A FORRADALOM TITKOS MŰVÉSZETE
Időszaki kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban, 2016

Gál Vilmos

1. kép – A kiállítás első terme. Fotó: Kardos Judit

A Magyar Nemzeti Múzeum időszaki kiállítása (június 23.–november 13.) reményeink szerint mérföldkőnek tekinthető az 1956-ot bemutató emlékezet-tárlatok hosszú sorában, mert '56 képzőművészetét eddig nem, vagy csak részben mutatták be múzeumi keretek között. Mérföldkő, mert 1956 képi világa ilyen hatalmas méretekből, ilyen installációs keretek között a múzeum történeti tárgyi emlékei közé ágyazottan még soha nem volt megtapasztalható.

Kiállításunk egy néhány évvel ezelőtt megvásárolt, kifejezetten 1956-os tematikájú gyűjtemény bemutatására épült. A nagyjából 400 db-os kollekciónak mintegy 170 grafikát, plakátot, akvarellt és olajfestményt válogattunk ki, ez a hatalmas reprezentatív együttes adta a tárlat gerincét. **Sümei György** segítségével, aki kutatásai és publikációi nyomán megalkotta 1956 virtuális képtárát (mintegy 1500 művet sorolva oda) tovább léptünk: hazai és külföldi közgyűjtemények, magángyűjtők, valamint számos művész, illetve örökös magángyűjteményéből kölcsönözve igyekeztünk még teljesebbé tenni az 1956 képzőművészetét reprezentáló kollekciónkat.

A tárlat 720 m²-en, öt teremben kapott helyet. A kurátori koncepció szerint a kronologikus ív, illetve a jelentősebb csomópontok figyelembe vételével csoportosítottuk az alkotásokat.

Ugyanakkor teret engedünk a képeknek mintegy keretet biztosító gazdag, szuggesztív installációnak, amely szimbólumrendszerében egyrészt meg kívánta tartani a hagyományosnak mondható '56-os elemeket, ám néhány új ötletet is beemelt a kiállítás révén a köztudatba. (Így pl. az első terem ég felé nyúló létrái a több grafikán és fényképen is látható létrákra utalnak, amelyek a Sztálin szobor talapzatához voltak állítva. A 3. terem bejáratának és kijáratának kulcslyukai pedig a megtorlás „szemektől elzárt” kegyetlen világába nyújtanak bepillantást.) A falak színével, az installációs eszközök formavilágával, sőt esetenként anyagával megfelelő módon „játszott” a kuratori koncepciót nagyon empatikusan fogadó **Pintér Réka** látványtervező, hisz' 1956 képeit a múzeum történeti tárgyi anyagával együtt, azzal kontextusba helyezve kellett bemutatnunk, mivel Intézményünk nem képtár, nem galéria, hanem történeti múzeum.

A kiállítás első termében, (1. kép) a Kodály Zoltán által komponált, s először a Magyar Nemzeti Múzeum lépcsőjén, 1956. szeptember 6-án előadott műve, a Nemzeti Dal hangjai csendültek fel, s maga az esemény is látható volt a híradó képsorain. A teremben haladva a forradalom első óráinak tüntetési elevekedtek meg grafikákon és fényképeken; ugyanis megpróbáltunk néhány jelentős eseményt ábrázoló alkotáshoz olyan korabeli fényképeket társítani, amelyek szinte ugyanabból a beállításból vették fel az eseményt, helyszínt. Fényképtári kollégáinknak köszönhetően ez a vállalkozás a várakozások feletti sikerrel járt, egészen elképesztő néhány esetben a rajzok és fényképek hasonlósága, pedig a rajz s a fénykép alkotója egy kivételtől eltekintve nem egyezik.

Ugyanitt nagy teret szenteltünk a Sztálin szobor ledöntését ábrázoló műveknek. Mind a rajzok-festmények, mind a fényképek sokat mondóak, ám a legerősebb elem mégis a kockakövekre helyezett kézfej, a szobor legnagyobb egyben maradt darabja, múzeumunk egyik legfontosabb 20. századi tárgyi emléke. A szobordöntésről több művész is megemlékezett műveiben. **Borsos Miklós** szobrász a helyszínen készített vázlatokat; (2. kép) ezeket még családja sem ismerte, csak halála után, irathagyatéka rendezése közben kerültek elő. A legtöbb művész hasonlóan titkolta '56-ban készített képeit, de természetesen a forradalomról készült későbbi reflexiók is rejtve maradtak, vagy más címmel, más történelmi eseményhez kapcsolódva merték csak bemutatni: csak sejteni lehetett, hogy 1956 ihlette őket. Nem véletlen tehát a kiállítás furcsa címe, az előbb elmondottakra utal, a titkolásra, elrejtésre, illetve a dekódolásra.

Baranyai András, illetve **Marosán Gyula** megrendítő képei már a Kossuth téri vérengzést idézték, és itt tűntek fel **András Tibor** grafikai és festményei is, aki a várost járva valódi hadifestőként dokumentálta az eseményeket. (3–5. kép) András Tiborról készült egyébként az egyik (ha nem a legfontosabb) fénykép, amely képzőművészt örökített meg munka közben az 1956-os pesti utcán. A képet egy svéd fotóriporter, **Anders Engman** készítette, maga sem tudva, kit kapott lencsevégre. A rejtélyre kiállításunk megnyitóján derült fény, amikor az András Tibor-képek kölcsönadói, a művész gyermekei megdöbbenve ismertek rá a fogadófalli óriásfotón megörökített, tank előtti romokon ülő és rajzoló apjukra. – Ilyen hozadéka is volt a kiállításnak, no és persze olyan is, amint ismeretlen, a forradalmat megélt-átélt honfitársaink egy-egy olyan emlékekkel állítanak be a Múzeumba, amelyek családjuk forradalomhoz kapcsolódó történetére emlékezteti őket, s ajánlják fel azokat gyűjteményeink számára. Újabb és újabb rejtett képek bukkantak elő művészek hagyatékából, amelyeket mi jó szívvel igyekeztünk beilleszteni koncepciónkba. Így éli egy jelenkori időszak kiállítás a mindennapjait...

A kiállítás második termében (6. kép) állítottuk ki az egyik legjelentősebb '56-os témájú külföldi alkotást, amelyet kisebb kutatómunka után sikerült „becserkészni” és kölcsönkérni Nizzából. **Marc Chagall** *Mère et enfant* (Anya gyermekével) című litográfiájáról van szó, amelyet **Oskar Kokoschka** és lengyel alkotók művei vesznek körbe. Chagall művével szemközt egy 26 darabból álló, nagyszerű sorozatban gyönyörködhetek az érdeklődők:

2. kép – Borsos Miklós: 2. 1956. október 24. Ceruza, Magyar Nemzeti Múzeum

3. kép – Baranyay András: 1956/3 (Halottak a Kossuth téri vérengzést követően). Tus, Magyar Nemzeti Múzeum

4. kép – Pázmándy István: Parlament (3.) 1956. Linóleummetszet, Magyar Nemzeti Múzeum

5. kép – Marosán Gyula: Az első zsákmányolt orosz tank, 1957. Tus, Magyar Nemzeti Múzeum

Amberg József grafikus művei András Tiborhoz hasonlóan az utcán (a Józsefváros utcáin) készültek. (7. kép) Pontosabban az utcán grafikai vázlatokat, illetve egészen fényképszerű ceruzarajzokat alkotott, amelyeket felhasználva otthonában csodás színvilágú akvarelleket hozott létre: 77 képének történeti értéke is jelentős, hiszen mind a helyszíneket, mind az időpontokat rögzítette művein. – A terem vége felé a nézők szögesdrótok között „áthaladhattak” az andai hídon, egyenesen Ausztriába, azon képek közé, amelyek már a menekülttáborokban, az emigrálni kényszerült művészek keze nyomán ké-

sültek. E képek mind a menekülés drámai óráit, mind a táborok lakóinak szomorú mindennapjait tárták elénk. **Nagy Éva** akvarelljei, (8. kép) Marosán Gyula grafikai önmagukért beszélnek.

A harmadik, fekete terembe, a megtorlás és a hazugság termébe egy jókora kulcslyukon át juthattunk. (9. kép) Itt láthattuk **Görgényi István** két alkotását, az *Ítéletet* és a *Kivégzést*, melyek alig-alig reprezentálják a tatabányai művész jelentős 1956-os témájú sorozatát. Alkotásainak érdekessége, hogy a festő a levett forradalomról szóló művei néhány darabját tájképek alá rejtette, így tüntetve el a hatalom szeme elől.

6. kép – A kiállítás második terme. Fotó: Kardos Judit

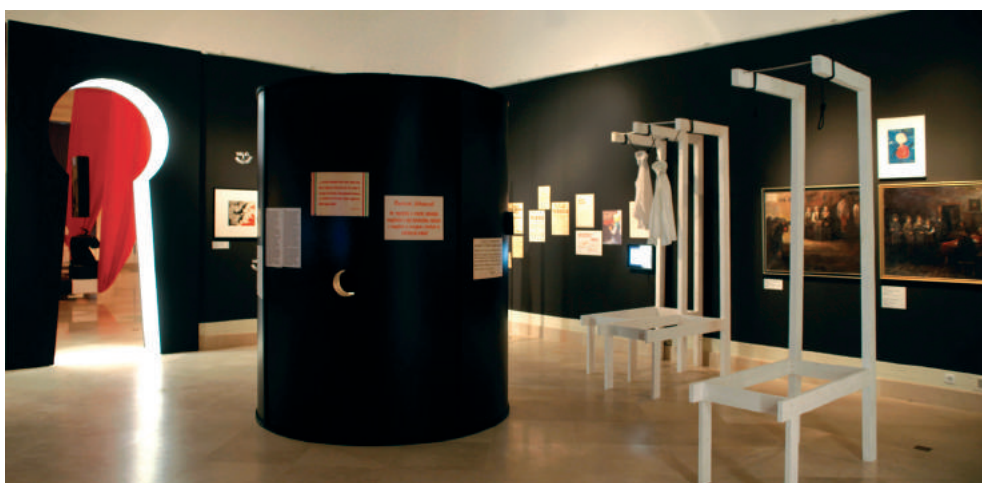
7. kép – Amberg József: A Rókus kápolna és kórház, 1956. november 11. Akvarell

8. kép – Nagy Éva: Arcok a lágerben 10., 1959. papír, akvarell, Magyar Nemzeti Múzeum

9. kép – A kiállítás harmadik terme. Fotó: Kardos Judit

Minderre csupán 2005 után derült fény, amikor hatalmas gyűjteménye egy magángyűjtő birtokába került, aki restaurálni kezdte az életművet. – E teremben kettévált a narráció. A bejárat felőli oldalon a megtorlást leleplezni szándékozó képek kaptak helyet, többnyire külföldön alkotó magyarok reflexiói a kádári megtorlás első éveiről. A kijárat felőli oldalon viszont olyan, már régebb óta a múzeum tulajdonában lévő képek kerültek fel a fekete falakra, amelyeket a Kádár-rendszert kiszolgáló, a forradalmat ellenforradalmi színben feltüntető művészek szignóztak. Így többek közt Ék Sándor, **Váli Zoltán** és **Szilágyi Jolán (Szamuely Tibor felesége)** grafikáinak sötét, többnyire hazug, vagy féligazságokkal dolgozó kontúrjain keresztül tekinthettünk be a *másik oldal* gondolatvilágába.

A negyedik terem elején a Kádár-címer születésének lehettünk tanúi: 1957 tavaszán **Légrády Sándor** grafikust erőszakkal tartották fogva az állambiztonság emberei, hogy öt nap alatt új címert alkosson. Vázlatai érdekeseek, hiszen több kezdeti rajzán, a címerekbe még beleszötte az 1956-os évszámot is. Nem meglepő, hogy a hatalom nem ama terveket választotta...

A terem közepén monumentalitásában és dekorációjában már-már groteszk enteriört láthattak a látogatók: egy ferde sakktablán Kádár János eredeti íróasztalát és néhány egyéb bútort állítottuk ki, amelyek egykor a pártfőtitkár dolgozószobájának tartozékai voltak. A ferde sakktabla szimbólum: egyrészt Kádár labilis hatalmi helyzetére utal, amikor a magyar társadalom ellenállása, a párttagság elvárásai és a szovjet vezetés figyelő tekintete előtt kell végigjátszania a partit, másrészt Kádár három szenvedélyének egyike maga a sakkozás volt. (A másik kettő a dohányzás és a vadászat.) (10. kép) Oldalában néhány kisplasztikai alkotást is láthattunk, többnyire kádárista nézőpontból készült, a forradalmat ellenforradalomként bemutató műveket, illetve a két legfontosabb, a hatalom által rendelt, 1956 kommunista mártírjainak emléket állító szobrának kismintáját: a **Kalló Viktor** által jegyzett, az egykori Köztársaság téren álló mártíremlékmű szoboralakját (1960), illetve a Kerepesi temetőben létező Munkásmozgalmi Mauzóleum szoborcsoportját (**Olcsai-Kiss Zoltán**, 1959).

10. kép – A kiállítás negyedik terme. Fotó: Kardos Judit

Szemben, kifelé haladva **Kondor Béla** két, monumentális festményében gyönyörködhattunk (*A forradalom angyala*, illetve a *Forradalom* című képekben, mindkettő 1959-ben készült.) Az átjárónál pedig tizenegy remek **Szalay Lajos**-grafika tárult a nézők szeme elé, a világhírű, abban az időben Argentínában alkotó művész megrendítő sorozatot készített a forradalomról és a megtorlásról. Ebben a teremben is megvalósult a megtorlás termében tudatosan felvállalt kurátori koncepció: a forradalmi és az ellenforradalmi képzőművészeti alkotások mintegy szembeállításra minden különösebb kurátori kommentár nélkül. Csupán apró jelzések segítségével próbált fogódzót nyújtani a látogatók számára a befogadásban és a véleményalkotásban.

Az utolsó terembe lépve az 1980-as évektől a 2006-os emlékévig terjedő időszak művészi reflexióit állítottuk ki, középpontban néhány, a híres 1989-es emlékműpályázaton részt vett makettel. Ez minden idők egyik legjelentősebb magyar művészeti pályázata volt, amely célja szerint a 301-es parcellában kívánt méltó emléket állítani a forradalom mártírjainak. A pályázatra 95 nevezés érkezett, kiállításunkon az első és második helyezett mellett még három mű volt látható. Tovább haladva, három fekete koporsó alakú vitrinben az emigráció által veretett 56-os emlékérem-sorozatokban gyönyörködhetek a látogatók, melyek a rendszerváltás nehézségeinek és kétarcúságának bőséges szimbolikát hordozó installáció között vezetik a látogatót. A folyosótermet a Nagy Imre és társai újratemetésére feketébe öltöztetett Műcsarnok homlokzatának képe zárja, hátoldalán egy Márai idézettel: „...Ilyen nagy dolog a Szabadság?...”

Az 1956-os Emlékbizottság támogatásával megvalósult, nagyszámú látogatót vonzó kiállítást **Ihász István** és **Gál Vilmos** rendezte. A tárlathoz vezető katalógus is készült.

VÍZ – KINCS – TÁR LÁTVÁNYRAKTÁR AZ ESZTERGOMI DUNA MŰZEUMBAN

Horváth István

Az utóbbi években egyre-másra létesültek múzeumainkban látvány-, illetve tanulmányi raktárak. A látogatható raktárak e két típusa között nem húzódik éles határvonal, az eredetileg nekik szánt szerepek sokszor összecsúsznak, a mindennapi gyakorlatban esetenként át is veszik egymás szerepét. Mindkét raktártípus viszonylag új eleme a hazai muzeológiának, nincsen biztos recept a kialakításukra vonatkozóan, emiatt rendkívüli változatosságról tanúskodnak az eddig megvalósított projektek. A gyakran túlságosan is hosszú ideig fennálló hagyományos állandó kiállítások egyre kevésbé képesek új látogatókat elérni, a régieket sem sarkallják visszatérésre, az időszaki tárlatok pedig ritkán vonzanak tömegeket. A megoldásokat kereső múzeumok egyik kitérési pontjaként jelentek meg a látogatható raktárak, egyúttal szakmai vita tárgyaivá is váltak az új látogatói terek. Sokak szerint ezek csak az elérhető pályázatok által nyújtott kényszermegoldások, miközben mások úgy vélekednek, hogy a múzeumok jövőjét jelentik, egyúttal a raktározási körülményeken is javítanak. Létezik számos, több esztendeje üzemelő látványraktár, ezek üzemeltetési tapasztalataiból már leszűrhető néhány következtetés arra vonatkozóan, hogy ez a fajta raktározási/látogatói forma vajon beváltotta-e a hozzá fűzött reményeket. Az esztergomi Duna Múzeum (hivatalos nevén Magyar Környezetvédelmi és Vízügyi Múzeum) látványraktára 2014 őszén nyitotta meg kapuit, az eltelt időszak tapasztalatai már megengedik néhány következtetés levonását. E sorok muzeológus írója a projekt szakmai felelőseként részt vett a látványraktár tervezési, kialakítási munkálataiban. Az alábbiakban megismerkedhetünk e speciális gyűjteményi raktár belső struktúrájával, a projekt megvalósításával, valamint az eltelt időszak elsődleges tapasztalataival.

A hazai múzeumok látványraktári és tanulmányi raktári projektjei rendszerint egy-egy TIOP pályázat keretén belül valósultak/valósulnak meg. Nem volt ez másként a Duna Múzeum esetében sem. Egy 2012-ben benyújtott pályázat eredményeképpen nyílhatott meg 2014 novemberében a múzeum látványraktára a látogatók előtt. A múzeum hagyományosan nagy hangsúlyt fektet az interaktív kiállításokra és az azokhoz több-kevesebb szállal kapcsolódó múzeumpedagógiai foglalkozásokra. Az új raktár célközönségét nem feltétlenül a passzív, szemlélődő látogatók képezték, hanem olyanok, akik fogékonyak a játékos, aktív részvételt igénylő ismeretszerzésre. Ez a szempont már a tervezés fázisában érvényesült; a projektben résztvevők nem pusztán beüvegezett polcrendszerben gondolkodtak, hanem egy olyan térben, amely a múzeum ismeretadási repertoárját is bővítheti. Mindezt oly módon megvalósítva, hogy a műtárgyak „jogai” se csorbuljanak, azaz az állományvédelmi követelmények is maradéktalanul teljesülhessenek.

A fenti szempontok figyelembevételével választotta ki a múzeum a projekt megvalósításának pontos helyszínét: a múzeum udvaráról nyíló tárgyi raktár, a hozzá csatlakozó gyűjteménykezelői szoba, valamint egy innen megközelíthető kisebb helyiség együttese alkotja a teljes látványraktárt. A raktár kezelőjének volt szobája a látogatótér központja, kiállítás, múzeumpedagógiai foglalkoztató és műtárgyraktár egyben. (1. kép) A több funkció miatt az itt felhasznált anyagok kiállítótér-minőségűek, a tárgyak egyenként megvilágítottak, nem is volt cél a raktári jelleg megjelenítése, sokkal inkább az ismeretek tudományos-játékos formában való átadása. A műtárgyak itt csak részben sorakoznak raktári rend szerint, többségük polcokon, tematikus összeállításban kapott helyet.

Néhány műtárgy binokuláris távcsőre (két egymással párhuzamos és tükörszimmetrikus távcső – a szerk.) emlékeztető betekintő nyíláson át látható, a fal mögött megbújó tárgyak így igazán közelről is megvizsgálhatók. A látogatóknak érdemes a lábuk alá is nézni: az üvegpadló alatt olyan tárgy-együttességek lehetnek szemügyre, amelyek egyes darabjai eredetileg is a padlószint alatt voltak használatosak. Ilyenek az ó- és középkorból származó vízvezetékcsövek vagy a 20. század elején elterjedt vízórák.

A tárgyak mellett két alapvető információ segíti a további tájékozódást: az adott tárgy leltári száma, valamint pontos megnevezése. Ezek birtokában a helyiségben található nagyméretű, érintőképernyős monitoron megkereshető a tárgy leíró kartonjának digitális változata a műtárgy teljes leírásával, adataival. A múzeum honlapján is elérhető program jelenleg közel 3000 műtárgy adatait tartalmazza. A monitoron megjeleníthető Vörös László 1833-ban készített térképe is, amelynek segítségével a mai térképészeti, informatikai lehetőségeket kihasználva egyidejűleg barangolhatunk napjaink Budapestjén és 1833-ban Pest-Budán. A múzeum és a múzeumi munka jobb megismerését szolgálják az egy másik érintőképernyős panelen megjelenő gyűjteményi ismertetőik. Itt már a játék is szerepet kap, a látogató virtuális muzeológusként rakhatja a megfelelő gyűjteményekbe a véletlenszerűen megjelenő tárgyakat, dokumentumokat, fényképeket. Az egyéni felfedezés élményét táblagépek segítik, a tárgyaknál elhelyezett QR-kódok leolvasásával háttér-információk, a jobb megértést elősegítő feladatok, animációk érhetők el az adott tárgy eredeti használatával kapcsolatosan.

Ebből a helyiségből nyílik az egyik tényleges raktár. Itt fiókos fémszekrényekben metszetek, céhlevelek, 19. századi fényképek mellett az ország harmadik legnagyobb Széchenyi-iratgyűjteményét helyeztük el. (2. kép) Ugyanitt található a múzeum képeslap- és éremgyűjteménye, előbbinek mintegy 2500 darabja képernyőn is megtekinthető egy térképes kereső segítségével, egy-egy kiválasztott lap

1. kép – A látványraktár központi terme (Fotó: Vízzy Zsigmond)

pedig e-mail-en el is küldhető. Ez már valódi raktár, a látogató gyűjteményként egy-egy fiókot kihúzhat, láthatja a különféle dokumentumtípusok eltérő tárolási módját. A szintén itt tárolt éremgyűjtemény különleges egységét alkotják az ún. hídbárcák, amelyek kiemelt helyet kaptak: a két helyiség közötti falba beépítve, üveglapok között közel 70 darab bárca mindkét oldala vehető alaposan szemügyre. (3. kép)

A megfelelő látogatószám fogadásához azonban ez a két helyiség kevésnek bizonyult volna, ezért a már meglévő tárgyi raktár is a projekt részévé vált. Az itt található, jól bevált, síneken mozgatható polcrendszer nagyobb mértékű átalakítására nem volt reális lehetőség, a meglévő rendszer látogathatóvá tétele viszont járható útnak bizonyult. A tömörraktár egy folyosója vált így elérhetővé a látogatók számára, az üvegezett polcok mögött lényegében az egész tárgyi raktár látható. (4. kép) A folyosó egy részén, a polcok előtt vízszintes és függőleges irányban egyaránt mozgatható monitoron az eszköz mögött található tárgyról kaphatunk további információkat: láthatjuk a tárgy használatát, működésének animációját stb.

2. kép – A dokumentumokat őrző szoba részlete
(Fotó: Vízzy Zsigmond)

3. kép – A látványraktár központi terme, bal oldalon a hídbárca-gyűjteményt tartalmazó üvegfal (Fotó: Vízzy Zsigmond)

A látványraktár éppen félúton helyezkedik el a múzeum állandó kiállítása és a múzeumpedagógiai foglalkoztató tér között, így jól beilleszthető a hagyományosan kialakult látogatói útvonalba. Ez különösen óvodás- és diákcsoportok esetében fontos, hiszen az állandó kiállítás, a foglalkoztató, valamint az új látványraktár látogatása alkot egy komplett gyerekfoglalkozást. Ez lehetővé teszi a csoportok „forgatását”, erre főleg a tavaszi és őszi tömeges látogatások ideje alatt van szükség, és komoly szervezőmunkát igényel.

A megnyitás óta eltelt időszak tapasztalatai alapján már levonhatjuk az első következtetéseket is a látogatók és az új látogatói tér mindennapi üzemeltetőinek visszajelzéseinek alapján. A legfontosabb kérdésekre kerestük a választ, úgy mint: sikerült-e érdemben növelni a látogatószámot az új attrakció révén; a látogatók jelenléte hogyan befolyásolta a raktárban dolgozó muzeológusok és gyűjteménykezelők munkáját; a nagyszámú technikai eszköz zökkenőmentesen működik-e; a műtárgyak állapotát befolyásolja-e a megváltozott környezet stb.

A látogatottsági adatok a legjobban számszerűsíthetők egy-egy kiállítás utólagos értékelésében, nincs ez másképp a Duna Múzeum látványraktára kapcsán sem. A 2015. esztendő vizsgálva az intézmény szerény mértékben ugyan, de növelni tudta látogatói számát. Ez a növekedés – bár az időszaki kiállítások is befolyásolják az eredményt – elsősorban a látványraktár megnyitásának köszönhető. Nehéz megbecsülni, hogy milyen mértékben járult hozzá a növekedéshez az új létesítmény, hiszen a múzeumi belépőjegy ára tartalmazza a raktárlátogatás lehetőségét is, az azonban tudható, hogy sok látogató csak a látványraktár miatt jött a múzeumba, ill. számos régi látogató is emiatt kereste fel ismét az intézményt. Mindezek alapján a múzeum mindenképpen profitált az új fejlesztésből, azaz a visszajelzések alapján volt értelme és haszna látványraktárt létrehozni.

4. kép – A tárgyi gyűjteménynek helyet adó tömörraktár részlete (Fotó: Vízzy Zsigmond)

A gyűjteménytár látványraktárrá alakítása után sem vált, nem is válhatott csak a látogatók terévé, más formában, de maradt az, ami volt: a muzeológusok és gyűjteménykezelők munkaterülete, a műtárgyak szakszerű tárolására szolgáló helyiség. Új kööttségek jelentek azonban meg: a látogatás idejére fel kell függeszteni a raktári munkát, a tárgyak esetleges mozgatását. Ez a korábbiaknál nagyobb fokú munkatervezési és -szervezési feladatokat ró a gyűjteményekért felelős muzeológusokra, akiknek ráadásul a sok helyen kiállítás-minőségű anyaghasználat miatt fokozottan kell ügyelniük a látványraktár berendezésének épségére is. Eközben a muzeológusok a múzeumpedagógusok mellett az üzemeltetésben is részt vesznek: az új látogatótér nem járt együtt a teremőrök létszámának növelésével, emiatt a látványraktár hétvégi nyitvatartási ideje alatt a múzeum szakalkalmazottai felváltva tartottak ügyeletet (, ez az ügyeleti rendszer 2016-ban megszűnt).

Már a tervezés fázisában felmerült, hogy a nagyszámú informatikai eszköz (érintőképernyők, táblagépek, elektronikus vendégkönyv stb.) alkalmazása mennyire állja ki az idő próbáját. A rajtuk futó alkalmazások mind elavulhatnak, nem beszélve az esetleges meghibásodásokról. Mivel az építés során az elérhető legmodernebbeket szerezték be, az eltelt viszonylag rövid időszak alatt a gépek elavulásáról nem beszélhetünk, sőt a rendkívül összetett informatikai rendszerben sem akadtak fennakadások. Mindezek ellenére várható, hogy néhány éven belül szaporodni fognak a cserére szoruló eszközök, miközben az ilyen célra fordítható anyagi források nincsenek biztosítva. A látványraktár berendezési koncepciója és jellege erősen épít az elektronikusan megszerezhető információkra, ez a jövőben komoly kihívás elé fogja állítani az intézményt, hiszen a látogatói élmény és ismeretátadás szerves részét szolgáltatják ezek az eszközök.

Ami a műtárgyakkal kapcsolatos tapasztalatokat illeti: az egész raktár területén szabályozott páratartalom és hőmérséklet beállított értékeit a látogatók jelenléte csak kis mértékben és rövid ideig módosítja. Nem szabad elfelejteni, hogy sok tárgy csak ennek a raktározási formának köszönheti, hogy megfelelő körülmények közé került, ez mindenképpen a pozitív oldalát jelenti a beruházásnak.

MÚZEUMPEDAGÓGIAI FOGLALKOZTATÓ TÉR ÉS LÁTVÁNYTÁR A WOSINSKY MÓR MEGYEI MÚZEUMBAN

Gaál Zsuzsanna

Tolna Vármegye Múzeuma a neves tervezőpáros, **Schikédanz Albert** és **Herzog Fülöp** alkotása, több mint száz éve nyitotta meg kapuit. A múzeumpalotát a város szélén, az egykori vásártér vízzel telített területén építették fel. Pincéje is nagy gonddal készült, amely azonban hosszú ideig a közönség elől elzárt térként üzemelt, nem is annyira raktárként, mint inkább lerakóhelyként, ahova az évtizedek során sok kidobásra érdemes kacat is került. Gyökeresen megváltozott ez a helyzet az 1980-as évek elején, amikor az akkori igazgató, **Vadas Ferenc** új funkciót talált a múzeum alagsorának. Megoldva az épület szigetelését, pincemúzeumot hozott létre tanulmányi raktárral, helyet hagyva a különféle foglalkozások megtartására is. Évtizeddel később a helyhiány miatt megszűnt a raktár tanulmányi jellege, s ezzel látogathatósága, a foglalkoztató tér ugyan megmaradhatott, de az új évezredre már ez is megkopott és korszerűtlenné vált. Éppen jó időben érkezett a lehetőség, az Új Magyarország Fejlesztési Terv, illetve az Új Széchenyi Terv keretében meghirdetett, *Múzeumok iskolabarat fejlesztése és oktatási képzési szerepének erősítése* című program. Intézményünk 2010-ben és 2012-ben nyújtott be pályázatot, amely lehetővé tette a pince esztétikai és funkcionális értelemben vett megújulását.

A fejlesztés első lépcsőjében 160 m² területen hoztuk létre a múzeumpedagógiai foglalkoztató teret, amely két egymásra merőleges ágból áll. A rövidebb, a foglalkoztató bevezető szakasza, ahova a paravánokra múzeumi élményekkel kapcsolatos gyerekrajzok kerültek, és itt nyilváníthatnak véleményyt játékos formában a programokon résztvevő látogatók.

A pince hosszú ágát három egységre osztottuk. Az első részt előadások tartására alkalmas térnek rendeztük be, az oldalfalakon pedig vitrinek kaptak helyet, ahova a fegyvergyűjtemény raktárban levő darabjai közül a legszebbeket válogattuk ki. A tárlókban hat téma jelenik meg: A mohácsi vésztől a Rákóczi szabadságharcig, Mária Teréziától Ferenc Józsefíg, 20. századi hadi fegyverek, Díszfegyverek, Keleti fegyverek és Balkáni fegyverek. (1. kép)

1. kép – Múzeumpedagógiai foglalkoztató tér
(Fotó: Retkes Tamás)

Az előadó térhez informatikai fejlesztések is kapcsolódnak: a projektoron és a hi-fi tornyon kívül egy intelligens táblát is beszereztünk. Az előadó mögött egy kiscsoportos foglalkozások tartására alkalmas teret alakítottunk ki asztalokkal, székekkel. Az oldalfalakra itt is vitrinek kerültek, amelyekben részint a kézműves-foglalkozások mintadarabjai, részint gyermekjátékok kerültek a múzeum néprajzi, illetve újkortörténeti gyűjteményéből.

A foglalkoztató tér harmadik egységét a pincemúzeum leglátványosabb részeként az időkapuk alkotják, ahol betekintést nyerhetünk különféle történeti korok világába. Az időben visszafelé haladva elsőként honfoglaló eleink életébe, bemutatva viseletüket, fegyvereiket és más használati tárgyaikat, imitált tábortűz mellé invitálva a látogatókat. (2. kép)

A következő enteriőr egy római villabelső hangulatát eleveníti fel, a korra jellemző bútorokkal, ebédlőpamlaggal, háromlábú asztallal, fonott karosszékkal, valamint egy házi szentéllyel, amelyben a Tamásból előkerült nagyméretű Fortuna szobor másolata kapott helyet.

A harmadik időkapu témája a neolitikum. Ebben az egységben a meghatározó látványelem a vesszőfonatos, sárral tapasztott házrekonstrukció, mellette szövőszékkel, őrlőkövel, távolabb egy zsugorított csontvázas sírral.

Az időkapuk múzeumpedagógiai hasznosítására különböző szituációs játékokat ajánlunk, melynek során korhű öltözetbe bújhatnak a gyerekek, és kipróbálhatnak többféle tevékenységet, például gabonaőrlést őrlőkövel, vagy éppen a szövést, megszólaltathatják a római kori enteriőrben a hárfát, a honfoglalás koriban a kürtöt, a sámándobot, felajzhatják az íjakat.

A fejlesztés fontos része az is, hogy a teret részben akadálymentesítettük egy lépcsőjáró, hernyótalpas szék beszerzésével, amivel megoldhatóvá vált a mozgássérültek lejutása a pincemúzeumba. További előrelépést jelent, hogy a látogatóbarát múzeum szempontjaira figyelve külön mellékhelyiséget, illetve kézműsöt alakítottunk ki a foglalkozásokon részt vevő látogatók számára. A Múzeumpedagógiai foglalkoztató tér látványtervét **Kaczián Tibor** belsőépítész készítette, berendezését a múzeum munkatársai végezték.

A beruházás második lépcsőjében 2015 nyarán sikerült befejezni a teljes pince felújítását. A múzeum-pedagógiai foglalkoztatóval párhuzamosan elhelyezkedő, 280 m² nagyságú térben egy látványtárat hoztunk létre, ami műfaját tekintve részben újdonság, részben azonban visszatérés alapító igazgatónk, **Wosinsky Mór** korába, akinek első kiállításait ugyancsak a raktárszerű bemutatás jellemezte.

2. kép – Honfoglalás kori időkapu (Fotó: Retkes Tamás)

Modern korunk persze új lehetőségeket kínál, amit mi sem hagytunk kihasználatlanul. A ma látogatóját már számítógépekben tárolt adatbázisok segítik a tájékozódásban, melyek nemcsak a kiállított több mint 6000 műtárgy fotóját, hanem részletes leírását és számos további információt is tartalmaznak.

A Látványtárban időutazásra várjuk az érdeklődőket, melynek során a 20. század modernizációjára jellemző tárgytól elindulva haladunk vissza az időben, eljutva végül a bronzkor emberét körülvevő világig. Kiemelt célunknak tekintjük az e tájon élt emberek sajátos kultúrájának megismertetését, rámutatva arra, hogy a tömegtermelés kialakulása előtt kézművességen alapuló, egyedi tárgyak sokasága szolgálta az itt élő emberek ünnep- és hétköznapijait.

A Látványtár **történeti gyűjtemény** része négy téma bemutatását tűzi ki célul. Az első teremben a *technikai fejlődés és életmódváltozás* jellegzetes tárgyai kaptak helyet, jellemezve azt az átalakulást, amit a tudomány és a technika robbanásszerű fejlődése okozott a 19. század végétől. A telefon megjelenése forradalmasította a kommunikációt, a tömegközlekedés kialakulásával a távolságok lerövidültek, a villanyvilágítás az utcák, lakások elengedhetetlen tartozékává vált. Megjelent a fonográf, majd a mozgófilm, később a rádió, az új típusú információáramlás és szórakozás eszközei. A műszaki fejlődés a két világháború között tömegek számára tette elérhetővé a korábbi, kevesek által használt találmányokat. Megjelentek a kényelmes, könnyen kezelhető tekercesfilmes fényképezőgépek, melyekkel színes felvételek is készülhettek. Az áramot nemcsak világításra, ipari meghajtásra, hanem háztartási gépek – mosógép, porszívó, elektromos konyhai eszközök, lemezjátszó, magnó – működtetésére használták fel, a műanyag alkalmazása is általánossá vált. Ez az időszak a vezeték nélküli hírközlés fejlődésének, a radar, számológépek térhódításának, a televízió megszületésének időszaka. A második világháború után először az ipari országokban, majd lassan Közép-Kelet Európában is mélyreható változások történtek, új életstílus, fogyasztói társadalom alakult ki.

3. kép – Újkortörténeti gyűjtemény. Technikai fejlődés és életmódváltozás (Fotó: Retkes Tamás)

Az elektronika fejlődésével kialakult a modern tömegkommunikáció – televízió, számítógép-rendszerek, CD-ROM, DVD, internet, adatbankok, telefon-hálózatok –, a mindennapok megkönnyítésére teljesítmény-központú háztartási gépek, irodai eszközök, órák, berendezések tömegeit gyártják. (3. kép)

A második terem az *egészségügy és a személyes higiénia* témáját dolgozza fel. Itt kapott helyet **dr. Görgényi Ede** körorvos (1925–2008) rendelőjének berendezése, ami 2005-ben került múzeumunk gyűjteményébe. Az orvosi hivatást hadifogoly tábori élményei hatására választotta. 1953-ban kapta meg diplomáját, először Komlón, majd Mágocson és Ozorán kezdte pályáját. 1972-ben érkezett Tolnára, eleinte két, sőt három körzetben is rendelt. Az általános orvosi praxis mellett kisebb műtéteket, nőgyógyászati, fogászati, gégészeti kezeléseket végzett, rendelője igen jól felszerelt volt műszerekkel, berendezésekkel, melyek egy része a háború előttről származott, de folyamatosan szerzte be az új eszközöket, még a szovjet laktanyából is. Röntgengépe, bár több évtizedet szolgált, mégis fontos és használható diagnosztikai eszköznek bizonyult. Fáradhatatlan, nagy munkabírású, kiváló orvos volt, munkatársai és betegei is szerették.

Dr. Debiczky Antal (1911–1978) fogorvosi rendelője az 1930–1970-es években Budapesten, a Liszt Ferenc téren várta a betegeket. Berendezését, eszközeit az 1970-es évek elején távoli rokona, **dr. Soltész Szilvia** vásárolta meg, aki ezekkel a fogorvosi műszerekkel alakította ki praxisát, rendezte be első rendelőjét, s használta közel egy évtizedig Szekszárdon. A fogorvosi szék, fűrőgép, a patronos fagyasztó, az aranytömő és néhány egyéb műszer a 20. század elejéről származnak. A bútorok, modernebb eszközök a két világháború közötti időszakban készültek Magyarországon, Angliában, Németországban és Svájcban.

A következő három terem anyaga a **néprajzi gyűjtemény**ből mutat be válogatást. Tolna megye a kézműipari hagyományokban, népművészeti értékekben gazdag megyék közé tartozik. Látványtárunk a kézműves iptörténet egy rövid, de jelentős szakaszát tárja elénk. A tárgyak kiválasztásánál igyekeztünk nemcsak a történeti jelentőséggel bírni, hanem tájjellegéből adódóan az egyedi és különleges nép- és iparművészeti értékeket megjelenítő alkotásokat bemutatni, melyek szépségük, esztétikai kivitelezésük miatt gyűjteményünk legszebb darabjai.

Első néprajzi termünkben ácsolt bútorokat és festett asztalos bútorokat helyeztünk el, melyek főként a 19. századból és 20. század elejéről származnak. Festett padok, tálasok, ládák, bölcsök, falitékák és ágyvég toldalékok láthatóak, melyek a Tolna megyei és a Duna-menti bútorkészítő központok (Szekszárd, Fadd, Váralja, Harta, Baja) műhelyeiből kerültek ki. Termékeiket a helyi és környező lakosság is szívesen vásárolta, de legjelentősebb felvásárló piacuk a Sárköz volt. Az ide szállított bútorokat ezért összefoglaló névvel *sárközi bútornak* is nevezik. (4. kép)

Második néprajzi termünk tematikája, tárgygyűjteménye a legváltozatosabb. Jelentős részét képezik a paraszti faragóspecialisták, iparos mesteremberek és pásztorok által készített munkák, melyek művészi díszítettsége figyelemre méltó. Közéjük tartoznak a női munkakör számai, eszközei, melyek gyakran szerelmi ajándékként készültek: mosósulykok, mángorlók, szösztartó rokkafák, csipkeverő pálcák. Külön említést érdemelnek a pásztorfaragás alkotásai. Elsősorban szerszámokat (pásztorbot, fokos, bárányjel, ostor), illetve mindennapi használati tárgyakat (sótartó, ivócsanak, kanál, kutyagerinc, tükrös, borotvatok, dohány- és gyufatartó) mutatunk be, melyek faragással, karcolással, festett-, spanyolozott díszítéssel, ritkán réz- és ólomveretes rátéttel készültek. Szintén ebben a teremben üveggel védett fiókokban és vitrinekben kapnak helyet a sárközi viselet kiemelt darabjai a 19–20. századból: sárközi fűzött gyöngyök, nyaksisok, fekete-fehér és színes hímzésű főkötők, bíborvégek, bíborfátylak. A jobb oldali vitrinben a bölcseki temető ásatása során előkerült, 16–17. századi gyöngyös pártákat, süvegeket, bőr lábbeliket helyeztünk el. A bal oldalon **Fenichel Sámuel** (1868–1893) és **Bíró Lajos** (1856–1931) 19. század végi és 20. század eleji

új-guineai gyűjtéséből származó néprajzi anyagok láthatóak, melyek a mindennapi élet használati tárgyait, eszközeit hivatottak bemutatni.

Az utolsó néprajzi teremben a Tolna megyei kerámiák legismertebb és legjelentősebb típusaiból válogattunk. Formájuk, díszítésük, valamint domináló színeik alapján kiemelkedik a sárközi kerámia, mely összefoglaló elnevezése a Szekszárd, Mórág, Baja, Siklós, és Mohács mesterei által gyártott, és a sárközi falvak által vásárolt és használt kerámiáknak.

Külön említést érdemel a mohácsi korsósok és bátaszéki fazekasok fekete kerámiája, melynek az égetési eljárás során keletkező sötétszürke-fekete színe megkülönbözteti a többi mázas kerámiától. Színe és technikája alapján megismerhető a szakcsi kerámia, melyeket a habán edényekhez hasonló színvilág és az ónmázás technika jellemez. Kerámiagyűjteményünk érdekessége, hogy a ma élő, jelenleg is alkotó népi iparművészek és népművészet mesterinek munkáiból is bemutatunk néhány alkotást.

A Látványtár három utolsó termében a **régészeti gyűjtemény** négy különböző korszakból származó leletei tanulmányozhatók. A középkor időszakából *Ete* anyaga emelhető ki elsőként. A 11–16. századig létezett település a Sárköz gazdag mezővárosa volt, virágkora a 15–16. századra tehető. A másik jelentős lelet együttes a Tolna megye északi szélén, a Sió völgyében található *Ozoráról* származik. A község középpontjában, egy, a plébániatemplom melletti dombon áll a várkastély négyzetes, középudvaros épülettömbje. Az épületet négyzet alakban fal veszi körül, sarkukon kerek tornyokkal megerősítve. A firenzei származású **Filippo Scolari, Zsigmond király** főembere 1416–1426 között építtetett magának itt várkastélyt. Birtokolta még **Hédervári Lőrinc** nádor, Hédervári Ferenc reneszánsz stílusban építtette át a várkastélyt. **Török Bálint** 1537-ben ostrommal szerzi meg. 1545-ben a török seregek elfoglalják, és a 17. század végéig kisebb jelentőségű erődítésként működött. A régészeti kutatások során előkerült leletanyagból a 15. századtól a 20. század elejéig terjedő időszakból láthatunk válogatást helyi készítésű és import tárgyakkól.

A népvándorlás korának középső időszakában az avarok népe uralta a Kárpát-medencét. Az M6-os autópálya régészeti feltárásakor egy korábbi nem ismert temető 1644 síros részlete került feltárássra *Szekszárd* határában. A sírmező eredetileg mintegy 2500 síros lehetett. Erős katonai jellegét mutatják az íjmaradványok, fokosok, kardok és szablyák és 72 lósr is. A látványtárba a szekszárdi temető három leletanyag-típusát válogattuk be. A sírokból több mint 500 kerámia került ki, ennek nagyobb részét korok és típusok szerint csoportosítva tanulmányozhatják az érdeklődők.

4. kép – Néprajzi gyűjtemény.
Ácsolt bútor, festett asztalos
bútor (Fotó: Retkes Tamás)

A sírokból származó lószerszámok közül bemutatjuk az avarok által Európában meghonosított kenyeleket és zablákat. A lóvázak mellett megtalált lándzsák többségét szintén megtekintheti a látogató.

A római kori leletek jelentős része a múzeum alapítása utáni első évtizedekben került a gyűjteménybe sokszor úgy, hogy a pontos lelőhelyüket nem ismerjük. Nagyobb, összetartozó leletegyüttesként a *Bátaszék* határában lévő Kövesd-pusztán feltárt 159 késő római sír főként kerámia anyaga látható. A Tengelic határában előkerült 3. századi ezüstpénzleletből több mint 500 darab ún. antoninianus található a fiókokban.

A bronzkori lelőhelyek között számottevő *bonyhádi* feltárás leletanyagát jelentősége miatt válogatás nélkül, a maga teljességében mutatjuk be. Az itt feltárt sírok száma alapján az eddigi legnagyobb bronzkori, a Dunántúli mészbetétes edények népe hagyatékát őrző temető bukkant elő. A kora bronzkortól a középső bronzkor végéig használt, mellékleteikben is rendkívül gazdag sírokat mintegy 4200–3400 évvel ezelőtt ásták a földbe. A 800 évet átölelő időszak temetkezési szokásainak és az edények formájában, díszítésében is megmutatkozó változásainak követésére különösen jó lehetőséget kínál a bemutatott lelőhely. A régészeti és embertani elemzések eredményei alapján először sikerült kimutatni, hogy az edényeken az emberi testtájaknak megfelelő módon elhelyezett motívumok valójában nem egyszerűen csak díszítések, hanem azok pontos jelentést is hordoznak: egy, a közösség által jól értelmezhető és következetesen használt jelrendszert alkotnak, az urna pedig magát a halottat jelképezi. (5. kép)

A Látványtár nagy érdeklődés mellett 2015-ben, a Múzeumok Éjszakáján nyitotta meg kapuit a nagyközönség előtt. További hasznosítására múzeumpedagógiai és közművelődési programot dolgoztunk ki, amely több korosztály megszólítására alkalmas. A beruházás jelentősége a közönséghasznosítás területén kínálkozó lehetőségen túl az is, hogy a felújításnak köszönhetően több mint 6 ezer műtárgy a műtárgyvédelmi kritériumoknak minden tekintetben megfelelő elhelyezést kapott.

5. kép – Régészeti gyűjtemény. Mészbetétes edények népe bonyhádi temetőjének leletei (Fotó: Retkes Tamás)

IRODALOM

A gyűjteményekről szóló leírás a látványtárban található tablószövegek rövidített változata, melynek szerzői: V. Kápolnás Mária (újkortörténet), Fuksz Márta (néprajz), Geréné Vizi Márta (középkor), Ódor János Gábor (népvándorláskor), Czövek Attila (római kor), Szabó Géza (bronzkor).

V.

KÁRPÁT-MEDENCEI KÖRKÉP

A RÁNK BÍZOTT ÖRÖKSÉG...
A KOMMUNIZMUS ÉS AZ ELLENÁLLÁS
ÁLDOZATAINAK EMLÉKMÚZEUMA

Fürtös Andrea

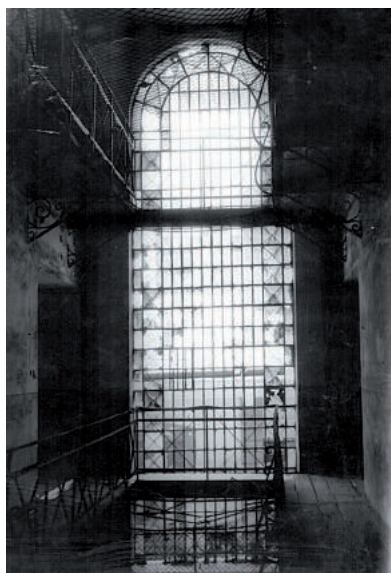
*„Amikor az igazságszolgáltatás nem tud az emlékezet formája lenni,
maga az emlékezet kell, hogy az igazságszolgáltatás formája legyen”
(Ana Blandiana)*

A huszadik század végén, a néhai Máramaros vármegye központjában, Románia északi csücskében elhelyezkedő Máramarosszigeten létezett egy előrehaladottan rossz állapotban levő elhagyott épület. A régi sztálinista börtön volt, ahova az 50-es években, az interbellikus (a két világháború közötti időszak romániai megnevezése – a szerk.) időszak romániai elit rétegének nagy részét bebörtönözték.

Az épület 1896 és 1897 között „a magyar börtönépítészet egyik legmeghatározóbb alakja”, **Wagner Gyula** építész tervei alapján, a millennium emlékére épült. A Máramaros vármegyei börtönben köztörvényeseket őriztek és ezt a sajátosságát megőrizte a két világháború között is. 1950 májusától a börtön jellege radikálisan megváltozott, és több mint 5 évig, egészen 1955 júliusáig kizárólag mint politikai fegyház működött. Kb. 200 személy sínylődött itt. Ide hurcolták a két világháború közötti időszak jelentős politikai, kulturális és egyházi személyiségeit. A politikai foglyok első csoportját, amelyet magas rangú, volt állami tisztségviselők alkottak, 1950. május 5. éjszakáján tartóztatták le az ország különböző pontjain és a bukaresti Belügyminisztérium fogdájában gyűjtötték össze. Másnap a máramarosszigeti börtönbe szállították.

Az 50-es évek elején négy miniszterelnököt, a demokratikus pártok elnökeit (Nemzeti Liberális Párt, Nemzeti Paraszt Párt és a Szociáldemokrata Párt), a román Nemzeti Bank öt volt elnökét, számos minisztert és államtitkárt zártak ide. Ők egy olyan réteghez tartoztak – volt magas állami tisztségviselő –, amelyet az új társadalomból ki kellett iktatni. A kommunista hatalom inkább potenciális ellenfelet látott ezekben az idős emberekben, mintsem olyan személyeket, akik valójában képesek lettek volna ellenállást tanúsítani.

A politikai foglyok második nagy csoportját a két rítushoz tartozó katolikus főpapok és egyházi személyek alkották. Az a tény, hogy az erdélyi katolikus egyház vezetésének jelentős része bekerült a máramarosszigeti börtönbe, rámutat arra, hogy a kommunista hatalom valós veszélynek érezte a katolikus egyházat. Itt raboskodott 16 katolikus (címetes vagy titkos) püspök, ebből 10 görög katolikus és 6 római katolikus. Velük együtt számos helynök, kanonok, pap, szerzetes szenvedett, mert hűséges maradt hitéhez és vallásához. A börtönt a Securitate aktáiban „különleges munkatáboroként” tartották nyilván – „Duna munkatelep” fedőnév alatt. Valójában a „munkatelep” nem volt egyéb, mint az ország politikai és egyházi elitjének megsemmisítő helyszíne. Ami a szigeti rabok fogva tartásának jogi helyzetét illeti: nagyrészüket (főleg a politikusok esetében) 1950. elején egy, a Belügyminisztérium által összeállított táblázat alapján tartóztatták le, másokat (a görög katolikusokat) pedig azért, mert megtagadták az ortodox egyházhoz való áttérést. Több mint egy évig egyik esetben sem volt meg a minimális jogalap a fogva tartásukra. Egy 1950. január 14-i rendeletre hivatkozva, aminek alapján Romániában megalakultak a munkatáborok, 1951 augusztusában a Securitate által kiadott határozatok alapján a szigeti rabokat 24 hónapra a különleges munkatáborokba vitték (ezeket az időszakokat szükség szerint módosították egészen 1955-ig).

1. kép - Börtönfolyosó a '90-es évek elején

2. kép – Börtönfolyosó a felújítás után

A római katolikus vezetők a koncepciók perekben kimondott ítéletek alapján kerültek Szigetre. A mindennapi élet nagyon nehéz volt: a hideg, az éhség és az elszigeteltség voltak az elítéltek legnagyobb ellenségei. Mindezeknek köszönhetően, a közel 200 fogoly közül, öt év alatt 53 ember lelte itt halálát, vagyis a rabok 25%-a. 1955-ben, miután megkezdődtek Románia ENSZ-hez való csatlakozásának tárgyalásai, a genfi egyezmény alapján az akkori kormány politikai amnesztiát hirdetett. A máramarosszigeti politikai foglyok egy részét kiengedték, a többiek pedig más börtönökbe helyezték, illetve kényszerlakhelyre telepítették, a börtön pedig újra a köztörvényeseké lett, míg végül 1977-ben bezárták. Jogilag az Igazságügyi Minisztériumhoz tartozott, de a helyi hatóságok igazgatták, így kisebb cégek termelési és raktározási helyiségnek használták. Mivel majdnem húsz évig semmilyen munkát nem végeztek az egykori börtön épületén, az 1990-es évek elejére katasztrofális állapotba került. (1. kép) Azonban ez volt az a hely, ahol megszületett később a világ első olyan múzeuma, amelyet a kommunizmus áldozatainak szenteltek.

Jelenleg a volt politikai börtönben a Kommunizmus és az Ellenállás Áldozatainak Emlékmúzeuma működik. (2. kép) A kezdetet 1993. január 29. jelentette, amikor **Ana Blandiana**, Románia egyik híres költője, egy Strasbourgban szervezett, nemzetközi emberi jogokról szóló előadáson benyújtotta az Európa Tanácsnak az emlékmúzeum tervét, amelyet férjével, **Romulus Rusan** íróval együtt állítottak össze. **Catherine Lalumière** főtisztartól kértek támogatást a máramarosszigeti börtön múzeumává való alakításáért. 1994. április 21-én az Európa Tanács javaslatára megalakult az „Academia Civică” Alapítvány, amely az emlékmúzeum létrehozatalát tűzte ki céljává. 1994-ben és 1995-ben két strasbourgi bizottság látogatott Máramarosszigetre és kedvező jelentéseik alapján a jövőbeni emlékmúzeum tervét az Európa Tanács pártfogásába vette. 1994 októberében a szigeti helyi tanács határozata alapján a börtön épületét a Civil Akadémia Alapítványnak ítélték. A Hans Seidel Alapítvány és számos magánszemély adományainak segítségével megkezdődött a börtön épületének külső és belső felújítása. Ez majdnem 2000-ig tartott, mivel a több mint száz éves épület romjai az alapzat, a tetőszerkezet és a közműrendszer átépítését igényelték. Az 1997. június 10-i törvény alapján az emlékmúzeum nemzeti közérdekű létesítménnyé vált. A törvény kimondja, hogy az emlékmúzeum a szigeti múzeumból (, amely magába foglalja a Szegények Temetőjét is) és a bukaresti Kommunizmust Tanulmányozó Nemzetközi Központból áll, amelyeket az „Academia Civică” Alapítvány irányít. 1998

októberében, az Európa Tanács a szigeti emlékmúzeumot a kontinens emlékét őrzők első három helye közé sorolta, az Auschwitz Emlékmúzeum és a Normandiai Béke Emlékmúzeuma mellé.

Az emlékmúzeum első évei tudományos szempontból már nagyon pergők voltak, az évi nagy szimpózium 200-300 történést és az események szemtanúit gyűjtötte egybe. Minden szimpózium végeredménye egy kötet volt, az adott téma címével. Az „Analele” 10 kötetes sorozata, amelyet az „Academia Civica” Alapítvány szerkesztett, az első olyan nagyszabású kutatás, amely a román kommunista megtorlással foglalkozik, ezzel biztosítva a múzeumnak a huszadik századi történelem legfontosabb eseményeinek hátterét. Elkezdődött az akkori szemtanúk megszólaltatása, a régi felvételek, fényképek, tárgyak, levelek, újsággyűjtemények, albumok begyűjtése, valamint a kordokumentumok lépésről lépésre való feltárása. Mindezeket, a börtön egykori celláiban létrehozott több mint ötven bemutatóterem berendezéséhez használták fel.

Napjainkban a máramarosszigeti emlékmúzeum Románia egyedülálló ilyen jellegű múzeuma, amely kiállításával az egykori Románia, valamint Közép-és Kelet Európa országai által átélt kommunizmus tematikus illetve kronológiai bizonyítékát adja annak a politikai torzulásnak, amely annyi szenvedést és halált okozott – a börtönök falain belül vagy kívül – a 20. századi Európában. Nemcsak a múltról szól, hiszen mindig fennáll – ha nem is a kommunizmus visszatérésének, de – bármilyen önkényuralmi rendszer kialakulásának a veszélye. (3. kép)

A múzeum állandó kiállítása három szinten tekinthető meg, időrendi sorrendben mutatva be az eseményeket. Több mind 50 termen keresztül követhetjük végig, hogyan történt Románia szovjetizálása gazdasági, igazságügyi, biztonsági, katonasági, oktatási, akadémiai, szociális, kulturális vagy egyházi téren, összpontosítva a korlátozásokra, az elnyomásra, a megtorlásra és az áldozatokra. Látható mindaz, ami az 1945–1989 évek lényege volt: terror, félelem, meghurcoltatás. Megismerhetők egy egész ország szellemi, pszichikai és politikai ellenállásának módjai. Megtekinthetők a fogolyélet szörnyű kellékei, vagy különböző olyan tárgyai, amelyek elűzhették a börtöni egyedülletet és egyhangúságot. Látható, miként változhatott egy cella egyetemmé, mint a börtönövek túléléséhez való egyik lehetőség. A kiállított tárgyakat a rabok készítették alkalmi számszámokkal, majd gondosan rejtegették a cellakutatások idején. Grafikonok mutatják be a foglyok hurcoltatását egyik börtönből a másikba, kiemelve minden sors egyediségét, valamint a politikai foglyok munkakerőként való felhasználását a különböző munkatelepeken vagy bányákban.

A látogatókat egy térképterem fogadja és bemutatja a romániai gulágot térben és időben, valamint a kommunista Románia 45 évének történelmét időrendi sorrendben. Egy nagy térképen tüntették fel azokat a helyeket – mindegyiket egy-egy kereszttel jelölve –, ahol börtönök, kényszermunka-táborok, politikai jellegű pszichiátriai otthonok vagy tömegsírok voltak, ahol harcok folytak, vagy ahol kivégzéseket vittek véghez.

3. kép – A máramarosszigeti börtön épülete mint múzeum

A Román Népköztársaságban összesen több mint 2 millió személyt ért kényszer vagy megkülönböztetés. 1945 és 1989 között kb. 600 ezer embert ítéltek el. Több százet vettek közigazgatási őrizetbe, vagyis zártak el tárgyalás nélkül. A terror 1948 és 1953, valamint 1958 és 1963 évek közötti időszakában érte el csúcspontját, amikor – a meglévő börtönök mellett, amelyek helyszükké váltak – számos kényszermunka-tábort létesítettek és számos deportálást vittek véghez, átköltöztetve a rendszer számára veszélyt jelentő személyeket. Esettanulmányok készültek a nagyobb és ismertebb börtönökről, rendeltetésük és jellegzetességük alapján, amelyek értelmiségiek, parasztok, papok, kereskedők, kézművesek, katonák, egyetemisták vagy diákok, férfiak vagy nők egyaránt kivégzési helyei voltak. Mindenkit elítéltek, aki a rendszer ellen fordult, akár állampolgárként, akár az alkotásain keresztül.

A folyosón végighaladva, előtárul a kommunizmus által meghurcolt politikai foglyok és deportáltak több ezer fotóból álló arcképcsarnoka, majd ezt követve egy grafika *János Evangéliumból*, a 8. fejezet 32. versének fordítása 33 nyelvre „és megismeritek az igazságot, és az igazság szabaddá tesz”.

A földszinten látható kiállítások: *1946-os választások; A Kommunizmus által ostromolt Máramaros; Ilie Lazăr esettanulmánya; A demokrata pártok megsemmisítése; 1945. Jaltától Moszkváig; Az egyházak elfojtása; A Securitate 1948–1989 között; Kényszermunka (Duna-csatorna, olombányák, Salcia); Kollektívizálás. Ellenállás és elnyomás; 1948: Románia szovjetizálása; Kommunizmus versus monarchia; A hadsereg, rendőrség, igazságügy átalakítása.*

Az első emeleten látható kiállítások: *Elöljárók (magas rangú állami tisztviselők) terme; a „Duna Munkatelep”; Az oktatás kommunista átalakítása; Az Akadémia megsemmisítése; Etnikai és felekezeti megtorlások; Művészek és alkotásaik a rácsok mögött; Az irodalom megtorlása (Írók börtönben); A 209-es cikkely; Deportálás Baragánba; Antikommunista ellenállás a hegyekben; Egyetemista megmozdulások Romániában (1956); A pitesti átnevelés; Vers a börtönben; Nők a börtönben; Értelmiségi élet a börtönben; Gheorghe I. Brătianu: egy történész a történelemben. (4. kép)*

4. kép – az Antikommunista ellenállás a hegyekben című tematikus terem részlete

A második emeleten látható kiállítások: *Üldözött családok; A kéziratok emlékei; Diákok fogságban; Orvostudomány a börtönben; A máramarosi ellenállás; Épületbontások a 80-as években; A mindennapi élet a kommunizmusban; Ellenállók és disszidensek a 80-as és 90-es években; „Az Aranykor”, avagy a giccs-kommunizmus; A zsilvölgyi és brassói munkásmozdulások; Iuliu Maniu – a demokrácia atyja. (5–6. kép)*

Az emlékmúzeum nem csak az épületben működött börtönnek, vagy a kommunista Románia ellenállásának és áldozatainak van szentelve. Egy egész időszakot mutat be, az úgynevezett „szocialista láger” területéről (Albánia, Bulgária, Csehszlovákia, NDK, Jugoszlávia, Lengyelország, Magyarország), időrendi sorrendben megalkotott összefoglalóban. Fényképek, dokumentumok, kronológiák, rámutatnak a döntő pillanatokra: a kommunizmus bevezetése, a stálinista terror, a SZKP XX. kongresszusa, az 1953-as berlini, 1956-os budapesti eseményekre, a prágai tavasz (1968), a lengyelországi (1968, 1970, 1976)

megszakítatlan sztrájkokra, csúcspontként a 80-as évek „Szolidaritás” mozgalomával. A kommunista rendszert, amely nem tarthatta fenn magát csak a terror segítségével, lépésről lépésre mutatja be a kiállítás, megjelenésétől egészen a kifejlődéséig, majd legvégül összeomlásáig 1989-ben. Kiemelhetők a múzeumban látható kiállítások: *Besszarábia a Gulágban*; *Kelet-Európa országai. 1945–1989*; *A hidegháború időrendi bemutatója*; *Szabadság a rádió hullámhosszán* (*Szabad Európa, BBC, Deutsche Welle, Amerika Hangja*); *A berlini és tübingi lázadások (1953)*; *A magyarországi forradalom (1956)*; *A „Prágai tavasz” (1968)*; *A „Charta 77” (1977)*, „*Šolidarnosť*”, *18 nap, amely elámította a világot vagy A „bársonyos forradalom” (1989)*.

Mivel a börtön bezárása után a belső falakat többször is átfestették, így már nyoma sem volt a kilencvenes évek elején, az ötvenes évek fekete színének. Ezért a múzeumban rekonstruáltak néhány

5. kép –
A máramarosi
ellenállás terme

6. kép –
„Az Aranykor”, avagy
a giccs-kommuniz-
mus terme

7. kép – A *Feláldozottak menete* szoborcsoport a börtön udvarán

szoborcsoport (**Aurel Vlad** alkotása, ami idővel a múzeum jelképévé vált) (7. kép), az *Imádság és Magabaszállás Tere* (**Radu Mihăilescu** építész-tervező alkotása). A kápolnába vezető lejárát füstszínű andezittal burkolt falaira több ezer, börtönökben, lágerekben, deportálási helyeken elhunyt neve van vésvé (más több ezer elhunyt neve az udvar kőfalán vagy a Szegények Temetőjében olvasható). Ez a hely azzal a céllal jött létre, hogy a látogató, miután végighaladt a kommunizmus szörnyűségeinek bizonyítékai között, itt elgondolkozhasson, magába szállhasson, tiszteletet adhasson az elhunytaknak.

A szigeti börtönben elhunytakat a város különböző temetőibe temették el, éjszaka, majd 1952 után a város szélén fekvő úgynevezett Szegények Temetőjében. Mivel a gödröket nem lehetett azonosítani, egy tájrendezési terv alapján az ország határvonalát ültetett fenyőfák jelölik, Máramarossziget helyét pedig egy oltár-síremlék, rajta bizánci stílusban díszített hatalmas kereszt jelöli.

Belsejében „lélekmadár” népi motívumos urnák találhatóak, amelyekbe a látogatók végeláthatatlan sorai, az ország minden részében levő kivégzőhelyekről, közös sírgödrökből, más áldozatok sírhalma-iról egy-egy marék földet helyeztek. A szimbolikus határvonalakon kívül, a keleti oldalra helyezett emléktáblákra azok neveit vészték, akik Romániából Donyecbe és Szibériába deportálva haltak meg. 2012-ben a Szegények Temetőjének bejáratához egy emlékkaput állítottak, amit a bibliai *Élet Létrája* ihletett, majd egy harangot és egy kis lelátót, amelyről egészében áttekinthető a tájrendezési projekt (**Ștefan Radocea** tervező munkája). Egyúttal egy információs központot is építettek, ahol a látogatók a temető áttekinthető útvonaláról kapnak felvilágosítást. (8. kép)

2013. május 9-étől a máramarosszigeti múzeumot Bukarestben „*Az emlékezet mint igazságszolgáltatás*” c. állandó kiállítóterem „képviseli”, mely a főváros lakóinak, avagy látogatóinak egy kis íze- lőt nyújt a Máramarosszigeti Emlékmúzeumból. Míg a szigeti múzeum két évtizeden belül jött létre, a kiállítóterem ötlete néhány éve született meg egy kommunizmus-múzeum létrehozásának szükségességével kapcsolatos heves viták keretében. Számos ellenvető nem tudta, vagy nem akarta tudni, hogy egy ilyen múzeum már létezik Máramarosszigeten.

Ahogy Ana Blandiana, a múzeum alapítója fogalmazott, a Szigeti Emlékmúzeum létrehozása nem egy cél, hanem egy eszköz volt: amely megghiúsítani próbálja az agymosási művelet eredményét, vagyis az emlékezet megsemmisítését, mely nélkül a társadalom egy puha, gerinctelen, irányítható szörnyeteggé válik.

Az emlékmúzeumnak fontos szerepe van a múzeumpedagógia terén is, hisz tudjuk, hogy a mai fiatalok, diákok oktatási programjából hiányzik, vagy felületes a román történelem e korszaka.

in situ cellát, amely igyekszik megőrizni azt úgy, ahogy lérték azok a túlélők, akik tanúi voltak az 50-es évek megtorlásainak. Itt említhető a híres „fekete” büntetőcella, vagy ahol **Iuliu Maniu**, a két világháború közötti miniszterelnök és **Gheorghe I. Brătianu**, ismert történészek elhunytak. Nem maradt ki a különböző modernkori audio és vizuális technológia sem, az érintőképernyős applikációk, a CD lejátszók vagy a dokumentumfilmek, melyek a kor túlélőinek vallomásait, és a 20. század történelmét elevenítik meg.

Az emlékmúzeumhoz tartozik a belső udvarban található *Feláldozottak menete*

Ezért, 1998 óta az „Academia Civica” Alapítvány a Szigeti Emlékmúzeumban egyhetes előadássorozatot szervez a 15-18 éves diákok számára, melyeken 2008 és 2012 között a középiskolákban tanító történelemtanárok is részt vehettek. Az fiatalok komolysággal, empátiával és meghatottsággal járnak végig a múzeumot, így az egy „élő múzeum”, emlék-iskolává, emlékezeti intézménnyé válik, amely lehetővé teszi, hogy az igazság egyik generációról a másikra szálljon.

A kiállítások létrejöttét a **Romulus Rusan** által irányított bukaresti Nemzetközi Kutatóközpont Intézet tagjainak kutató és adatgyűjtő munkája eredményezte. Archívumukban több ezer irat, fénykép, napló, fogsági dokumentum, levél, családi fénykép található, magán- vagy közarchívumokból összegyűjtve. Nem utolsó sorban meg kell még említeni a számtalan szimpóziumot, megbeszélést, kerekasztal-megbeszélést, vagy éppen a különböző tematikájú vándorkiállítást, amelyet Romulus Rusan és a Kommunizmust Tanulmányozó Nemzetközi Központ csoportja állított össze, majd újra megrendezett több hazai és külföldi városban.

2003 óta minden évben az Úr Mennybemenetelének Ünnepén, a Hősök Napján, a Nyílt Napok alkalmával az emlékmúzeum egy valódi zarándokhellyé változik, ahol az egész országból összegyűlnek a volt politikai foglyok, családtagjaik, vagy utódaik. Az emlékezet megünneplésének e meghatározó napján számos kerekasztal megbeszélés kap helyet, új termeket vagy kiállításokat nyitnak, könyvbemutatókat és koncerteket tartanak, a Szegények Temetőjében pedig egy emlékmisést mondanak azokért, akik börtönökben, lágerekben vagy deportálások során hunytak el.

Az 1997-es megnyitás óta több mint 1 millió látogatónak köszönhetően a Kommunizmus és az Ellenállás Áldozatainak Emlékmúzeuma átlépi a börtön falait és „közel költözik” azokhoz az emberekhez, akik a történelmet, de ugyanakkor saját magukat is próbálják megérteni. A múzeum látogatóinak több mint fele 30 év alatti fiatal, kb. 20% külföldi, ezért 2015-ben a múzeum útmutatója és tevékenysége megjelent angol, francia, német, lengyel, olasz és magyar nyelven is.

A múzeum látogatása nem csupán történelmi lecke, hanem kihívás, úgy a felnőttek, mint a tizenévesek számára, a román állampolgároknak, de külföldieknek is. Vajon mennyit értünk meg a múlt rendszer tévedéseiből? Kegyetlen igazságtalanságaiból? Felfogjuk-e, a szenvedésből született értékek súlyát? Ezekre a kérdésekre próbál választ adni a múzeum.

8. kép – A város széli ún. *Szegények temetője*

VI.

KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATSZEMLE

AZ ARCHONTOLÓGIÁKÉSZÍTÉS LEHETŐSÉGEIRŐL ÉS HATÁRAIRÓL

ESETTANULMÁNY SZERENCSES IMRE
ALKINCSTARTÓSÁGA KAPCSÁN

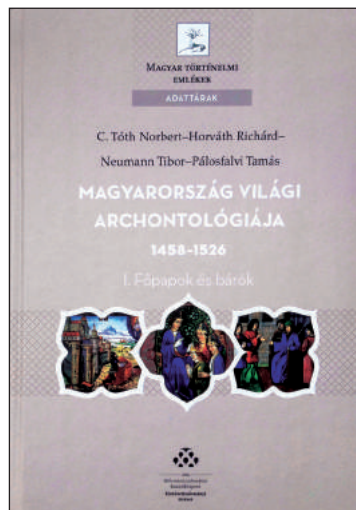
Gyöngyössy Márton

A magyar medievisztika nagyszabású vállalkozása a középkori Magyarország világi archontológiájának (a tisztségviselők adattárának) összeállítása és kiadása. Először az 1301–1457 közötti időszak anyagát dolgozta fel **Engel Pál**, majd őt követte az Árpád-kori kötettel **Zsoldos Attila**.¹ Most négy szerző vállalkozott az 1458–1526 közötti időszak kötetének elkészítésére. Utóbbi időszakból maradt fenn középkori okleveleinknek közel a fele, így az adattár is négy kötetben jelenik majd meg.²

A késő középkori archontológia első, most megjelent kötete — a korábbi időszakok kötetéhez hasonlóan — a pénzügyigazgatás csúcsvezetőinek (a tárnokmestereknek, a kincstartóknak és az alkincstartóknak) az adatait is tartalmazza, éppen ezért a pénztörténések és a numizmatikusok számára is haszonnal forgatható munka. Most egyetlen személy adatai kapcsán szeretnénk megmutatni, hogy az archontológiai kutatásnak milyen lehetőségei és korlátai vannak.

1467 után a kincstartó (*thesaurarius*) meghatározó szerepet játszott a magyar pénzügyigazgatás irányításában. A birtokokat kivéve ugyanis az összes királyi jövedelem igazgatása a kezébe került, tőle függték a bánya-, a pénzverő- és a sókamaraispánok is, neki alárendelten működtek a harmincadispánok (az áruérték 5%-os külkereskedelmi vámjának beszedői). A kincstartó nevezte ki a rendes és a rendkívüli adók beszedőit, emberei vették át a szabad királyi városok és a szászok egy összegben kivetett adóját. Mindez jelentős létszámú pénzügyigazgatási szervezet kialakulásához vezetett (alkincstartó, titkár, jegyzők és számvevők; a pénztár kezelője pedig a fizetőmester volt), amelyben a familiaritás keretei között már szabályos hivatali karrierre nyílt lehetőség.³

A kincstartó mellett fontos, olykor meghatározó szerepet játszott helyettese, az alkincstartó. Esetünkre ez különösen is igaz. Éppen ezért nem mindegy, hogy a címben megnevezett „hősünk” formálisan betöltött-e ilyen magas tisztséget a kincstári szervezetben vagy sem. A késő középkori archontológia ugyanis Szerencsés Imre alkincstartóságát az 1520–1525 közötti időszakra teszi, de ugyanakkor jelzi, hogy egyrészt tisztségviselésére vonatkozóan okleveles forrás nem áll rendelkezésre, másrészt az adattár

1 ENGEL P. 1996., ZSOLDOS A. 2011.

2 C. TÓTH N. – HORVÁTH R. – NEUMANN T. – PÁLOSFALVI T. 2016. A továbbiakban, a főszövegben csak „késő középkori archontológia”-ként hivatkozunk rá.

3 Gyöngyössy M. 2013–2014. 132. p. A kincstartói tisztségre vonatkozó fontosabb irodalom: Hóman B. 1921. 250–251. pp., KUBINYI A. 1990. 97–104. pp., Soós F. 1999., WEISZ B. 2015.

szerzői szerint **Hermann Zsuzsannának** máig gyakran idézett, a Mohács előtti időszak államháztartásával foglalkozó, alapvető cikkében meggyőzően sikerült bizonyítania, hogy Szerencsés nem is volt alkincstartó. Szerintük ez egyébként is csak egyes történeti munkákban szerepel így.⁴

Ha valaki figyelmesen végigolvassa Hermann Zsuzsanna tanulmányát, különösen is a késő középkori archontológia szerzői által meghivatkozott oldalakat, rá kell döbbsennie: Hermann **Szerencsésnek** a pénzrontásban játszott szerepe kapcsán fogalmazta meg téziseit, illetve arra hívta fel a figyelmet, hogy a „*titulo rei monetariae, cui praepositus erat in quaestionem vocaret*” mondat **Kovachich** Márton Györgytől származik, mert ilyen nem hangzott el a rákosi országgyűlésen. Azt azonban, hogy Szerencsés alkincstartó lett volna a kérdéses időszakban, ő sem cáfolta.⁵ Álláspontunk szerint ráadásul Hermann relativizálta Szerencsés Imre pénzrontásban viselt felelősségét, miközben **Thurzó Elek** körmöci kamaraspán (és a Fuggerek) szerepét túlhangsúlyozta. Mindezt részletesen másutt kívánjuk kifejteni.⁶

Mielőtt az egyes történeti munkák ismertetésére rátérnénk, nézzük ki is volt a kérdéses személyiség! A Spanyolországban, gazdag zsidó családban született, majd később Budán letelepedett Szerencsés Imre (eredeti nevén: Salomo Seneor ben Ephrajim) **II. Lajos** pénzügyi tanácsadója volt, megítélésében a források megosztottak. Alkincstartói működése sokáig bevett tény volt a gazdaságtörténeti kutatásban, sőt a korábbi történeti szakirodalom nevéhez kötötte a *moneta nova* (rossz minőségű ezüstpénz) bevezetését is. Az 1525-ös rákosi országgyűlés már megégetését követelte; bár fogságba vetették, rövidesen kiszabadult, és továbbra is az udvar közelében maradt: bérelte többek között a budai és a pozsonyi harmincadot, valamint kölcsöneivel segítette a királyt.⁷

A magyar numizmatika két legutóbbi archontológiai összeállításában Szerencsés alkincstartósága *tényként* szerepel. A kincstartókról készített könyvében **Soós Ferenc** Szerencsést – okleveles hivatkozás nélkül – alkincstartóként szerepelteti **Várdai Pál** (1520–1521, 1523–1524), **Báthori András** (1521) és **Thurzó Elek** (1522–1523, 1524–1525) kincstartók mellett.⁸ Soós nagy pénzügyigazgatósi archontológiájában pedig az található, hogy Szerencsés Imre 1520–1525 között volt alkincstartó.⁹

4 C. TÓTH N. – HORVÁTH R. – NEUMANN T. – PÁLOSFALVI T. 2016. 134. p. (470. jegyzet). Szerencsés vélt vagy valós tisztségei közül oklevelekkel csak a királyi tanácsban betöltött tagságát lehet bizonyítani (Kohn S. 1884. 282. p., 2. jegyzet), továbbá azt, hogy bérelte a budai és a pozsonyi harmincadokat (uo. 282. p.), illetve 1525 nyarán Beheim Bernáttal együtt Mária királynétól megkapta a körmöci cementezőművet, az arany olvasztásának és feldolgozásának minden jogosultságával együtt (Buda, 1525. augusztus 6.): MZSO VIII. 149. p. (Nr. 159.). A királyi tanácsi tagság mindenképpen elgondolkodtató, hiszen a mindenkor alkincstartó is tagja volt a tanácsnak, és a pénzügyi természetű ügyeket ő terjesztette elő: KUBINYI A. 1958. 56. p. *Fógel József* máig megkerülhetetlen művében Szerencsés például következetesen kincstartóként szerepel, nyilvánvalóan tévesen: Fógel J. 1917. 7. p., 12. p.

5 Hermann ZS. 1975. 310–314. pp. A késő középkori archontológia szerzői által meghivatkozott oldalakon (310–312. pp.) az alkincstartó szó nem is szerepel, csupán egyszer az „alpénztárnok” megnevezés egy Horváth Mihálytól származó idézetben, az 1525-ös rákosi országgyűlés kapcsán: „*Hevesen vádolatott továbbá Szerencsés Imre alpénztárnok...*”, lásd uo. 311. p.

6 A tárgyban készített tanulmány („*Öfelsége égettesse el Szerencsés Imrét, a zsidóból lett keresztényt...*” II. Lajos legendás alkincstartója és a moneta nova.) megjelenés előtt áll.

7 A Szerencsés Imre életére, működésére vonatkozó irodalom: Kohn S. 1881. 78–81. pp., Kohn S. 1884. 270–286. pp., 387–393. pp., Büchler S. 1901. 63–73. pp., BÜCHLER S. 1937., KUBINYI A. 2009a. 718–723. pp., Scheiber S. 1996., Zolnay L. 1987. 35. p., Haraszti GY. 2005., Komoróczy G. 2012. 343–358. pp.

8 Soós F. 1999. 61–65. pp.

9 Soós F. 2013–2014. 98. p. Soós Thurzó második kincstartóságának kezdetét 1525. januárjára teszi, de már az előző év végén, december 26-án hivatalban volt: C. TÓTH N. – HORVÁTH R. – NEUMANN T. – PÁLOSFALVI T. 2016. 134. p.

Soós Ferenc állításait **Péché Antal**, **Kohn Sámuel**, **Jeszenszky Géza**, **Büchler Sándor** és **Kubinyi András** kutatásaira alapozta, illetve egy nagyon fontos kortársnak tekinthető forrásra: **Hans Dernschwam** beszámolójára. Először az említett kutatók alkincstartósággal kapcsolatos megállapításait vesszük végig, majd végezetül megszólalnak a kortársak: **Habsburg Mária**, **Beheim Bernát** és Hans Dernschwam, valamint egy későbbi történetíró, **Istvánffy Miklós** is.

Péché Antal az alsó-magyarországi bányaművelésről írt monográfiájában, a hivatkozott oldalakon egyrészt arról ír, hogy Szerencsés tanácsára fogadták el a pénzrontás gondolatát, másrészt **Horváth Mihályra** hivatkozva azt állítja, hogy az (1524-es pesti!) országgyűlés követelte Szerencsés alpénztárnok menesztését. Az 1525-ös események kapcsán viszont megemlíti, hogy egy körmöci küldöttség Budán járt, és Beheim megfenyegette őket, hogy a pénzverdét elviszi Körmöcbányáról; a küldöttséggel Szerencsés Imre is „*hasonló hangon*” tárgyalt.¹⁰

Kohn Sámuel Istvánffy Miklós egyik megjegyzésére hivatkozva, amelyben az kincstartónak mondja Szerencsés Imrét, véli úgy, hogy Szerencsés 1520 körülől alkincstartó lehetett. Az első komoly támadás ugyanis Szerencsés ellen az 1524-es pesti országgyűlésen indult, ahol **Werbőczy István** élesen kikelt a „*félzsido*” ellen, akinek a kincstár éléről történő leváltását követelte. (Werbőczy kérdéses felszólalása azonban egy évvel később, 1525-ben, a rákosi országgyűlésen hangzott el.)¹¹

Büchler Sándor a korábbi történeti irodalomra (például **Fraknói Vilmosra**) támaszkodva úgy mutatja be Szerencsés Imrét (akit nagy történeti művében kincstartónak, illetve alkincstartónak nevez), mint a királyi udvar és az ország pénzügyeinek intézőjét, akit a nemesség nem szívelte, és a neki tulajdonított pénzromlásért az 1525. évi rákosi országgyűlésen állásából elmozdítását követelte. Büchler külön kiemeli, hogy a Seneor-család más tagjaihoz képest Szerencsés csak később vette fel a keresztény vallást, így viszont gazdasági befolyását politikaira válthatta, hiszen II. Lajos consiliarius lett.¹²

Jeszenszky Géza a II. Lajos denáraitól írt cikkében – pontosabb hivatkozások nélkül – az szerepel, hogy a pozsonyi harmincadot Szerencsés Imre alkincstartó szedte, és ő volt az, akinek a fejében megszületett a pénzügyi reformterv.¹³

Kubinyi András Kohn Sámuel és Büchler Sándor nyomán állította Szerencsés Imre alkincstartóságát, és hivatkozott Beheim Bernát kamaraispán számadásaira is, amelyekben a kiadásoknál szerepel „*hernn Emrich Zerenses, dertzeit underschatzmaister*”.¹⁴

10 Péché A. 1884. 107. p., 114–115. pp. Az 1525-ös esemény kapcsán Péché Antal *Krizskó Pálra* hivatkozik, aki eredeti dokumentumot (Schneider Dénes és Ungerfein Péter körmöci tanácsnak tett jelentését) is idéz: *Krizskó P.* 1880. 46. p. (1. jegyzet). A Budán, 1525. augusztus 16-án kelt jelentést *Peter Ratkoš* tette közzé: *Ratkoš, P.* 1957. 69–71. pp. (Nr. I, 32.). A körmöci küldöttség látogatása közvetett bizonyíték Szerencsés („*ber Embrich etwan ein Jud*”, uo. 69. p.) alkincstartósága mellett: miért keresték volna fel, ha nem lett volna hivatalos ráhatása az ügyekre, illetve miért folyt volna bele, ha nem ez lett volna a feladata?

11 Kohn S. 1884. 273–275. pp. *Vesd össze: ISTVÁNYFY 200. p. Fraknói Vilmos* is tényként kezelte Szerencsés alkincstartóságát Istvánffy nyomán: *Fraknói V.* 1899. 192. p. Az 1524-es és az 1525-ös pesti országgyűlésekhez: *KUBINYI A.* 2009b. 134–140. pp.

12 Büchler S. 1901. 69–70. pp., BÜCHLER Sándor 1937. 407–408. pp., 413–414 pp. Büchler Sándor tanulmányát elsősorban héber nyelvű forrásokra építette, külön okleveles hivatkozást viszont közvetlenül nem idéz, csak a királynak adott két 1526. évi kölcsön vonatkozásában: uo. 72. p. (1. jegyzet), illetve Hans Dernschwamot általában, Szerencsés életével kapcsolatban: uo. 72. p. (2. jegyzet).

13 Jeszenszky G. 1927–1928. 127–128. pp.

14 Kubinyi A. 1959. 117. p. (165. jegyzet), *KUBINYI A.* 2009a. 718–719. pp. (különösen is: 128. jegyzet), *KUBINYI A.* 2001. 106. p., *KUBINYI A.* 2009b. 136–137. pp. (különösen is 68. jegyzet). Beheim Bernát körmöci kamaraispán az 1525. szeptember – 1526. április közötti beszercebányai ezüstfinomításról, valamint a királyi szüksége miatt teljesített kiadásokról, Budán 1526. augusztus 30-án kelt számadásainak kiadása: *Ratkoš, P.* 1957. 296–301. pp. (Nr. II, 7.). Szerencsés Imre alkincstartó említései: uo. 299. p.

Újabbán **Simon Zsolt** a zágrábi pénzverde 1525. évi számadása kapcsán írt tanulmányában nem foglalt állást arról, hogy ki lehetett a pénzrontás értelmi szerzője, és nem tért ki arra sem, hogy Szerencsés alkincstartó volt-e vagy sem.¹⁵

Nézzük, hogyan emlékeztek Beheim Bernát mellett további kortársak, valamint a kortársak be-számolóira hagyatkozó történetíró Szerencsés tisztségviselésére!

Mária mint özvegy királyné, az 1530-as években követelést támasztott **I. Ferdinánd** királlyal (1526–1564) szemben többek között a Szerencsés Imre, a néhai Lajos király kincstartója („*Emericus Zerensbes, Thesaurarius quondam Ludouici Regis*”) által a királynak Mohács előtt folyósított két kölcsön összegére is. Mária (és környezete) emlékeiben tehát Szerencsés kincstartóként élt tovább, ez pedig mindenképpen azt a vélekedést erősíti, hogy egy ideig ő volt a pénzügyigazgatás *tényleges* irányítója (formálisan nyilvánvalóan alkincstartóként).¹⁶

Hans Dernschwam, aki a kérdéses időben a Fuggerek magyarországi faktora (ügynöve) volt, 1563-as visszaemlékezésében azt hangsúlyozza, hogy Szerencsés Imre **Szalkai László** kincstartó embere volt, akire az a kincstartói hivatal igazgatását bízta, pontosabban:

„... Szalkai László magához ragadta a kincstartói hivatalt is és egy Szerencsés Imre nevű megkeresztelt zsidóra — egy körmönfont, rosszindulatú öregemberre — akarta a hivatal igazgatását bízni. ... Mindenki látva látta, hogy Szalkai püspök és a zsidó uralma a végét járja.”¹⁷

Istvánffy Miklós 1622-ben Kölnben megjelentetett művében (*Historiam de rebus Ungaricis libri XXXIV*; korszakunkat tárgyaló részének kézírata már 1605-ben készen volt!), amelyet Tállyai Pál veretes 17. századi fordításában idézünk, az 1521-es év eseményei között azt írja:

„Mely veszedelmes restségnek vétke Szerencsés Imrét, gazdag embert, ki zsidóból nem oly régen kereszténné lett volt, s az kincstartóság tisztit Bornemissa után viseli vala, felette megsúlyosítja, s annak a véteknék az annakutána érdemlett büntetését, jöllehet későre, megfizeté.”

Az 1525-ös év történései kapcsán pedig többek között annyit jegyez meg az általa, illetve a 17. századi fordító által „*Kéncstartó Imrének*” nevezett Szerencsésről, hogy „*kit zsidóból kereszténné löitnek és Bornemissa János után kéncstartóvá tétetettnek lenni tanítánk*” („*quem e Judaeo Christianum factum aerario post Joannem Bornemissam praefuisse docuimus*”).¹⁸

A fentiek alapján bizonyítottnak látjuk, hogy Szerencsés Imre alkincstartó volt. Működésének kezdetét leghamarabb Szalkai László kincstartóságának idejére tehetjük, ám valószínűbb, hogy azt követően kezdte meg pénzügyigazgatási karrierjét, hiszen Dernschwam szavaiból az olvasható ki, hogy Szalkai a kincstartóságot akarta hívére rábízni. Ez a törekvés minden bizonnyal megbukott,

15 Simon ZS. 2010.

16 Mária özvegy királyné összes követeléseinek jegyzéke Ferdinánd királyon, mint adóson: MTO II. 26–32. pp. (Nr. 162.).

17 DERNNSCHWAM 119–120. pp. Hans Dernschwam életének legutóbbi összefoglalása: Buza J. 2015. 291–292. pp. Szalkai László 1516–1517-ben volt kincstartó, alkincstartója pedig Putnoki Zsigmond volt. Mivel a következő időszakból is ismerjük az alkincstartók neveit, Szerencsés Várdai Pál kincstartóval, 1520-ban léphetett hivatalba: Soós F. 1999. 59–61. pp., Soós F. 2013–2014. 96–98. pp., C. TÓTH N. – HORVÁTH R. – NEUMANN T. – PÁLOSFALVI T. 2016. 133–134. pp. Tardy Lajos Szerencsés alkincstartóságát 1520–1524 közé tette: TARDY L. 1984. 520. p. (61. jegyzet).

18 ISTVÁNFY 7–23. pp. Az idézetek forrása: uo. 170. p., 203. p., utóbbihoz (a latin szövegben szó szerint az szerepel, hogy a kincstár élén állt): MZSO V/1. 151. p. (Nr. 306.). Bornemissa János 1500–1504 között töltötte be a kincstartói hivatalt, alkincstartója Szalkai László volt, aki viszont még 1506-ig hivatalban maradt, majd 1516–1517-ben maga is kincstartó lett: Soós F. 1999. 53–55. pp., 59. p., Soós F. 2013–2014. 95–97. pp., C. TÓTH N. – HORVÁTH R. – NEUMANN T. – PÁLOSFALVI T. 2016. 132–133. pp. Istvánffy nyomán Szerencsés hivatalviselésének kezdetét nem tudjuk meghatározni.

így Szerencsésnek be kellett érnie az alkincstartósággal, a szintén Szalkai köréhez tartozó Várdai Pál kincstartó (1520–1521) mellett. A posztról, nagyon úgy tűnik, hogy 1521 második felében távoznia kellett, legalábbis minden jel arra mutat, hogy a Fugger–Thurzó vállalkozás teljes befolyást szerzett a magyar pénzügyigazgatás fölött. Mivel 1523-ban újra Várdai Pál lett a kincstartó – Istvánffy Miklós 1525-ös események kapcsán tett megjegyzése alapján – feltételezhetjük, hogy ez Szerencsés visszatérését is jelentette; ezt erősíti, hogy 1523 folyamán a Szerencsés–Haller érdekkör emberei „elfoglalták” a pénzverdék zömét. Szerencsés újabb bukását az 1525-ös rákosi országgyűlés hozta el. A hatvani országgyűlés megint Szerencsés megerősödését hozta, és *formálisan* is vissza tudott térni a pénzügyigazgatás élére, ahonnan vélhetően 1526-ban, talán egészségi állapota miatt távozott.¹⁹

Nyilvánvaló, hogy a középkori archontológiai összeállításokat alapvetően az okleveles forrásokra lehet alapozni. Ennek következtében előfordulhat (elő is fordul), hogy egyes tisztségviselők kimaradnak, mivel működésüket említő oklevél nem maradt fenn vagy nem ismert. Az archontológia éppen ezért nem mondhat le további források hasznosításáról, még ha azok nem is képez(het)ik a törzsadatbázis részét. Így szerepe lehet az elbeszélő, de egyes esetekben a képi, numizmatikai, epigráfiai, régészeti stb. forrásoknak is. Tudatában vagyunk, hogy ez sem elegendő a teljességhez, de egy ilyen komplex forráskutatás jobban megközelítheti azt. Esetünkben egy fontos és mindmáig megkerülhetetlen gazdaságtörténeti tanulmány félreértelmezése következtében születhetett meg egy olyan állítás, amelyet könnyűszerrel lehet cáfolni (csaknem) korabeli gazdasági feljegyzések és kortárs, valamint 17. századi elbeszélő forrás segítségével.²⁰

---

19 Istvánffy Miklós így idézi Werbőczy 1525. évi rákosi országgyűlésén (bár ez nála összerosódik az 1524. év eseményeivel) elmondott felszólalásának vonatkozó részét (Tállyai Pál 17. századi fordításában): „*Honnét az vagyon, hogy immár az nagy sokat ragadozó és kegyetlen embereknek, még az körülmetélt és félzsídók sem rekesztetvén ki, az tisztet és tisztviseléseket elérik, kiknek, hacsak valami könnyű szükségek léssen, azoknak közkinclopások elfogyván az tárházból, mindjárt nagy uszoraigéréssel, mástól való pénzkérésre kell folyamodniuk.*” (ISTVÁNFY 200. p.). Beheim Bernát már idézett számadásai az 1525 ősze és 1526 tavasza közötti időszakra vonatkoznak, Beheim Szerencsést ekkor nevezi alkincstartónak.

20 Itt jegyezzük meg, hogy Szerencsés Imre fogadott fiának, Haller Jánosnak az alkincstartósága (vesd össze: Kubinyi A. 1959. 109. p., 117. p., 165. jegyzet, KUBINYI A. 2009a. 721. p.) egyenesen kimaradt a késő középkori archontológiából (ahogy a két numizmatikai archontológiából is), pedig Hans Dernschwam erről is ír: „*Hallert is Szerencsés Imre juttatta be az udvarhoz és tette alkincstartóvá. Jó beszédképességű ember volt, a számvitelhez is értett, de belezavarodott hivatalába, amikor a királyi udvari népek elkezdtek a nyakára járni. Selyemruhákat osztogatott nekik, amíg csak Imre zsidó erre rá nem jött; hamarosan bele is pusztult.*” (DERNSCHWAM 120. p.). Ha igaz az, hogy Haller rossz működése (is) okozta Szerencsés halálát, akkor Haller alkincstartóságát 1526-ra tehetjük. 1526 nyarán, Thurzó Elek kincstartó mellett nem ismert okleveles adatok alapján alkincstartó: Soós F. 1999. 66–67. pp., Soós F. 2013–2014. 98. p., C. TÓTH N. – HORVÁTH R. – NEUMANN T. – PÁLOSFALVI T. 2016. 135. p. Kubinyi András szerint viszont Haller vagy Várdai Pál (1520–1521, 1523–1524) vagy Báthori András (1521) mellett lehetett kincstartó, mivel Várdaival jó kapcsolatban állt, illetve Báthori egy későbbi (1530-ban kelt) levelében Haller alkincstartói tisztségére utalt („*vicetezaurarius erat*”): KUBINYI A. 2009a. 721. p. (különösen is: 142. jegyzet), 737. p. A fentiekből azonban nem következik az, hogy Haller 1520–1521-ben lett volna kincstartó; Dernschwam nyomán 1526-os tisztségviselését valószínűsítjük.

IRODALOM

- Buza János 2015. A Dunába vetett vonópad. Adalék a Mohács előtti Magyarország pénzveréséhez. *Történelmi Szemle* 57. 281–298. pp.
- Büchler Sándor 1901. A zsidók története Budapesten. A legrégebb időktől 1867-ig. (Az Izr. Magyar Irodalmi Társulat Kiadványai XIV.) Bp.
- BÜCHLER Sándor 1937. Szerencsés Imre származása. In: Emlékkönyv dr. Mahler Ede a Budapesti Kir. Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem ny. nyilvános rendes tanárának nyolcvanadik születésnapjára. Kiadják barátai, tisztelői és tanítványai. *Dissertationes in honorem dr. Eduardi Mahler professoris emeriti Universitatis Regiae Scientiarum Budapestinensis de Petro Pázmány nominatae natali die octogesimo ab amicis, collegis et discipulis eius conscriptae et editae. A szerkesztőbizottság elnöke: Wertheimer Adolf. Szerkesztették: Somogyi József és Löwinger Sámuel.* Bp. 406–414. pp.
- C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás 2016. Magyarország világi archontológiája 1458–1526. I. Főpapok és bárók. (*Monumenta Hungariae Historica. Elenchi / Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak*). Bp.
- DERNSCHWAM, Hans A beszercebányai középső-, másként kamaraházra vonatkozó, továbbá a magyar királyságban végbement egyéb események leírásának Hans Dernschwam, a Fugger urak egykori faktora által készített kivonata. 1563. Fordította Tardy Lajos. In: Tardy L. 1984. 107–135. pp. Kritikai kiadása: *Memoriál fuggerovského faktora Jána Dernschwama o banskobystrických baniach a feudálnych rozbrojoch v mnohonárodnostnom Uhorsku pred tureckou okupáciou.* In: Ratkoš, P. 1957. 453–476. pp. (Nr. III.)
- Engel Pál 1996. Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. (*História Könyvtár. Kronológiák, adattárak.* 5.). Bp.
- Fögel József 1917. II. Lajos udvartartása. 1516–1526. Bp.
- Fraknói Vilmos 1899. Werbőczy István életrajza. Bp. (reprint: Bp., 2010.)
- Gyöngyössy Márton 2013–2014. A középkori magyar pénzverés területi szakigazgatási szervei. A pénzverőkamara-rendszer fejlődésének vázlata. In: *Numizmatikai Közlöny* 112–113. 125–152. pp.
- Haraszti György 2005. Az „igazi” *Fortunatus*. In: *Történelmi Szemle* 47. 221–239. pp.
- Hermann Zsuzsanna 1975. Államháztartás és a pénz értéke a Mohács előtti Magyarországon. (Meggjegyzések Thurzó Elek költségvetési előirányzatához). In: *Századok* 109. 301–336. pp.
- Hóman Bálint 1921. A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában. Bp. (reprint: Bp., 2003.)
- ISTVÁNNFFY Miklós Magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában. I/1. 1–12. könyv. Sajtó alá rendezte Benits Péter. (*Történelmi Források* I.) Bp., [2001.]
- Jeszenszky Géza 1927–1928. II. Lajos denárai. In: *Numizmatikai Közlöny* 26–27. 127–143. pp.
- Kohn Sámuel 1881. Héber kutforrások és adatok Magyarország történetéhez. (Különlenyomat a *Történelmi Tár* 1879–1881-iki évfolyamaiból). Bp.
- Kohn Sámuel 1884. A zsidók története Magyarországon. A legrégebb időktől a mohácsi vészig. (A zsidók története Magyarországon. Részben kiadatlan források nyomán. I.) Bp. (reprint: Bp., 2013.)
- Komoróczy Géza 2012. A zsidók története Magyarországon. I. A középkortól 1849-ig. (*Hungaria Judaica* 26.) Pozsony.
- Krizskó Pál 1880. A körmöczi régi kamara és grófjai. (Értekezések a történelmi tudományok köréből VIII. 10.) Bp.
- Kubinyi András 1957. A kincstári személyzet a XV. század második felében. In: *Tanulmányok Budapest Múltjából* 12. 25–49. pp.

- KUBINYI András 1958. Királyi kincstartók oklevéladó működése Mátyástól Mohácsig. In: Levéltári Közlemények 28. 35–60. pp.
- Kubinyi András 1959. Budai kereskedők udvari szállításai a Jagelló-korban. In: Budapest Régiségei 99–119. pp., (a tanulmány újra megjelent: Kubinyi András: Tanulmányok Budapest középkori történetéről. I–II. Szerk. Kenyeres István, Kis Péter, Sasfi Csaba. Bp., 2009. 337–359. pp.)
- KUBINYI András 1990. A Mátyás-kori államszervezet. In: Hunyadi Mátyás. Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára. Szerk. Rázsó Gyula, V. Molnár László. Bp. 53–147. pp.
- KUBINYI András 2001. Zsidók a királyi kincstárban a középkori Magyarországon. In: 1100 éves együttélés. A magyar és magyarországi zsidóság a haza és a fejlődés szolgálatában. Szerk. Püspöki Nagy Péter. Bp. 101–106. pp.
- KUBINYI András 2009a. A nürnbergi Hallerek Budán. Adalékok a késő középkori dél-német kereskedelem történetéhez. In: Kubinyi András, Tanulmányok Budapest középkori történetéről. I–II. Szerk. Kenyeres István, Kis Péter, Sasfi Csaba. Bp. (eredetileg megjelent: Die Nürnberger Haller in Ofen. Ein Beitrag zur Geschichte des Südosthandels im Spätmittelalter. Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Stadt Nürnberg 52. (1963–1964) 80–128. pp.)
- Kubinyi András 2009b. Országgyűlési küzdelmek Magyarországon 1523–1525-ben. In: Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére. Szerk. Neumann Tibor, Ráczy György. (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 40. / *Analecta Mediaevalia* III.) Bp.–Piliscsaba. 125–148. pp.
- MTO II. Magyar történelmi okmánytár a Brüsseli Országos Levéltárból és a Burgundi Könyvtárból. II. 1538–1553. Összeszedte s lemásolta Hatvani Mihály. (*Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria / Magyar Történelmi Emlékek. Első osztály: Okmánytárak*) Pest, 1858.
- MZSO V/1. Magyar–Zsidó Oklevéltár. *Monumenta Hungariae Judaica*. V/1. 1096–1700. Gyűjtötték Dercsényi Móric, Horváth Antal Tibor, Iványi Béla; Szerkesztették és kiadták Grünvald Fülöp és Scheiber Sándor. Bp. 1959.
- MZSO VIII. Magyar–Zsidó Oklevéltár. *Monumenta Hungariae Judaica*. VIII. 1264–1760. Házi Jenő, Horváth A. Tibor, Pataki János közreműködésével szerkesztette és kiadta Scheiber Sándor. Bp. 1965.
- Péchy Antal 1884. Alsó Magyarország bányamivelésének története. I. Bp.
- Ratkoš, Peter 1957. Dokumenty k banickemu povstaniu na Slovensku (1525–1526). Bratislava.
- Simon Zsolt 2010. A zágrábi pénzverde 1525. évi számadása. Adatok az 1521. évi pénzreform történetéhez. In: *Századok* 144. 433–464. pp.
- Soós Ferenc 1999. Magyarország kincstartói. 1340–1540. [Bp.]
- Soós Ferenc 2013–2014. A középkori Magyarország gazdasági és pénzügyigazgatási tisztségviselői. *Numizmatikai Közöny* 112–113. 81–123. pp.
- Scheiber Sándor 1996. A Szerencsés Imre-irodalomhoz. In: Scheiber Sándor: *Folklor és tárgytörténet*. Teljes kiadás. Bp. 1473–1485. pp.
- TARDY Lajos 1984. Hans Dernschwam: Erdély. Besztercebánya. Törökországi útinapló. Közreadja Tardy Lajos. (*Bibliotheca Historica*) Bp.
- Weisz Boglárka 2015. Ki volt az első kincstartó? A kincstartói hivatal története a 14. században. In: *Történelmi Szemle* 57. 527–540. pp.
- Zolnay László 1987. Buda középkori zsidósága és zsinagógái. Bp.
- Zsoldos Attila 2011. Magyarország világi archontológiája 1000–1301. (*História Könyvtár. Kronológiák, adattárak*. 11.) Bp.

**FEJÉR LÁSZLÓ: A KÖZÉP-TISZA-VIDÉK
VÍZGAZDÁLKODÁSÁNAK UTOLSÓ ÉVTIZEDEI
(1975 – 2010)**

Vízügyi Történeti Füzetek 18. Szolnok, 2013. 293 p

Molnár Éva

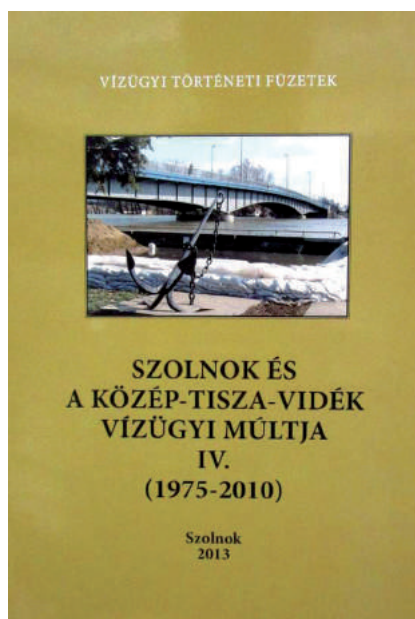
Az alföldi térség vízi történetének feltárása a Vízügyi Történeti Füzetek sorozatának 8–9–10. kötetében – *Szolnok és a Közép-Tisza-vidék vízügyi múltja* sorozattal – már a múlt század 70-es éveiben megtörtént. (A korábbi kötetek szerzői és címei: Károlyi Zsigmond–Nemes Gerzson: Az ősi ártéri gazdálkodás és a vízi munkálatok kezdetei (895–1846), Károlyi Zsigmond–Nemes Gerzson: A rendszeres szabályozások kora (1846–1944), Károlyi Zsigmond–Nemes Gerzson–Pálhidy Csaba: A vízgazdálkodás eredményei (1945–1975).)

Az azóta eltelt több mint három évtized általános hazai története igen mozgalmas volt. Lezajlott a rendszerváltás, ami a tulajdoni és termelési viszonyokban is alapvető változásokat hozott (nem is beszélve a politikai környezet alapvető fordulatáról), és a természeti erők is megpróbálták a Tisza mentén élők minden napjait megkeseríteni, elég ha az ezredforduló és századunk 10-es éveiben lezajló rendkívüli árvizekre, a nem egy esetben az árvizekkel együtt jelentkező aszályokra gondolunk. S mindezek együtt meghatározó módon befolyásolták a közép-tiszai térség vízgazdálkodásának addig kialakult rendszerét.

Ez a szerzőnek egyfelől könnyű, másrészt nehéz feladatot is jelenthetett. Könnyű, mert a szereplők többsége él, a források is könnyen hozzáférhetőek, legalábbis könnyebben, mint a több száz évvel ezelőtti levéltári anyagok, ugyanakkor a feladat nehézsége is ebben rejlik, mert a források bősége elárasztja a bennük kutakodót, ráadásul a szemtanúk mindegyike gyakorta másképp emlékezik ugyanarra az eseményre, folyamatra.

A témával foglalkozó IV. kötet bevezetője a hazai vízgazdálkodás utóbbi évtizedeinek átfogó történetét vázolja fel, mert ez volt az a környezet, amiben a Közép-Tisza-vidék vízgazdálkodásának eseményei is lezajlottak. Talán ez az alig több mint 20 oldalas áttekintés az első, amely mérlegre teszi a szocializmus korának és a rendszerváltás utáni két évtizednek vízügyi politikáját, s azt a hazai gazdaságtörténet szemszögéből is értékeli. Mindez merész vállalkozásnak tekinthető, főleg ilyen rövid időtávlatból – de meg kellett tenni, mert az utóbbi évtizedekben sok vihart megért magyar vízügyi-vízgazdálkodási rendszer (szisztéma és irányítás) történetét kevesen látják át, ez pedig szükséges a régióban lezajlott megértéséhez!

Ezt követően Magyarország legnagyobb komplex vízgazdálkodási létesítményének, a Kiskörei

Vízlépcsőnek és a hozzá kapcsolt vízi műtárgyaknak és csatornarendszereknek, nem mellesleg a Tisza-tónak történetét tárja az olvasó elé, hiszen a könyvsorozat 1976-ban megjelent harmadik kötet a Kiskörei vízlépcső megépítésével zárul, s a vele kapcsolatos tapasztalatok – pro és kontra – nem voltak ismertek a szakemberek számára sem. Tanulságos, hogy a kiskörei tározót milyen támadások érték működésének első évtizedeiben, s aztán az ellenhangok lassan elcsitultak, amikor kiderült, hogy a térség gazdasági fejlődésének szinte egyedüli kitörési pontját jelenti a Tisza-tó idegenforgalma, természetvédelmi funkciója, öntözésre alkalmas vize, s a tóból megvalósuló vízávezetések pedig a Körösök völgyét segítik ki vízszegény száraz nyarakon.

A kötetből nem maradhettek ki a rendkívüli árvízi védekezések áttekintő ismertetései, miként a 2000. évi cianidszennyezés elhárításának izgalmas részletei sem. Az ezredforduló évtizedeinek legnagyobb árvédelmi fejlesztése, az új Vásárhelyi-terv megvalósítása radikális iránymódosulást indított el a hagyományos módszerekhez képest. Ugyan továbbra is feladat a töltések magasítása/erősítése ott, ahol az nem tudja már megvédeni az emberi értékeket, és gondoskodni kell a növényzet által sűrűn benőtt hullámterek kitisztításáról (hiszen enélkül árvízkor a töltések közötti folyómeder vízlevezető képessége jelentősen gyengül), – de a veszélyes árhullámok szabályozott kivezetése az erre kiépített tározókba – mindez új vonása a hazai árvédelmi rendszernek. A napjainkban is zajló beruházások történetén keresztül a könyv bemutatja a Vásárhelyi Terv Továbbfejlesztése programjának megszületését, eredményeit és máig húzódo nehézségeit.

Ha árvíz, akkor belvíz is, ha a vizek túlzott bősége okoz gondot, akkor annak hiánya is, így aztán külön fejezet foglalkozik a belvíz okozta problémákkal és az öntözésekkel. A gondok kezelése tekintetében jelentős különbség alakult ki a rendszerváltás után. Addig a nagyrészt a tsz-ek és állami gazdaságok által finanszírozott, valamint a vízügyi igazgatóságok szakmai felügyelete alatt álló vízgazdálkodási társulatok végezték el a belvízrendezés és -elvezetés feladatait. 1990 után az állam egyre jobban kivonult bizonyos feladatok ellátásából, a gazdálkodók pedig gyengébb anyagi helyzetük miatt kevésbé tudták felvállalni az újabb költségeket, ami aztán feszültséget okozott. A társulatok ellehetetlenülése, majd 1998 utáni megerősödése ideig-óráig feledtette az alapvető gondokat, míg 2010-ben – a vízgazdálkodási termelői érdekeltségi hozzájárulás eltörlésével – újabb csapás érte a társulati mozgalmat, de ezt már nem tárgyalja a könyv.

Az 1970-es években a Közép-Tisza vidékén a települések vízellátása, csatornázása össze sem volt hasonlítható a mai állapotokkal. Talán a legnagyobb fejlődés ezen a téren következett be az elmúlt évtizedek alatt. A program felgyorsulásához az európai uniós csatlakozás is hozzájárult, de kétségtelen tény, hogy a szocializmus korának vége felé már ez a víziközművesítési feladat volt a meghatározó a térség vízgazdálkodásában. A rendszerváltás után meghozott önkormányzati törvény a víz- és csatornaművek üzemeltetői körében hihetetlen szaporodást okozott, az addigi üzemeltetői szervezetek száma csaknem megtízszereződött, ami a hatékonyság jelentős gyengülését hozta magával.

Külön foglalkozik a kötet a fürdő- és hévízhasznosítás témakörével is, hiszen a térség rendkívül gazdag a felszín alatti vízkincsekben. Ez egyfelől – a gyógyidegenforgalom révén – az egyes települések számára lehetőséget ad a gazdasági gyarapodásra, másfelől a nem összehangoltan zajló fejlesztések gondot is okozhatnak. Nem véletlen az egyik alfejezet címe: „*Melegvízben /belfürödve?*”

A már említett korábbiakkal ellentétben – a IV. kötet igyekszik megszemélyesíteni szakmai témáját, lapjain nem csak a történetek kapnak helyet, hanem a hozzájuk kapcsolható személyek, szakemberek is. Tovább növeli e tekintetben a kiadvány hasznosságát a függelékben szereplő 21, már elhunyt mérnök és szakember rövid életrajzi lexikona, akiknek meghatározó szerep jutott a térség vízgazdálkodásában. Az eligazodást segíti a névmutató, valamint a tárgyalt időszak részletes kronológiája, amely a gazdagon illusztrált kötet végén található.

BÍRÓ FRIDERIKA – FÜR LAJOS: BÚCSÚ A PARASZTSÁGTÓL

I. Kötet. Történelmi Esszé. Írta: Für Lajos. Bp., 2013. 584p

II. Kötet. Interjúk. Szerkesztette és a szöveget gondozta: Bíró Friderika, Bp., 2013. 720p

III. Kötet. Forrásgyűjtemény, Fotódokumentumok. Válogatta: Bíró Friderika és Für Lajos. Szerk.: Bíró Friderika. Bp., 2014. 524p

Pintér János

Az 1970-es évek derekán dolgozta ki **Für Lajos**, – akkor mint a Magyar Mezőgazdasági Múzeum tudományos titkára – azt a kilenc nagy kérdéskört, amelyek alapján feleségével, a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeumban dolgozó néprajzos **Bíró Friderikával** hozzákezdtek a szem- és koronatanúkkal, azaz a korosodó, vagy már idős parasztasszonyokkal és parasztberekkel mélyinterjúk készítéséhez. A kérdésekre adott válaszaikból tudjuk meg, hogy ők hogyan élték meg az 1950-es évek során és az 1960-as években gazdaságaik szétverését, földjeik, állataik, termelő eszközeik elvételét, megaláztatásait, termelősövetkezetekbe kényszerítésüket.

Az interjúk mellett a Für Lajos által évtizedeken keresztül folytatott agrártörténeti kutatások eredményeire, újonnan feltárt levéltári források anyagára támaszkodva láthatott neki a szerzőpáros 2008-ban az OTKA támogatásával és a pályázat befogadó szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum segítségével a kiadvány elkészítéséhez. A kiadást a Kairosz Kiadó és a Skanzen közösen vállalta.

Az **első kötet** az agrártörténész Für Lajos munkája, amely áttekintést ad a magyarországi parasztilágról a kezdetektől, azaz a 11–12. századtól a paraszti társadalom bomlásának utolsó másfél évtizedéig (1945–1961). Művét esszének nevezi, ezt a műfajt azért választotta, mert úgy vélte, hogy a lazább és tágasabb keret nagyobb szabadságot és olvasmányosabb stílust biztosít mondandója kifejtésének. Nem használ sorszámozott lábjegyzeteket, de a mellékelt gazdag (közel 2000 címet tartalmazó) bibliográfia, a felhasznált levéltári-adattári iratok jelzetei pótolják, illetve részben kielégíthetik a tudományos követelmények által támasztható igényeket.

A történeti áttekintésben a szerző két nagyobb kérdéskörre összpontosított: az egyik a kisüzemmel, az agráreszközökkel és a művelési eljárásokkal, valamint a munkaszervezet alakulásával foglalkozik, a másik a kisbirtok, a falu és közössége, továbbá a paraszti életforma alakulását vizsgálja. Nem tekintette feladatának a szokások, hiedelmek, ünnepek bonyolult és színes világának bemutatását, hiszen ennek feltárását a néprajzi szakirodalom már elvégezte.

Az I. fejezet a *Jobbágyparasztok* címet viseli. Részletesen ismerteti e társadalmi rend kialakulását, a középkori „agrárforradalom” időszakában a talajművelés és növénytermesztés, valamint az állattartás változását, a középkori falurendszer nagyarányú kiszélesedését.

A *rendi korszak alkonyán* című fejezet többek között a török világ utáni pusztulást követő lassú talpra állást, a Mária Terézia féle úrbérrendezés következményeit taglalja.

A III. fejezet az 1848–1945 közötti időkkel foglalkozik *Emelkedés és bomlás* címmel. Összefoglalja a jobbágyfelszabadítás után bekövetkezett változásokat, valamint a birtokviszonyok alakulását. Bemutatja a 19. század utolsó harmadában bekövetkezett „nagy ugrást”, vagyis a vetésterületen belüli arányok változását, a gépesítés korszerűsítését, a termésátlagok és -hozamok emelkedését, az állatállományban végrehajtott fajtaváltást, s azt, hogy mindez hogyan jelent meg a paraszti gazdaságokban. Végül vázolja a két világháború közötti agrárviszonyok stagnálását, amely a parasztvilágra is jellemző volt.

A kötet legnagyobb terjedelmű része a parasztság pusztulásával foglalkozik a találó *Földosztás és földfosztás* című fejezetben. Az 1945. évi földosztást hamarosan követő első beszolgáltatások bemutatása után ismerteti a kollektivizálás – a parasztek földtől való megfosztása – három szakaszát (1949–1953, 1955–1956, 1959–1961). Az első két időszakot mondja a szerző leginkább keservesnek a fizikai és lelki terror miatt, még ha a két időpont között, Nagy Imre átmeneti miniszterelnöksége alatt volt is egy enyhébb időszak. A harmadik szakaszban pedig a parasztság megadta magát az újabb totális támadásnak, hiszen már jól ismerte a korábbiakat.

Részletesen tárgyalja Für Lajos azokat az eszközöket és módszereket, amelyekkel megtörték őket. Ilyenek voltak a közvetett kényszerítés, vagyis az adók és terhek teljesíthetetlen előírásai, valamint a tagosítások. Ez utóbbiak következtében a parasztagazdák rosszminőségű, szétszórtan elhelyezkedő sok kis parcellát kaptak a tszcs-be „önként” beadott földjeik helyett. A Rákosi rendszer a siker érdekében bevetette az erőszakszerveket, azaz a hatóságokat és bíróságokat. 1948–1955 között 400 ezer parasztot ítétek el.

E fejezet legmegrázóbb része *A csendes csataterék és az akasztófák* című összeállítás. A parasztek az ellenállás rejtett formáit (feketevágás, beszolgáltatás szabotálása, terményeik, állataik elrejtése) is alkalmazták, de jelentős számú lázongásról is beszámolnak a korabeli források. A megtorlás nem maradt el. Jöttek a „rendteremtő ávos alakulatok”, majd a kegyetlen vattatások, a koncepciók perek. A „beismerő vallomások” követték a több éves börtönbüntetések és akasztások, meg az öngyilkosságok. Részletesen ismerteti több, koholt vádak (termény- és fegyverrejtegetés, gyújtogatás) alapján hozott halálos ítélet peranyagait.

Az egyéni parasztagazdaságok végleges felszámolása 1959–1961 között ment végbe, ezt követően a parasztság úgy tűnt el, hogy társadalmilag is nyoma veszett.

A **második kötet** – mely Bíró Friderika munkája – nagyobbik része a már említett, 1975–2012 között, zömében a Nyugat-Dunántúlon, de más régiókban, sőt a Felvidéken és Kárpátalján készített 79 interjú tartalmazza. A kisebbik rész a Lakiteleki Népfőiskola Alapítvány 1991-ben kiírt Paraszti Önéletrajzi Pályázatára beérkezett 34 írásmű feldolgozása. Az interjúk és visszaemlékezések szinte az utolsó pillanatban készültek, hiszen a 20. század utolsó negyedében még éltek azok az emberek, akik emlékeikből elő tudták hívni a zömében önellátó, hagyományos módon élő és gazdálkodó zárt paraszti világot. Azt a világot, amely napjainkra teljesen eltűnt, amelyet azok szemével és gondolkodásával ismerünk meg, akik a megsemmisítésnek szereplői és elszenvedői voltak.

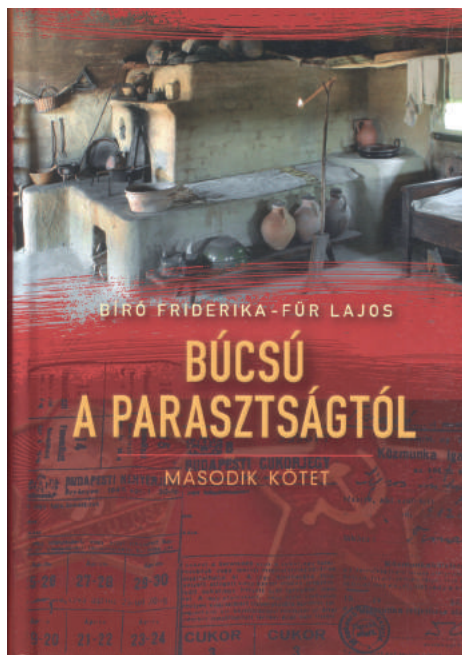
A kötet anyagát 10 kérdéskörben tárja az olvasó elé a szerző. Valamennyi fejezet a *búcsú* szóval kezdődik: búcsú a szerszámoktól, a munkaszervezettől, a nagycsaládtól, a szokásoktól, az ünnepektől, a kisüzemtől, a földtől, a falutól, az életformától, és az emlékektől. A mintegy 700 oldalnyi könyvet olvasva – gyakran torokszorító érzések közepette – átfogó, hű képet kapunk a magyar parasztság létezésének utolsó évtizedeiről. Az interjúk zöme megrázó emberi sorsokat is rögzített. Egyfajta vallomásoknak is nevezhetjük a kérdésekre adott válaszokat, hiszen az idős emberek életük drámai eseményeit mondták el. Egy Vas megyei özvegyasszony így emlékezett:

„1951 márciusában terhes voltam a második fiammal. Négy férfi berohant hozzánk egy reggel házkutatási paranccsal, hogy fel lett jelentve a férjem fegyverrejtegetésért... ketten összedöntötték az egész házat, fiókok, ruhák kiszórva. Én hathónapos terhesen mindenhova mentem velük. Fel a padlásra, istállóba szalma-, szénakazlakhoz. Le akartak lökni a létráról, mondja az egyik: Ha lelöknénk két kulák döglene meg, az is aki a hasában van!”

Nem egyformán élték meg a változásokat. Voltak, akik földjeik, állataik, szerszámaik elvesztését 10-20 év után – mivel az anyagi körülményeik javultak és családjuk boldogult – már nem tekintették tragédiának. Néhányan egykedvűvé, beletörődővé váltak, tudomásul vették a megtörténtekeket, amelyeken már nem lehet változtatni. A legtöbben azonban még hosszú évtizedek múltán is *„...elvesztett értékeiket, javaikat siratták, az erdőt, a földet, a kedvenc dülöt, a tanyát ... elhajtott közös istállóba terelt, mai napig is nevükön említett lovat, tehenet...”*

Egy orosházi parasztember is erről beszélt:

„Tudták, hogy a lovak a parasztek erősségei, igyekeztek hát őket megfosztania lovaiktól. Mi már a Tündért kicseréltük egy szelid, igazi jó kancára. Éppen vemhes volt, de mégis a vágóhidra kellett vezetni. Majd a szívem szakadt meg, amikor odakötöttem a vágóhid korlátjához... A többi paraszttársam is szótlanul, keservesen járkált ott, mintha temetésen volna. Úgy éreztük valamennyien, hogy a lelkünket is vágóhidra vitték.”

A **harmadik kötet** a levéltári kutatások eredményeként feltárt több mint 6000 oldalnyi dokumentumból kiválogatott 1949–1961 között keletkezett 340 iratból és nagyszámú fotódokumentumból álló forráskiadvány. A közölt iratanyag kiválogatása Für Lajos elképzelése szerint történt. A kötet végső összeállítását már Bíró Friderika végezte, hiszen férje 2013 októberében meghalt.

A kötet első részében az 1949–1953 közötti „hangulatjelentések” alapján kapunk képet a parasztság helyzetéről, magatartásáról. A *Visszaélések a földművesszövetkezetekben* című fejezet a helyi kommunista kiskirályok sikkasztásairól és más bűncselekményeiről szól. Jelentős számú dokumentumból ismerhetjük meg az erőszakos kollektivizálás, a termelőségvetkezetek szervezésének körülményeit. A helyesírással erősen hadilábon álló népnevelők jelentéseiből egyértelműen kitűnik a parasztemberek vonakodása, ellenállása a tszcs-be való belépéstől a beszolgáltatástól, vagy éppen a tervkölcson jegyzésétől.

„...dolgozó parasztságunkban vannak, akik nem az állam érdekét nézik elsőknek, hanem saját piszkos egyéni érdekeiket fitogtatják (sic!), ezt népnevelő munkával nekünk kell eltüntetni az embe-rekből ... továbbra is harcolnunk kell a kulákság ellen ... figyelni minden lépésüket, hogy azonnal letudjunk rájuk sújtani...” áll az egyik jelentésben.

Bizony le is sújtottak: „közellátás veszélyeztetésért”, tej, tojás, baromfi „be nem szolgáltatásáért” (sic!) börtönbüntetés, pénzbírság, szántóföld elkobzás volt a büntetés. Bíró Friderika egymásután ismerteti a feljelentések, kihallgatások, bírósági tárgyalások és ítéletek dokumentumait.

A kötetben már a szöveg között is nagyszámú fotódokumentumot találunk – egy részüket eddig még sehol nem közölték. Megdöbbenőek a képek: rendőrök mérik a szántás mélységét, vagy éppen kutatják az állítólag elrejtett élelmiszereket, ellenőrzik a disznóvágást. Fényképek az internált és bebörtönzött kulákokról, akiknek arcán a rossz minőségű fekete-fehér felvétel ellenére látszik a meg-alázottság. A könyv végén pedig Bíró Friderika több mint 100 fényképpel is búcsúzik a parasztságtól.

HAZATÉRNEK... A MAGYAR KATONA 1914 – 1918

Kecskeméti Katona József Múzeum – Kecskeméti Lapok Kft.,
Kecskemét, 2015. 184p

Ravasz István

A könyv a Kecskeméti Katona József Múzeumban 2014. július 31. és 2015. február 15. megrendezett *Hazatérnek... 1914–2014* című kiállítás katalógusának indult, de annál sokkal gazdagabb kiadványként valósult meg. A kiállítás társrendezői egyúttal a kötet szerzői is: **Szabóné Bognár Anikó** és **Tombáczné Végh Katalin** muzeológusok. Egy „klasszikus” katalógus egy adott kiállítás koncepcióját, (történeti tárlat esetén) történelmi háttérét stb. mutatja be, de legfontosabb jellemzője a kiállított műtárgyak teljes muzeológiai leírása, mégpedig mind a műtárgyak, mind a leírások vonatkozásában a teljesség igényére törekedve. Egy ilyen kiadvány több szempontból is nagyon fontos a muzeológus szakma számára, ám a szélesebb közönség számára – éppen aprólékos részletessége miatt – nehezen olvasható, s ezen vajmi keveset segít az, ha a katalógus minél nagyobb teljességre törekszik a tárgyak képeinek közlésében.

A kecskeméti múzeumi szerzőpáros könyve tartalmaz ugyan a katalógusokra jellemző elemeket, ám mégsem az. Nem törekszik ugyanis arra, hogy kivétel nélkül minden műtárgyat pontosan leírjon és bemutasson, sokkal inkább arra helyezi a hangsúlyt, hogy elhelyezze az embert a Nagy Háborúban – ezért is kapta alcímét. A minden területre kiterjedő, különféle történelmi, földrajzi, technikai, mentális stb. környezeti elemek között jelennek meg aztán a legfontosabb és a legérdekesebb műtárgyak.

Értékét és használati értékét egyben éppen ez adja meg e kiadványnak, ami átmenet, egyben szintézis a katalógus, a történeti szakkönyv, a népszerűsítő szakirodalom és a tankönyv között. Az olvasó – érdeklődési körének megfelelően – megtalálja benne, amit keres, mivel nincs olyan terület, amelyről ne esne szó; megtalálja az átfogótól a részletekbe menőig mindazt, ami hozzá tartozott a Nagy Háborúhoz, a katonák és az otthon maradtak mindennapi életéhez, sőt: ami magát a Nagy Háborút, illetve az annak időszakát megélő emberek mindennapi életét jelentette.

Noha általában egy recenzióban a külsínről az utolsók között ejtenek szót, a *Hazatérnek* esetében ennek szükségszerűen össze kell

fonódnia a belbecs méltatásával. Nagyon ritkán vehet a kezébe az olvasó olyan kötetet, amelyben a szövegek és a (szinte már művészi minőségű és kivitelű) illusztrációk oly mértékben segítik egymást, mint ebben a kiadványban. S nem csupán arról van szó, hogy az illusztrációk nélkül a szövegek nagyobb része „lógna a levegőben” (erről esetünkben szó sincs, hiszen mindenütt a helyükön vannak az illusztrációk), hanem arról, hogy csodaszéppé varázsolják a könyvet. Ezt fokozza a – pozitív értelemben – párájt ritkító megoldás, hogy majdnem minden oldalpáron található legalább egy, külön vérszínű alapra illesztett nótá- vagy versrészlet.

Fokozza megelégedettségünket, hogy kötetünk borítója és díszítőelemeinek színvilága azonos a múzeum által ugyancsak 2015-ben kiadott kiadványával, amely az intézmény szervezésében lebonyolított tudományos konferencia előadásait adta közre. (*Megtizedelt évek. Az első világháború kitörésének centenáriumi évében rendezett kecskeméti konferencia tanulmányai*. Kecskeméti Katona József Múzeum, Kecskemét, 2015.)

A reprezentatív kiadvány három fő részre tagolódik. Az elsőt három előszó alkotja, a harmadik részt – alkotói szabadsággal – nevezzük apparátusnak. Ebben kapott helyet a két kurátor leírása magáról a kiállításról, néhány idézet annak vendégkönyvéből, a teljes oldalt kitevő köszönetnyilvánítás mindazoknak, akiknek részük volt a kiállítás és a könyv megszületésében, a képek jegyzéke, az idézetek forrásainak felsorolása, a tartalomjegyzék, s végezetül – alliterálva a könyv címére – a „*Ha majd egyszer mindenki visszajön!...*” korabeli kottája.

A második fő rész 14 fejezetből áll. Az első, *Magyarország az első világháborúban* címmel összefoglalja a politikai, katonapolitikai folyamatokat és történéseket, bemutatja a főbb hadszíntereket, a fontosabb hadműveleteket, egyszóval mindazt, amit „keretbe foglalásnak” nevezhetünk.

Az Osztrák–Magyar Monarchia hadereje cím önmagáért beszél, s méltán ez a leghosszabb fejezet: az alapos, mégis közérthető leírások teljes körképpé állnak össze e nem kicsit szerteágazó területen.

A Mindennapok a fronton azoknak az életét, szenvedéseit, vágyakozásait, reményeit mutatja be, az étkezéstől a frontkarácsonyig, a levélírástól a tisztálkodásig és a bunkerélettől a „fehér pokol”-nak nevezett magashegyi létig, akik az előbbi fejezet címében megjelölt szervezet tagjaiként jutottak ki bármely módon a hadműveleti területek valamelyikére.

A Kitüntetések és a Fegyverek fejezetcímek ugyancsak önmagukért beszélnek, s azokban az olvasó korrekt leírásokon keresztül ismerheti meg mindazt, ami a katonák kezében vagy a katonákon volt a Nagy Háború éveiben, a „kisezüst” Vitézségi Éremtől az utászcardig, a „Verd el!” puskától a lövészárókbuzogányig és a rohamsisaktól a gázálarcig.

A „Kimegyek a doberdói harctérre” című fejezet szemléletesen adja vissza és eleveníti meg az olasz hadszíntér mindennapjait. S hogy mit takar a *Sebesült tárgyak* fejezetcím? Álljon itt egyetlen példa: a kiállításban is szereplő rohamsisak, amelybe úgy beleszorult egy csákánybalta feje, hogy azt a mai napig ki nem húzta abból emberfia...

A Sebesültellátás a katonai egészségügyet mutatja be, annak folyamatától – eszközrendszerén keresztül – személyzetéig, természetesen ki nem hagyva az igazán fontos szerepet betöltött társadalmi szervezeteket, zárva az egész Európában egyedülálló Augusztá-vonattal.

A Hit a fronton egy újabb szemléletes cím, miként a *660 ezer hősi halott a történelmi Magyarországról* is.

Az „*Emlék a küzdelmes időkben*” az alapvetően hadianyagnak készült, majd emléktárggyá átlényegült-szelídült dolgok világába nyújt betekintést. A történelemben kevésbé járatos olvasó első közelítésben azt hihetné, hogy a könyv lapjainak forgatása közben most érkezett el a „futottak még” kategóriához... Ellenkezőleg! Engedtessek meg, hogy egyetlen mondat erejéig a recenzor átadja a tollat a szerzőpárosnak: „*Az emléktárgyak készítése az egyik legjellemzőbb tevékenysége volt a*

világháborús katonáknak.” Igaz, emléktárgyakkal nem lehet megnyerni egyetlen háborút sem, ám lapozzunk vissza a könyv alcíméhez: e mű kifejezetten a katonáról mint emberről szól. E fejezet akár előkelőbb helyre is kerülhetett volna a kiadványban.

A *Hadifogság* és a *Hadifogságot megjárt emléktárgyak* újfent olyan fejezetcímek, amelyek minden tekintetben mindent kifejeznek, főként a fentiek fényében. A második fő rész *Csata- és hadszíntérkutatás* fejezete nem véletlenül került – nem fontosságát tekintve – az utolsó helyre: ez már átvezet a tegnaptól a mába, a múltból a jelenbe. Így aztán az sem véletlen, hogy a harmadik fő rész éppen a kiállítás leírásával kezdődik: a tárlat egyik legfontosabb motívuma éppen a hadirégészeti leletek szisztematikus, az egyes kiállítási blokkokhoz rendelt bemutatása volt.

Elcsépett, de igaz, hogy nincsen recenzió kritika nélkül. Az esetenként előforduló ismétlődéseken (például a katonai egészségügy területe) túl, e kiadvány a délnyugati (olasz) hadszínteret jobban kiemeli a többi közül, bár ez annak fényében érthetővé válik, hogy a kiadvány alapját képező kiállításhoz a Kecskeméti Katona József Múzeum számára a híressé-hírhedtté vált Doberdó-fennsík olaszok által leginkább ostromolt magaslata, a Monte San Michele alatt meghúzódó San Martino del Carso helyi múzeuma adta kölcsön a legtöbb műtárgyat, s bocsátott a kötet rendelkezésére korabeli olasz lapokat. (Ez persze nem csökkenti azon hazai magángyűjtők érdemeit, akik gyűjteményük legféltettebb darabjait, s a kiállítás építésekor két karjuk erejét bocsátották a kecskeméti múzeum rendelkezésére.) Az is igaz, hogy a többi hadszíntér, tehát a szerb, a keleti, az erdélyi, majd a román, s az adriai sem maradt ki, de talán azokról sem tett volna rosszat a könyvnek néhány olyan, érdekesítő leírás, mint amilyenek az olaszról olvashatók.

Kiknek ajánlható ez a kötet? Természetesen – s ez a jelző ritkán írható le egy recenzióban – mindenkinek. A történész és/vagy muzeológus szakember éppúgy talál benne érdekességet, sőt újdonságot, mint az „egyszerű érdeklődő”, akit többek között a könyv szépsége mellett talán éppen a szövegek olvashatósága ragad meg: egyszerre szakszerű, ismeretterjesztő és olvasmányos. Mindezekből pedig pontosan az vezethető le, hogy e kiadvány kifejezetten hasznosan forgatható az iskolákban, az oktatás folyamatában, hiszen a felső tagozatos és a középiskolás generáció számára érthetővé és átélhetővé teszi mindazt, amit a tankönyvek (tisztelet a kivételnek) csak elnagyolva említenek, amit a tanároknak nincs idejük elmondani a szűkre szabott órakeretben, s amit a szakkönyvek a fiatalabbak számára még élvezhetetlenül tudományosan írnak le. S ha ez megvalósul, akkor a fiatalok valóban megismerhetik a Nagy Háborút és felmenőik életét azokban a zivataros években.

A *Hazatérnek* pedig éppen ehhez segít hozzá. Talán – együtt a kiállítással – egy új történelmi iskola körvonalazódásának lehetünk tanúi e kötetet forgatva.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Bene János

történész, igazgató, Jósa András Múzeum, Nyíregyháza

Bognár Katalin

fotótörténész, főmuzeológus, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest

Forró Katalin

történész, muzeológus, igazgató, Tragor Ignác Múzeum, Vác

Fürtös Andrea

történész, muzeológus, A Kommunizmus és az Ellenállás Áldozatainak Emlékmúzeuma, Máramarossziget

Gaál Zsuzsanna

történész, muzeológus, osztályvezető, Wosinsky Mór Megyei Múzeum, Szekszárd

Gál Vilmos

történész, főmuzeológus, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest

Hámori Katalin

művészettörténész, történelem szakos tanár, Budapest

Horváth István

történész, muzeológus, Magyar Környezetvédelmi és Vízügyi Múzeum, Esztergom

Kálnoki-Gyöngyössy Márton

történész–régész–numizmatikus, c. múzeumigazgató, habilitált egyetemi docens, ELTE BTK Történeti Intézet, Történelem Segédtudományai Tanszék

Molnár Éva

könyvtáros, Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár, Budapest

Papházi János

történész, főmuzeológus, Gödöllői Királyi Kastély, Gödöllő

Pusztai Gabriella

történész, muzeológus, igazgató, Kunszentmártoni Általános Művelődési Központ, Kunszentmárton

Pintér János

történész, muzeológus, c. főigazgató-helyettes, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest

Ravasz István

alezredes, hadtörténész-muzeológus, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest

Szvitek Róbert József

történész, főmuzeológus, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest

Vesztróczy Zsolt

történész, nyugati szláv referens, Országos Széchényi Könyvtár, Budapest

Závodi Szilvia

történész, muzeológus, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest

ÚTMUTATÓ

a Történeti Muzeológiai Szemlében megjelenő kéziratok formai elkészítéséhez

Kérjük a Szerzőket, hogy kéziratukat a Magyar Tudományos Akadémia érvényes helyesírási szabályzata szerint, digitálisan, illetve A/4 egyik oldalára nyomtatva készítsék el. (Folyamatos lapszámozással, 12 pontos Times New Roman betűtípussal, 1,5 sortávolsággal, 3 cm-es margóval, sorkizárással, Microsoft Word 6.0, vagy annál újabb *.doc formátumban) A mellékletek (rajz, fénykép, térkép stb.) helyét a szövegben jelölni kell, pl.: (1. kép)

A szöveget ne formázzák, kivéve a bekezdéseket és jegyzetszámemelést, ugyanakkor jelöljék a kiemléseket, kurziválásokat egyszerű aláhúzással.

Földrajzi nevek esetében kívánatos a közigazgatási beosztást (megyét) zárójelben megadni, pl.: Aszód (Pest m.). Olyan magyar helységek előfordulása esetén, amelyek a mai Magyarország határain túl vannak, meg kell adni a jelenlegi nevet is: pl.: Kolozsvár (Kolozs m.) – ma Cluj (Románia), vagy Felsőőr (Vas m.) – ma Oberwart (Ausztria). Ilyen helynevek felsorolása esetében mindig az 1913-as közigazgatási beosztást kell alapul venni.

Jegyzetek

Minden hivatkozás, utalás és megjegyzés *lábjegyzet*be kerüljön, amelyet a vonatkozó oldal alján folyamatos számozással kérünk feltüntetni.

A jegyzeteket az alábbi szempontok szerint kell elkészíteni:

- 1 SZABÓ I. 1961. 46. p.
- 2 PEVETZ, W. 1983. 77 – 85. pp., 119 p.
- 3 SZAKÁLY F. 1993. 35. p.
- 4 MURÁDIN J. 1998. 16 – 21. pp.

Tehát a jegyzetben csak a szerző vezetéknevét és a keresztnév kezdőbetűjét (ha szerző nincs, a cím egy-két kezdő szavát), a kiadás évét és az idézett hely lapszámát adjuk meg. A mű többi adatát az irodalomjegyzék hozza. Nem magyar szerzők esetében is mindig előre kerül a vezetéknev, majd vesszővel elkülönítve a keresztnév kezdőbetűje.

Irodalom

Az irodalom összeállításánál különbséget teszünk az önálló munkák, folyóiratokban és gyűjteményes kötetekben megjelent tanulmányok között. A megadott irodalmat a szerzők neve szerint alfabetikus sorrendben a dolgozat végén kell felsorolni. A kiadót nem kell szerepeltetni. Pl.:

MURÁDIN Jenő 1998. Thorma János 1848-as képei. Kiskunhalas.

PEVETZ, Werner 1983. Lebensverhältnisse von Altenbauern und Altbäuerinnen. Wien.

SZABÓ István 1961. A parasztság történelmének problematikája Magyarországon a kapitalizmus korszakában. In: Századok.

Rövidítések

A rövidítések jegyzékét, az általános gyakorlatnak megfelelően mindenki maga készíti el. Pl.:

MGtSZ Magyar Gazdaságtörténeti Szemle. Folyóirat. Bp.

MMgMK Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei. Évkönyv. Bp.

Fol. Hist. Folia Historica. Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Évkönyve. Bp.

Mellékletek

A *képmellékleteket* számozottan, digitális formában kérjük (jpg, tif). A képjegyzéken fel kell tüntetni a megnevezést, az évszámot, továbbá a fotós nevét is.

A *statisztikákat* célszerű számítógépes formában elkészíteni.

A *szerzőket* bemutató rovathoz az alábbi adatokat kérjük: a szerző neve, végzettsége, foglalkozása, beosztása, munkahelye.

Levélcímünk: Magyar Múzeumi Történész Társulat
1088 Budapest
Múzeum krt. 14 – 16.

e-mail: mamutt2000@gmail.com
web: www.mamutt.hu

A TMSZ Szerkesztőbizottsága

TARTALOMJEGYZÉK

Történeti Muzeológiai Szemle 15.

I. TANULMÁNYOK

- 7 Ravasz István
Jelképpé vált jelkép. Emlékmű Verecke híres útján
- 17 Hámori Katalin
Emlékkiállítások Buda 1686. évi visszafoglalásáról

II. KÖZLEMÉNYEK – MÓDSZERTAN – MŰHELY

- 39 Szvitek Róbert József
**XVI. Országos történetész muzeológus konferencia, szakmai továbbképzés.
Vaja, 2015. június 24–26.**
- 45 **A 2015. évi Wellmann Imre díjazott: Baji Etelka**
- 47 Bene János
A Lónyay és az Odescalchi család Tuzséron*
- 55 Papházi János
A tratzbergi kastély Habsburg-családfája és magyar vonatkozásai
- 65 Forró Katalin
Gajáry Géza választási programbeszédének elemzése
- 73 Bognár Katalin
**Köztársaság tér, 1957. Az 1956-os forradalom nyomai a Népszabadság
fénykép-archívumában**

III. ÚJ SZERZEMÉNYEK

- 89 Závodi Szilvia
Az úgynevezett Ferenc József-készlet darabjai a Hadtörténeti Múzeumban

IV. KIÁLLÍTÁSOK

- 99 Pusztai Gabriella
Egy magyar fazekasmester öröksége ismét a világ előtt
- 105 Vesztróczy Zsolt
Propaganda az első világháborúban. Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása
- 111 Gál Vilmos
Rejt/Jel/Képek '56 – A forradalom titkos művészete
Időszaki kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban, 2016
- 119 Horváth István
Víz – Kincs – Tár. Látványraktár az esztergomi Duna Múzeumban
- 125 Gaál Zsuzsanna
Múzeumpedagógiai foglalkoztató tér és Látványtár a Wosinsky Mór Megyei Múzeumban

V. KÁRPÁT-MEDENCEI KÖRKÉP

- 133 Fürtös Andrea
A ránk bízott örökség...
A Kommunizmus és az Ellenállás Áldozatainak Emlékmúzeuma

VI. KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATSZEMLE

- 143 Gyöngyössi Márton
Az archontológiakészítés lehetőségeiről és hatáiról
- 151 Molnár Éva
Fejér László: A Közép-Tisza-vidék vízgazdálkodásának utolsó évtizedei (1975–2010)
- 155 Pintér János
Bíró Friderika – Für Lajos: Búcsú a parasztságtól
- 159 Ravasz István
Hazatérnek... A magyar katona 1914 – 1918
- 163 **E SZÁMUNK SZERZŐI**
- 165 **ÚTMUTATÓ**
- 167 **TARTALOMJEGYZÉK**

*-gal jelölt írás a 2015. évi vajai konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata

A kiadvány a Nemzeti Kulturális Alap, a Magyar Nemzeti Múzeum
és a Göcseji Múzeum
támogatásával jelent meg

ISSN 1588 – 8207

Felelős kiadó a Magyar Múzeumi Történész Társulat elnöke

Nyomta és kötötte: Prime Rate Kft.
Felelős vezető: Tomcsányi Péter
Készült 300 példányban

